

BÉL MÁTYÁS

*Az újabbkori Magyarország
földrajzi-történelmi ismertetése*

MOSON VÁRMEGYE

A címer XVI. századi okirat
pecsétjéről készült.

BÉL MÁTYÁS

*Az újabbkori Magyarország
földrajzi–történelmi
ismertetése*

MOSON VÁRMEGYE

**Holl Imre és
H. Gyürky Katalin
könyvtárából**

Mosonmagyaróvár, 1985

Moson-Magyaróvári Helytörténeti Füzetek, IV.

A fordítás

Matthiae Belii: Notitia Hungariae Novae geographico-historica. Pars secunda Trans-Danubiana. Tomus quintus. Editio altera — Budapestini, impensis comitis Eugenii Zichy de Zich et Vásonykeő — MDCCCXCII.

című kötet alapján készült.

Fordította és a bevezető tanulmányt írta

MIHÁLY FERENC

Lektorálta

DR. GECSÉNYI LAJOS

Szerkesztette

Hámor Vilmos, Mihály Ferenc, Moldoványi Géza, Pusztai Rezső,
Tuba László

ISBN 963—00—0842—4

Kiadja

Győr-Sopron megyei Levéltári Igazgatóság
Hazafias Népfront Mosonmagyaróvári Bizottsága
Mosonmagyaróvári Múzeumbarát Egylet

A címlapot Karczagi Endre tervezte, a fényképeket Végh Béla készítette

Széchenyi Nyomda, Győr 85. K—481

Felelős nyomdavezető: Nagy Iván igazgató

LECTURIS BENEVOLIS SALUTEM!

Annak a Bél Mátyásnak szavaival köszöntöm a KEGYES OLVASÓT, aki a magyar művelődéstörténet kiemelkedő és a XVIII. század kétségkívül legsokoldalúbb egyénisége volt. Moson vármegye földrajzi-történelmi ismertetésének magyar fordításával emléke előtt kívánunk tisztelni születésének 300. évfordulóján. Örömmel csatlakozunk azokhoz, akik megelőztek a tiszteletadásban és az elmúlt években munkájuk eredményeként magyar fordításban vehették kezükbe az érdeklődők Bél Mátyásnak többretű tájékoztatást nyújtó műveit. Némi szorongással és meghatódottsággal vettem kézbe a Moson vármegyét ismertető kötetet, hogy munkám nyomán több mint két évszázaddal megjelenése után magyar nyelven is olvasható legyen a maga korában egyedülálló tudományos-népszerű, hatalmas, latin nyelvű mű egy kis része. Segítse ez a könyv a KEGYES OLVASÓT a múlt megismerésén keresztül a jelen értékelésére.

Bél Mátyás 1684. március 24-én született a Zólyom megyei Ocsován. A tehetséges kisiú alapfokú tanulmányainak elvégzése után Pozsonyban fejezte be a gimnáziumi osztályokat, itt végezte el az egyetemi tanulmányokra jogosító bölcseleti studium első évfolyamát is. 1700-ban magyar nyelvtudásának tökéletesítésére Veszprémben megy, majd egy évet Pápán is tölt. 1702-ben Besztercebányán találjuk, ahol befejezi bölcseleti tanulmányait. 1704 nyarán indul Németországba, ahol a hallei egyetemen hittudományt és egyháztörténelmet hallgatott. Itt ébredt fel érdeklődése a történelem tanulmányozására, itt ismerkedett meg a középkori Európa történetének előtte eladdig ismeretlen forrásmunkáival is. A bibliai tanulmányokhoz szükséges héber és görög nyelvet is Halleban sajátította el. A magyarul, németül, szlovákul és latinul már anyanyelvi szinten beszélő fiatalember a két új nyelv elsajátítása kapcsán nemcsak új kultúrákkal ismerkedik meg, de felébred érdeklődése a nyelv szerkezetére is. Ez irányban kezd munkálkodni, s bár betegsége miatt 1707-ben már kénytelen hazatérni, munkáját itthon is folytatja és 1713-ban Berlinben megjelenik a magyar nyelvről írt kétkötetes munkája, majd a hun-szittya irodalmi emlékekről írt tanulmánya 1718-ban Nürn-

bergben lát napvilágot. Az elméleti nyelvészkedő érdeklődése szükségszerűen fordul a nyelvet beszélő emberek felé és innen már valóban egy lépés csak az elhatározásig: megírni a népnek, az országnak a történelmét.

Bél Mátyás koráig Magyarország történelméről, földrajzi adottságairól összefoglaló munka nem jelent meg. Az előző korok gestái, krónikái nem voltak mentesek a mesés, valóságnak meg nem felelő, ellenőrizhetetlen adatoktól, állításoktól, amint azt majd látni, illetve olvasni fogjuk. Másrészt csak egy meghatározott kort ismertetőek voltak, mint Istvánffy Miklós vagy Szerémi György munkái; előbbi az ország történelmének 1490—1606 közötti eseményeit ismerteti, utóbbi az 1456—1543. évek közötti eseményeket írja le. Pedig a Kárpát-medencének Bél Mátyás korában is már olyan nagy tömegű írásos emlékekben található, romos emlékekben fennmaradt történelmi forrásanyaga volt, amely szükségszerűen várta azt a személyt, aki rátermettséggel és megalapozott tudással is rendelkezik ahhoz, hogy ezt a történelmet a kor követelményeinek megfelelő kritikával megrostálja és rögzítse.

Külön tanulmányt lehetne írni azokról a nehézségekről, amelyek Bél Mátyás számára az adatok összegyűjtésében jelentkeztek: írásos emlékek a vármegyék és családok levéltáraiban voltak, ahol féltékenyen őrizték azokat — különösen a családiakat; országos jellegű iratgyűjtemény még nem volt, hiszen csak az 1722. évi országgyűlés által alkotott 45. törvénycikk intézkedik országos levéltár felállításáról, amelyet azonban lényegében csak 1756-ban valósítottak meg. Bél Mátyás tehát széles körű, tulajdonképpen az egész országot behálózó gyűjtőmunkára kényszerült. E munkáját nagyban megkönnyítette tanári állása.

Halléból hazatérve ugyanis Besztercebányán kap lelkészi és igazgatóhelyettesi beosztást, majd 1710-ben a besztercebányai ág. ev. gimnázium rektorává választják. 1714-ben a pozsonyi ág. ev. gyülekezet hívja meg gimnáziumának vezetésére, amely tisztségben 1719-ig működik. Ettől az évtől 30 éven át a pozsonyi ág. ev. egyház német lelkésze volt.

A több mint egy évtizedes tanári működése nemcsak tudásának, szellemi kincseinek átadását jelentette. Tanítványaiiban érdeklődést tudott kelteni tantárgyai — a földrajz és történelem — iránt. Ezek a lelkes fiatalok iskolai szünetekben a tanáruktól kapott utasítás szerint gyűjtőmunkát végeztek, és így évről évre szaporodott és terebélyesedett a nagy mű megírásához szükséges adatok mennyisége.

Ezek alapján 1724-ban Nürnbergben kiadta Hungariae antiquae et novae prodromus (Előzetes jelentés a régi és újabbkori Magyarország ismertetéséről) c. könyvét. Munkája nagy feltűnést és egyben

ellenkezést is váltott ki. Mivel e könyvében részletesen ismertette nagy művének szerkezetét, sőt már egy-két kidolgozott részletet is közölt megírandó művéből, két irányból is támadás érte: politikai-polgári részről még a kémkedés és hazaárulás vádját is felvetették a szerzővel szemben, egyházi részről pedig a protestáns lelkésszel szemben nyilvánult meg bizalmatlanság. A félreértések tisztázása után is maradtak korlátozó intézkedések: művének kéziratát kinyomtatás előtt be kellett mutatnia a Helytartótanácsnak és munkájában hit- és vallásügyi témát nem érinthetett.

Természetesen nemcsak ellenfelei, de jóakarói is voltak Bél Mátyásnak. Ezek közül említést érdemelnek a Zichyek és nem utolsósorban Pálffy Miklós nádor. Ez utóbbival baráti kapcsolatba került szerzőnk és a nádor eszközölte ki részére királyi kihallgatást is. Szerzőnk több alkalommal találkozott VI. (mint magyar király III.) Károlyval, akivel ismertette megírandó művét. A császárnak olyannyira megnyerte tetszését az ismertetett munka, hogy az első két kötet megjelenését jelentős összeggel támogatta is. A III. és IV. kötet már Mária Terézia idejében jelent meg, szintén királyi támogatással.

E négy kötet 1735—1742 között jelent meg, s bár a nagy munka kézírata elkészült, több kötet a szerző életében már nem jelent meg. Jóllehet Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái c. bibliográfiájában azt írja (I. köt. 782.), hogy az első rész I—IV. kötete és a második rész V. kötete 1735—1742 között jelent meg, a tudós szerző itt alkalmasint téved. Ugyanis Bél Mátyás maga írja Moson vármegye ismertetésében, az Oroszvárról szóló rész 3. szakaszában: „Az elmúlt 1744. évben, amikor jelen munkánkat sajtó alá rendeztük . . .” tehát 1744-ben még nem jelent meg az V. kötet. A második kiadás — amelynek alapján a fordítás készült — kiadója, Zichy Géza így nyilatkozik: „... a mű megjelenése közben elhalt szerzőnek befejezetlenül maradt kézírataiból a kiadást eszközöző bécsi nyomda csakis a Moson megyére vonatkozó s már korábban kiszedett önálló részt bocsátotta mérsékelt számban piacra.” Mégpedig oly csekély számban, hogy a múlt század végén csupán négy létező példányról tudtak: a British Museumban, a Vatikáni Könyvtárban, a bécsi Császári Könyvtárban és a budapesti Nemzeti Múzeum könyvtárában őriztek egy-egy példányt. A második kiadás is mindössze 100 példányban jelent meg, amelyből a 11. sorszámú van a Mosonmagyaróvári Hansági Múzeum könyvtárában. Mivel Bél Mátyás 1749. augusztus 29-én halt meg és ekkor az V. kötet még nem hagyta el a nyomdát, megjelenését legkorábban 1749 őszére tehetjük.

* * *

Az elmúlt két évszázad újabb forrásfeltárásai Bél Mátyás sok megállapítását részben megcáfolták, részben megingatták. Mégis a mai napig korszakalkotónak kell tekinteni munkálkodását, mert oly jellegű forrásanyaggal ismertette meg a magyar történelmi irodalmat, amely az ő idejéig javarészből ismeretlen volt a magyarországi olvasók előtt. Ő maga hívja fel olvasói figyelmét arra, hogy a magyar történetírók különböző módon és elég röviden feoglalkoznak Moson vármegye történetével, sőt döntő jelentőségű forrásokat vagy nem ismernek, vagy elhallgatnak. Vonatkozik ez elsősorban a megyét leginkább érintő és első, szervezetlen keresztes hadakkal kapcsolatos események történetére. Tény, hogy a Képes Krónika alig húsz sort szentel e hadjáratok ismertetésére, azt is leginkább azért, hogy (Könyves) Kálmán királyt minél előnytelenebbül mutathassa be. Elmondja, hogy a Szentföldre készülő európai fejedelmek László magyar királynak ajánlották fel a hadjárat vezetését, de őt ebben váratlan halála megakadályozta. Ezért az uralkodók Kálmánra akarták ruházni ezt a tisztelet, de az annak elfogadását makacsul visszautasította, sőt megtiltotta, hogy a hadak országán átvonuljanak. A keresztesek kénytelenek voltak erőszakot alkalmazni. A király mindezt Temesből szemlélte, még azt is, amikor a keresztesek elfoglalták Zimony várát és a környéket rabolták. Ahelyett, hogy megtámadta volna őket, békét kötött velük és ajándékokkal bocsátotta el őket. Magát a királyt a Képes Krónika valóságos szörnynek festi le: púpos, szőrös, vaksi, dadogó, sánta, ravasz... Ha e korból csak ezt a forrást ismernénk, csodálkoznunk kellene, hogy ilyen személyt egyáltalán hogyan kérhettek fel Európa uralkodói egy ilyen nagyjelentőségű hadjárat vezérének.

Bél Mátyás részben a király személyét szeretné tárgyilagos megvilágításban bemutatni, részben teljes és valós képét adni az 1096. évben lezajlott eseményeknek, amikor hat keresztes csapat érintette az országot.

A keresztes hadjáratok indító oka elsősorban a Szentföld szeldzsuktörökök által történt elfoglalása volt.

Európa keresztény hívői — akik tehetők — szívesen és nagy buzgósággal keresték fel azokat a helyeket, ahol Jézus Krisztus született, működött, meghalt. Egy ismeretlen zarándok már a VI. században naplószerűen számol be szentföldi zarándoklatáról. A Szentföldnek a mohamedánok által történt megszállása egyre nehezebbé tette a zarándokok mozgását; megadóztatták őket a szenthelyek látogatásáért, és ezek a zaklatások a XI. század második felében már tetlegességgé fajultak. Ezért hirdette meg II. Orbán pápa 1095 őszén a franciaországi Clermontban a keresztes hadjáratot, és annak indulását 1096. augusztus 15-re tűzte ki. A hadjárat lelkes szószólója

volt amiensi Péter, aki Franciaországban és a Rajna-vidéken tobozta a hadjárat résztvevőit, akik a jobb vállukra erősített vörös kereszt után „keresztesek”-nek nevezték magukat. Az összeverődött — és sok kalandorelemet is tartalmazó — tömeg nem várva az indulás kitűzött időpontját, saját elhatározásából útra kelt; hogy milyen eredménnyel, azt Moson történeténél majd olvashatjuk.

Felvetődhet a kérdés: Miért indultak a seregek Magyarország irányába? Mint említettem a buzgóbb európai hívek szívesen zarándokoltak a Szentföldre. Az egységes hitű Európában természetesen segítséget élveztek mind a társadalom (szálláshelyek, segélyezés nyújtása), mind az uralkodók részéről, akik háborítatlan áthaladást és védelmet biztosítottak országukon keresztül a zarándokok részére.

Hazánkban I. (szent) István biztosított utat 1018-ban a Szentföldre igyekvőknek. Ez az útvonal Moson—Győr—Fehérvár—Tolna—Baranyavár—Valkón át Zimonyig vezetett. Ezen az útvonalon az átvonulók részére vásárlási lehetőség, szálláshelyek voltak biztosítva, betegségük esetén a zarándokok ápolásban részesültek. Ennek a zarándokútnak a létezése köztudott volt, ezért az összeverődött tömeg a már majd egy évszázada járt úton akart az országon keresztülvonulni.

Minderről bővebb tudomást szerezhetünk jelen könyvből. Amit elmondtam, a kereszties hadjárat könnyebb megértésének kedvéért tettem, és remélem: megkönnyítem az olvasó tájékozódását, ha az egyes csapatok érkezésének sorrendjét is megadom.

1. Elsőnek a Nincstelen Valter vezette csapat kért bebocsátást az országba. Háborítatlanul vonult át az országon, ám Zimonynál rabolni kezdtek. A magyarok rajtuk üte közülük 16-ot elfogtak és ruháiktól, fegyvereiktől, felszerelésüktől megfosztva őket, azokat a vár falára kifüggesztették.

2. A második csapatot amiensi Péter vezette. Ők is háborítatlanul vonultak át az országon. Amikor azonban a zimonyi váron megpillantották az előttük vonulók felszerelését, a Péter által felizgatott tömeg megostromolta és elfoglalta a várat, és dúlták-rabolták a környéket. Értesülve azonban a magyar sereg közeledéséről, hanyatt-homlok kifelé igyekeztek az országból.

3. Közben megérkezett Morvaországon keresztül Volkmár (Folkmár, Folcer) serege is. Őket megelőzte a hírük, mivel ők voltak a kezdeményezői és megindítói a zsidók üldözésének. Magyarországra is rabolva, garázdálkodva, erőszakoskodva törtek be, ezért Nyitránál a magyar seregek szétverték és visszafordulásra kényszerítették őket.

4. A következő szedett-vedett társaságot Gottschalk pap vezette. Ezt a széltében-hosszában garázdálkodó csapatot Mosonnál teljesen megsemmisítették. Gottschalk csak kevesed magával tudott megme-

nekülni. Tőlük származhat az a nyugati forrásokban található és sok fejtörést okozó elbeszélés: a Szent Márton kápolnájánál gyülekező magyar csapat a fehérvári mezőn javaitól megfosztotta, majd legyilkolta az ártatlan kereszteseket. Aki megmenekült, az Belgrádba kelt át.

Az említett helyek egyeztetése a hadjáratok feldolgozása során némi zavart okozott. Helyesnek fogadható el Marczali Henrik megállapítása, (Szilágyi S.: A magyar nemzet története, Budapest, 1896.; II. k. 190 skk. o.), aki mesének minősíti a keresztések kirablását: a belgrádi siklás és Szent Márton temploma igencsak távol esett egymástól. „Világos, hogy tiszta mese, melyet a keresztések azért koholtak, hogy nagy veszteségüket szépítsék. Szent Márton és Fejérvár valószínűleg az egyetlen nevek, melyeket a keresztések belső Magyarországból ismertek, melyek azonban jó távolságra esnek egymástól, de az országhatártól is.”

5. Az ötödik csapat Emichióé volt. Ennek érkezését két forrás alapján részletesen ismerteti Bél Mátyás. Egy figyelemre méltó hibát azonban nem helyesbít. Amikor ugyanis az ostromlott mosoni vár helyzete kétségessé vált, Kálmán és kísérete az Oroszországba történő menekülés gondolatával foglalkozott. Hogy miért? Erről Bél Mátyás így ír: „Tudjuk, hogy Kálmánnak Oroszországban rokonsága volt, tehát könnyen hihető..., hogy oda menekült új erőt gyűjteni.” Kálmán orosz rokoni kapcsolatai azonban későbbben kezdődnek. Inkább horvát kapcsolatokról beszélhetünk, mivel a horvát király sógora volt. Kálmán 1096-ban még nőtlen; 1097-ben veszi nőül Roger szicíliai király leányát. Csak 1099-ben tudunk orosz kapcsolatról, de ez is inkább politikai: ekkor szövetség létesül Kálmán és Jaroszlav kijevi herceg között. Kimondott rokoni kapcsolat második házasságával keletkezik, amikor 1112-ben feleségül veszi Eufémiát, Vlagyimir Vszevolovics Monomah fejedelem leányát.

6. Az igazi, szervezett kereszties hadsereg 1096. szeptember második felében érkezik az ország határára Bouillon Gottfrid vezetésével. Erről a maga helyén bőven olvashatunk.

Ezekkel a hadjáratokkal kapcsolatban — mint említettem — a magyar források alig tesznek említést, a nyugati szerzők írásai pedig Magyarországról, királyáról és népéről elítélő véleményeket terjesztettek. Bél Mátyás hazájának vélt szolgálatot tenni, amikor korszerű, tudományos művekkel akarta cáfolni a rágalmakat és balhiedelmeket, amelyek elsősorban Kálmán király személyét vették célba. Ezért szót kell ejtenünk az ő személyéről is.

Őt a magyar történelemből Könyves Kálmánként ismerjük, és ez a név emelkedett szellemiségű egyéniségre utal. Azonban még a középkori magyar krónikák is ellenszenves, kifejezetten taszító sze-

mélyiségű és jellemű valakinek ábrázolják. Álljon itt példaként a Képes Krónika vonatkozó része: „... Kálmán idejében sok rossz történt. Ő maga testalkatára nézve hitvány volt, de ravasz és tanulékony; borzas, szőrös, vaksi, púpos, sánta volt és selypített.” (Képes Krónika, Budapest 1964. II. k. 146. o.)

Ha a Kálmán koránál jóval később íródott krónika szavaival szembesítjük a kortársak leírását, akkor láthatjuk, hogy ezeknek merőben más a véleményük. Acsády Ignác szerint: „Mindebből egy szó sem igaz. Kozma prágai író és pap, aki személyesen ismerte, ilyesmiről nem tesz említést. Odilo szentgillesi apát, ki diplomáciai küldetésben hosszabb időt töltött a magyar udvarban, a legmelegebben szól Kálmán képességeiről, nagy tudományáról, de testi fogyatkozásáról semmit sem tud. Az átvonuló keresztések, akikkel békében és harcban egyaránt érintkezett, soha sem szólnak rütségéről vagy valami testi hibájáról s egy régi kézrajz daliás, férfias alaknak ábrázolja. Kétségtelen tehát, hogy amit sokkal későbbi magyar krónikások fecsegnek visszataszító alakjáról, mind irányzatos koholmány. Az Álmostól származó királyoknak akartak kedveskedni, midőn őüket Álmost felmagasztalták, Kálmán egyéniségét meg minél feketébbnek festették. Kálmán ép, egészséges ember volt s az egészséges testben fennkölt, nemes lélek lakozott. Ifjúsága nagyobb részét kolostorban töltötte... oly műveltségre, annyi ismeretre téve szert, hogy meglepte mindazokat, kik vele érintkeztek... Abban az időben a nyugaton már valóságos csodaszámba ment, hogy az uralkodó a tudományok országában is járatos legyen s Odilo apát igaz lelkesedéssel ünnepelte Kálmán jelességét nemcsak az államügyekben, hanem a szent írásokban, az egyházi és világi tudományokban is. A pápa atyai szeretettel vett tudomást Kálmán sokoldalú műveltségéről, melynek híre csakhamar egész nyugaton elterjedt, hol a magyar királyt, mint kora legtudósabb uralkodóját ünnepelték. Egy lengyel krónikás egyenesen kimondja, hogy tudományával fölötte állt kora összes királyainak.” (Acsády I.: A magyar birodalom története, Budapest é. n. I. köt. 182. o.)

Bél Mátyás érdemének tudható, hogy korában — sok, azóta előkerült bizonyoságról nem is tudva — igyekezett eloszlatni a krónikák által rajzolt torz képet és felidézni nemcsak Kálmánnak, de Magyarország más királyainak és nagyjainak valós jellemét és képét.

* * *

Bél Mátyás elképzelése művével kapcsolatban az volt, hogy Magyarország 48 vármegyéjének földrajzi-történelmi leírását négy átfogó részben írja meg. Ezek a következők voltak: 1. Dunán inneni

terület, 2. Dunán túli vármegye, 3. Duna—Tisza köze és 4. a Tiszán túli vármegye. Elképzeléséből az első rész került teljes egészében kiadásra négy kötetben, amelyben kilenc vármegye leírását közölte: Pozsony, amelynek ismertetése majdnem megtölti az első két kötetet, mivel magáról Pozsony városáról is bőséges ismertetést ad, továbbá Túróc, Zsolna, Liptó, Pest-Pilis-Solt, Nógrád, Bars, Nyitra és Hont vármegyéket. A második részből csak egy vármegye leírása jelent meg nyomtatásban: Moson megyéé. 38 vármegye ismertetése kéziratban maradt fenn. Ezt a hagyatékot Batthyány József hercegprímás, esztergomi érsek vásárolta meg és az Esztergomi Primási Levéltár őrzésére bízta.

Jelen könyv olvasója Moson vármegye leírásával fog ismerkedni. A megye történetét a rendelkezésére álló adatok alapján bőségesen megírja Szerzőnk, a korabeli jelenről azonban (XVIII. sz. első fele) aránylag keveset ír. Jeleztem már a korlátokat is, hogy feltehetően miért.

Engedje meg tehát az olvasó, hogy mint a történelmi Moson vármegye gazdag levéltári anyagának gondozója és ismerője a Bél Mátyás-i mű kiegészítésének igénye nélkül néhány adattal hozzájárulhassak a vármegye még teljesebb, még jobb megismeréséhez.

* * *

A történelmi Moson vármegye Magyarország határterülete volt, amelyet Királyudvar helységtől Gáta községig a Lajta folyó választott el Alsó-Ausztriától. Gátától északkeleti irányba fordult a megyehatár és a Pozsony megyei Ligetfalu alatt érte el a Dunát, amelynek főága képezte határát Lipót községig. E határvonal folytonosságát azonban néhány helyen megszakították a csallóközi községekhez tartozó szigetek, amelyek miatt a határ a Szigetköz partjára tolódott. Lipóttól Mosonszentmiklósig Győr vármegye határjelekkel kijelölt határával érintkezett, kivéve a Liczkó pusztát és Mecser községet természetes határként körülölelő Mosoni-Duna-ág rövid szakaszát. Mosonszentmiklósnál a Rábca folyóhoz érkeve a megyehatár, ennek folyását követte nyugati irányban a csornai határig, innen a XIX. században létesített Rábca-csatorna vonala mellett haladt a Fertő tóig, amelynek középvezetékén északra fordulva érkezett Sásonyig. Itt északnyugati irányt véve érkezett vissza a kiindulópontához, Királyudvarhoz.

E terület nagysága 1989 km² volt, az egy km²-re jutó 47,5 főnyi népsűrűségével a Dunántúl legritkábban lakott megyéje. Ennek okát abban kereshetjük, hogy a megye művelés alá nem vett területe (rét,

legelő, nád, erdő) 57 417 ha volt, ami az összterületnek csaknem 30%-át jelenti.¹

Néhány szigetközi község kivételével — Dunakiliti, Püski, Kisbodak, Dunaremete, Lipót, Darnó és Zseli községeket csak 1884-ben csatolták Moson vármegyéhez — ezt a területet írja le könyvében Bél Mátyás.

Ezt a történelmi Moson vármegyét az 1921. július 26-án életbe lépett trianoni békeszerződés szüntette meg, amikor a megye területéből a Horvátjárfalu—Rajka—Hegyeshalom—Mosonszolnok—Pusztasomorja vonaltól nyugatra eső 979 km²-nyi területet Ausztriához csatolta. Ez a terület képezi ma Burgenland tartomány nezsideri körzetét.

A II. világháborút lezáró párizsi békeszerződés, amelyet 1947. február 10-én írtak alá, Horvátjárfalu, Oroszvár és Dunacsúny községeket — mintegy 78 km²-t — Csehszlovákiának juttatta.

Az egykori vármegyéből megmaradt 932 km²-nyi terület ma Győr-Sopron megyéhez tartozik, 1983. december 31-ig annak mosonmágyaróvári járása volt.

* * *

Moson vármegye XVIII. századi leírását részleteiben Bél Mátyás közlésében bőven olvashatjuk majd. Ismertetésében az egyes községek említésénél szól azok lakosairól is, sőt külön fejezeteket szentel a megye különböző nemzetiségű lakóinak bemutatására. Így értesülhetünk arról, hogy a horvátok nem tekinthetők őslakóknak, mert csak a mohácsi vész után, illetve amikor Szlavónia és Horvátország egy része is török uralom alá került, települtek Magyarország üresen maradt tájaira, így Moson megyébe is. E Moson megyei betelepülést dr. Felix Tobler eisenstadti (kismartoni) levéltáros dolgozta fel magyarul is megjelent tanulmányában.²

Bél Mátyás szavaival: „Korunkhoz legközelebb a magyarok telepedtek meg a vidéken.” Ez a „legközelebb” abban a korban időben 700 évet jelentett.

E két tényből Bél Mátyás is és nyomán mások is úgy vélekedtek, hogy a vidék tulajdonképpen őslakóinak a német nyelvű többséget kell tekinteni, akik már a magyarok honfoglalásakor is itt éltek, mint Nagy Károly idejében idetelepült bajorok, illetve gót és bój törzsbeliek, akik itt túléltek a népvándorlás viharait, a hún és az avar uralmat. Az újabb kutatások alapján azonban ez a nézet nem tartható.

„A dunántúli avarság a IX. század elején vazallus fejedelemségként illeszkedett a Karoling birodalomhoz... Pannónia fejedelme

(princeps Pannoniae, »tudun«) 803-ban hódolt meg Nagy Károlynak és kötött vele végleges békeszerződést. 804 késő őszen azonban váratlan menekülők jelentek meg az Oriens (Nagy Károly birodalmának »Kelet«-je, a Carnuntum-Savaria vonaltól keletre eső terület, a mai Dunántúl. — M. F.) területén, nem kisebb személyiség, mint a hajdani avar birodalom ura, a kagán övéivel és előkelőivel. A keresztény Theodorus kagán és pogány kísérete a szláv és bolgár elenség elől futott; menedéket kértek. Károlyt nyilván meglepte hajdani hatalmas ellenfelei utódának hódolata, *visszaállította uralmát a Carnuntum-Savaria határvonaltól keletre élő pannóniai avarság, tehát a tudun fölött is.* (Kiemelés tőlem.) Zárt avar közösségek fennmaradását 871-ben az adófizető avarok említése igazolja... Az avar korszakban szlávok tömeges jelenlétére sem régészeti, sem történeti adatok nem utalnak a Dunántúlon, beköltözésük a 820-as években történt déli irányból.

Nagyarányú bajor betelepítés egyáltalán nem bizonyítható a Dunántúlon. Abból, hogy a német oklevelekben a helységek többsége német változatban szerepel, az etnikumra nem lehet következtetni... Vitathatatlan, hogy az oklevelekben, forrásokban ránk maradt földesúri nevek többsége német, langobard vagy latin. E nevek azonban mindig a birtokkal vagy a birtokon álló templommal kapcsolatban fordulnak elő, s mit sem árulnak el a birtok megművelőiről és a templom látogatóiról. E helynevek közül egyik sem élte túl a honfoglalást, még kevésbé maradt ránk bajor paraszti telepítésre utaló igazi falunév.

A XI—XIII. századból fennmaradt dunántúli helynevekből csak két nyelv létezése állapítható meg: magyar és szláv.”³

A honfoglaló magyarok tehát a Dunántúlon — megyénkben is — lakóként avarokat találtak, akiket uralmuk alá vontak. Ez által őseink szomszédos viszonyba kerültek az avarokat hódoltató bajorokkal.

„A bajor—magyar határviszony alakulásánál a következő adottságokból kell kiindulnunk. 900-ban a bajorok visszavonták határőreiket a Linz alatt betorkolló Enns folyóig, addig, ameddig az avar korban a bajor határ terjedt. Ettől kezdve az Ennstól a Bécsi-erdőig húzódó terület gyeplő volt, melyet a magyarok igyekeztek lakatlanul tartani; csupán néhány határőrtelepre helyeztek figyelőket, és szállásaik csak a Bécsi-medencében kezdődtek.

Néhány német történész feltételezte, hogy e területen magyar uralom alatt tovább élt a bajor lakosság a magyaroknak hódoló grófjuk vezetésével. Ez a feltevés azonban nem támaszkodik egykorú forrásokra, csak az 1200 után írásba foglalt Nibelung-énekekre... Valójában a magyar határvédelem a lakatlanul tartandó gyeplőre rend-

szerén nyugodott, és ez a körülmény a bajor kontinuitás (folyamatosság — M. F.) gondolatának nem kedvez... Amíg a német császár, összhangban a bajor herceggel nem kötött békét a magyar uralkodóval a gyepűelve feladására és új határok kijelölésére, addig egyetlen bajor telepés sem élhetett biztonságban telephelyén.

... 965-ben még ez volt a helyzet, mert Ibrahim ibn Jakub, arab nyelven író zsidó kereskedő ekkor adott helyzetjelentése szerint a cseh Boleszláv országa »hosszában Prága városától Krakkó városig 30 napi útra terjed, s ez hosszában a magyarok tartományával szomszédos«. A magyar uralom tehát ekkor még Csehországgal végig szomszédos volt, ami csak az Ennsig terjedő gyepűelve révén volt lehetséges.⁴

A 955-ben Augsburg mellett elszenvedett vereség következményeként az akkor uralkodó magyar fejedelem — Taksony — már biztosra vette a gyepűelve módosításának bekövetkezését. Ezért — egy besenyő törzsfő leányát véve feleségül — „biztosította a besenyő törzsek segítségét egy esetleges nyugati támadás esetén. E házassággal állhat kapcsolatban, hogy Tonuzaba besenyő vezér népével Magyarországra költözött... Taksony a beköltözött besenyőket javarészt a határvidékre telepítette; ekkor kerülhetett jelentős csoportjuk a mosoni kapu tájára, amely nyugat felől a legjobban veszélyeztetett pont volt.”⁵

Mindenesetre a gyepűelvét 970-ben az Ennstól Sankt Pöltenig vonták vissza, továbbra is megszállva tartották azonban a Bécsi-medencét. Sőt „983-ban Géza lovasaival újból megszállja Melket és a környező bajor »markot«, a korábbi magyar gyepűelvét, s mint egy 985-i oklevélből értesülünk róla, elnéptelenítette a vidéket”.⁶

Jóllehet Babenberg Lipót 985-ben kiűzte a magyarokat Melk várából, a keletre eső vidék — Bécsi-medence — csak 996-ban került vissza az Ostmarkhoz a Lajtáig, amely azután meg is maradt határfolyónak a trianoni békéig.

A Lajtán inneni vidék azonban még jó ideig a besenyők és más hódolt népek őrizetére bízott terület volt, amely csak a béke teljes megszilárdulása után vált szabaddá. Ez az időpont a XII. század közepére tehető, amikor felszámolják a gyepűt és az őrnépeket az ország más határvidékére telepítik át. Ezzel kapcsolatban László Gyula könyvében találunk egy számunkra érdekes közlést. Györffy Györgyre hivatkozva írja: „Különösen egy Nyugat-Magyarországra utaló helynévcsoport ragadta meg a kutatók figyelmét. Pozsony-ág néven kívül találunk a Székelyföldön Ráb pataknevet, Moson helységnevet és Zobor hegynevet. A Moson és Ráb helynevek azért tűnnek különösen fontosnak, mert röviddel a honfoglalás előtt Moson megye és a Rába vidékén lakott az avarság utolsó maradványa, és

ezeket minden bizonnyal itt találta és törzsszervezetébe fogadta a honfoglaló magyarság. Feltehető tehát, hogy e Fertő vidékére utaló székely nevek az avar néprész emlékét őrzik . . .”⁷

Nagyobb és rendszeres telepítésről tehát csak a XII. század végétől kezdődően beszélhetünk. Tény, hogy első királyaink idejében sok külföldi lovag — németek is — jöttek az országba több-kevesebb számú kíséretükkel. E kíséret azonban nem földművelő parasztság volt, hanem fegyveresek, akik szolgálatuk leteltével nem csoportosan, hanem az adományozott birtokon, vagy városokban telepedtek le és idővel asszimilálódtak.

Moson megye területén az első olyan eseménynek, amely „kaput” nyitott a németek telepítéséhez, Imre király adománya tekinthető, amelyet 1203-ban adományozott a szentkereszti (Heiligenkreutz) apátságnak. Imre király oklevélben rögzíti: „predium, quod bysseni quondam possiderunt, de iure mussuniensis castris exemptum prememorato cenobio sancte crucis, ita ut bysseni illud habuerunt, integrum cum omnibus pertinentiis suis regia ac potestativa manu is regno nostro perpetuo iure contulimus possidendum”. (A besenyők hajdani birtokát, kivéve azt a mosoni vár joghatósága alól, úgy amint a besenyők birtokolták, minden tartozékával királyi hatalmunkkal a szentkereszti kolostornak országunkban örök jögon birtokul adományozzuk.) Az oklevél intézkedik a birtok határainak kijelöléséről is: „Quod predium per pristalium nostrum Maurum mussuniensem comitem abbati et fratribus sancte crucis ex precepto nostro assignatum his metis collustratur et includitur. Videlicet prima meta sumit initium ad septentrionem a fluvio, qui vocatur Sár. Deinde protendit ad orientem iuxta riululum, qui fluit in predictum Sár. Inde ascendit planiciem minimi montis, qui descendit in uallem arundinetorum. Deinde ascendit ad uiam a meridiana plaga ante siluam, cuius nomen hagenowe, que silua patrimonium est filiorum comitis Stephani. Deinde descendit in magnam uallem ad occidentem, et transit ultra magnam uiam, et tandem terminatur in prenominate fluio Sár.” (Ezt a szentkereszti apátnak és testvéreinek adományozott pusztaföldet megbízottunk, Mór mosoni ispán a következő határvonalakkal jelölje ki. A határ a Sár folyótól először északi irányba halad. Azután keletnek kanyarodik egy patak mentén, amely a Sár folyóba ömlik. Innen egy dombtetőre kapaszkodik, ennek lejtőjén a nádas völgybe. Azután a „hagenowe” nevű erdőnél, amely István ispán fiainak atyai örökrésze, a déli síkságról jövő utat érinti. Majd a nyugatnak tartó tágas völgybe fordulva keresztezi a széles utat, és végezetül visszatér az említett Sár folyóhoz.)⁸ E területkijelölést a magam részéről a sásonyi határral tudom azonosítani. Fel kell figyelniünk a folyó nevére is: „Sár”! Tehát nem Lajta még, hanem

a magyaroktól adott nevet viseli. E név hallatán azonban ne gondoljunk a mai szóhasználat szerinti sárra. Ha a latin szöveget latin kiajtással olvassuk, akkor ezt a szót „Szár”-nak kell olvasnunk. Ez a szó pedig eleink nyelvében kopaszt, tisztát, fehéret jelentett. Ha a Lajtával kapcsolatban a mai sár szóra gondolunk, akkor érthetetlen előttünk, hogyan írhatja Bél Mátyás erről a folyóról: „Mivel a sík vidéken folyó mederbe semmi zavaros forrás bele nem folyik, így mindenütt egyformán tiszta és ivásra alkalmas, mindenképpen nagy jótéteményként e száraz síkságon lakó paraszti népnek.” Csak ha a magyar elnevezés eredeti értelmére gondolunk, értjük meg, hogy őseink miért hívták e folyót „Tisztá”-nak.

Imre király adományát utóda II. András 1208-ban megerősítette, sőt ő maga is 1217-ben újabb adománnyal bővítette a szentkereszti apátság magyarországi birtokát. Az apátságnak adományozta ugyanis az *annakelőtte besenyők által lakott Legintow községet*, oklevelében kijelölve az új adomány határait is. A határpontok nevei magyarok: Gálás (és nem Gols), Bethlen (elpusztult) község, keselyőhalom, Hegyeshalom (nem Strass-Sommerein). Mindezek a nevek arra mutatnak, hogy e pusztán maradt földön nem német ajkú lakosok, hanem magyarul beszélő, a tájnak magyar neveket adó nép élt.⁹

Mivel a szentkereszti apátság *lakatlan területet* kapott, természetes és szükségszerű folyamat volt annak benépesítése. Azt is természetesnek kell vennünk, hogy az Alsó-Ausztriában levő szentkereszti apátság saját, német ajkú jobbágyaival népesíti be Magyarországon szerzett birtokait is. Ezt Fügedi Erik könyvében kifejezetten is olvashatjuk: „... a heiligenkreutzi apát a Dunántúl északi részén újonnan szerzett birtokaira németeket hozott”.¹⁰

Megalapozott tehát az a nézet, hogy a megye területén hamarabb voltak a magyarok, mint a németek, akiknek megjelenése a XIII. század előtti időre — legalábbis tömbszerű letelepedés formájában — nem tehető.

Azt azután már könyvünkben is olvashatjuk, hogy a tatárjárás idején három megye: Moson, Sopron és Vas majd fél évszázadon át volt az osztrák hercegek kezében, akik újabb telepítésekkel igyekeztek e területeket országukhoz csatolni.

Egyébként a lassú betelepedésnek — beszivárgásnak — szép példáját mutatja a megyében Óvár és Moson példája. Fényképen mellette látható Óvár mezőváros 1581. és 1749. években választott belső tanácsának névjegyzéke. A 12 tagú tanács felerészben magyar, illetve német tanácsosokból állott. 1581-ben a hat magyar tanácsos valóban magyar volt: Soós, Bereczky, Szabó, Ferencz(i). Az „Öchsl” szót ne tekintsük névnek, hanem foglalkozásnak. Élt ugyanis abban az időben a városban egy Urban Wagner nevű polgár, foglalkozására

nézve cipész. Nos, ez a polgár egy peres ügyben tanúként szerepel, és a jegyzőkönyv következetesen „Urban Schuster”-ként emlegeti! Megtörténhetett ez egy magyar állatkereskedővel is, akit esetleg városszerte „Ökrös Gergő”-ként emlegettek, és Mixnitzer jegyző is a maga német nyelvén így vette be a lajstromba.

A nemzetiségi megoszlás nyomát még 1749-ben is láthatjuk: külön oszlopban szerepelnek a magyar és német tanácsosok, de a „magyarok” között már egyetlen magyar nevet sem találunk!

Egészen hasonló valamit látunk Moson esetében is. Az 1659. évi egyházlátogatási jegyzőkönyv rögzíti, hogy a vizitáló főesperest a község bírāja és jegyzője nem engedte be a templomba, mivel „incolae hujus loci sunt omnes hungari et calvinistae, exceptis quinque familiis possessionatis, quasi 16 personis”. (. . . e helység lakói mind magyarok és kálvinisták, kivéve öt nemesi családot, mintegy 16 személyt.) Az ugyancsak fényképmellékleten látható összeírás 1700-ban készült, a mosoni adózókat tünteti föl és azon csak egy német nevet olvashatunk. (Paar grófnak csak háza volt. ő maga nem lakott Mosonban.) Moson tanítója (és jegyzője) még 1713-ban is az óvári születésű Horváth Ferenc, aki az ottani magyar tanító Horváth György egyik fia. De 1720 után már a Mocskos név Motschgosch-ként olvasható és a század közepére eltűnik az utolsó magyar is.

Hogyan következhetett be mindez? Mint láthattuk, Moson „tisztá magyar” lakói protestánsok voltak, amint Óvárrott is a magyarok kálvinisták, a németek nagyobbrészt lutheránusok voltak. Az óvári uradalom zálogbirtokosai 1648—1671 között trakostyáni Draskovich család tagjai voltak, akik nem sokat törődhettek a jobbágyok és polgások vallási hovatartozásával. Amikor azonban az Udvari Kamara 1671-ben a birtokot a zálogból kiváltotta, rövidesen megjelent (1672. augusztus 28-án) a vallásgyakorlást korlátozó rendelet: a protestánsok három hét alatt katolizáljanak, vagy távozzanak a városokból. Ha mégis maradnának — katolizálás nélkül — mind templomukat, mind iskolájukat, de még polgárjogukat is elvesztik (jobbágyi sorba süllyednek!) és kötelesek lesznek hozzájárulni anyagilag is a katolikus templom fenntartásához és a plébános javadalmazásához. Ezért (is) kezdtek el a magyarok ki- és a németek betelepülni és ez a folyamat olyan gyorsan játszódhatott le, hogy napjaink köztudatában már mindkét város mint ősi, német település szerepel!

Mai formában a nyelvi, nemzetiségi hovatartozás nem jelentett sem problémát, sem hátrányt még a XVIII. században sem, de a történelmi igazság kedvéért szükségesnek éreztem, hogy ezzel a kérdéssel bővebben foglalkozzam.

* * *

Az ország igazgatása kisebb egységeken, a vármegyéken keresztül történt. Államalapításunk kezdetén a vármegyék a királyi birtokok igazgatási területei voltak, amelyeknek élén a várispán állott. Amilyen mértékben növekedett a királyi birtokadományok révén a várispántól függetlenné váló várjobbágyok (nemesek) száma, olyan mértékben kezdett átalakulni a királyi vármegye nemesi vármegyévé. Ennek élén továbbra is a király által kinevezett ispán (később főispán) állott. A vármegyék szervezete és önkormányzati rendszere a XIV—XV. században fejlődött ki. Maradéktalanul hatáskörébe került a helyi igazgatás: az adó kivetése és behajtása, a nemesi felkelés meghirdetése és megszervezése; az országgyűlésbe választott követeket küldött, így beleszólása volt a megyének a törvényalkotásba is, amely törvények azonban természetesen mindig megfeleltek a nemesi osztály (rend) érdekeinek.

A nemesek ügyeit — birtokügyek, panaszok, peres ügyek — a megye tisztviselői (szolgabírák) vagy maguk az érdekelt felek terjesztik a közgyűlés elé, amely a vármegye igazgatásának tulajdonképpeni szerve. A jobbágyok igazgatását a földesúr befolyása alatt álló községi elöljáróság (bíró, esküdtek, jegyző) vezeti, amelyre a vármegye szolgabírái által felügyel.

A jogszolgáltatást saját területén hasonlóképpen a vármegye végzi. A legáltalánosabb nemesi bíróság a vármegye törvényszéke. Jobbágyok pereiben a földesúri bíróság — az úriszék — mond ítéletet; az úriszéken a vármegyét egy szolgabíró és megyei esküdt képviseli.

A főispán volt az uralkodónak a megye élére kinevezett tisztviselője, akinek néhány megyei állásra kinevezési jogköre is volt (megyei jegyzők, aljegyzők, tiszteletbeli megbízások). A többi megyei állásokat választás útján töltötték be. A főispán volt az elnöke a testületi szerveknek: közgyűlés, törvényszéki ülés; ellenőrizte a megyei közigazgatás munkáját, és képviselte a törvényhozásban az uralkodó érdekeit.

A nemesi vármegye önkormányzatának tulajdonképpeni irányítója a választott alispán volt. A főispán helyett ő elnökölt a testületi szervekben: a peres ügyeket tárgyaló törvényszékben általában ő elnökölt. Ő volt a megyei adminisztráció feje. A XVIII. században a jegyzői állás mellett új tisztviselői állásokat is szerveznek: megyei ügyész, adószedő, pénztáros. Mária Terézia idejében létrehozzák a megyei egészségügyi szervezetet is a megyei főorvos, sebész és a megyei szülésznő személyében.

A megye járásokra oszlott, amelyek élén a szolgabírák álltak. Legtöbb ügyben ők voltak az első fokú közigazgatási hatóság.

A nemesi vármegye tisztségviselői természetesen a nemesség sorából kerültek ki.

Moson vármegye nemeseinek említésénél Bél Mátyás megjegyzi: „Köznemest kevesebbet tudunk említeni ebben a vármegyében, mint másutt, amin nem kell csodálkozni, hiszen az egész megye már kezdettől a főrangú családok tulajdonában volt, néhány nemesi birtokot leszámítva; számosabb nemességet tehát aligha tarthatott el.” De még így is szinte egyedülállóan Moson vármegyében a legkevesebb a nemesek száma. Az 1754. évi nemesi összeírás adatai szerint Moson vármegyében a legalább egy egész (jobbágy) telekkel rendelkező birtokos nemesek száma 38; ezekhez járult a csak nemesítő levéllel — armális — rendelkező 12 armális nemes. II. József idején, az 1787. évi népszámlálási adatok szerint a megyében élő nemesek száma 155, a megye lakosságának összlétszáma 55 590 volt. Hogy a lakosság számához képest mily elenyésző a nemesek száma Moson vármegyében, kitűnik a következő adatokból. Hasonlítsuk össze Moson és Győr vármegyék 1840. évi adatait:

Moson vármegye lakossága	58 361;	nemeseinek száma	388
Győr vármegye lakossága	78 685;	nemeseinek száma	11 410

Megyebeli köznemességről (nemesi birtokkal rendelkező nemes) lényegében nem is beszélhetünk, hiszen a Bél Mátyás által felsorolt csekély számú nemesi család nagy része armális nemes és alig van köztük olyan, amely száz évnél régebbi nemesítő levéllel rendelkezik. A módosabb városi polgárok — iparosok és kereskedők — nem hadi tettekkel, hanem pénzen szerezték a nemességet, amelynek előnyeit igyekeztek kihasználni egyéni hasznukra, terheinek megváltására pedig volt pénzüik. Jól példázza ezt a megállapítást az a tény, hogy amikor a török kiűzésére meghirdették a nemesi fölkelést, a megye 154 tagú bandériumában egyetlen Moson megyei nemes urat sem találunk, az egész bandérium Csallóközben fogadott zsoldos volt, akiket a megye alispánja nem vezérként vezetett, hanem csak gazdasági ügyintézőként kísért 1684-ben a Buda alatti táborba...

Ilyen körülmények között hogyan működött Moson vármegye nemesi közigazgatása? Főként a környező megyékből házasság vagy birtokvásárlás révén idejött nemesség által. A Győr vármegyével történt összehasonlítás érvényes más szomszédos megyékre is. A Pozsony és Sopron megyékben élő tanultabb nemes ifjakat elsősorban — de még a távolabb levő Vas, Trencsén, Veszprém, Nyitra megyéből is — szinte csalogatta Moson megyébe az érvényesülési lehetőség. Az alább felsorolandó megyei tisztviselők közül csak a közneemes Zichyekről, Batzko Mihályról, Nunkovits Andrásról és a Trumrerekről állíthatjuk bizonyossággal, hogy a megye területén születtek.

Kik is voltak hát a megye tisztségviselői a XVIII. század első felében? Íme:

Főispánok:

gróf Zichy Ádám	1687—1711
herceg Esterházy Pál nádor	1711—1713
gróf Zichy Károly	1713—1723
ő adta ki a megye igazgatási szabályrendeletét	
id. gr. Esterházy Ferenc	1723—1741
ifj. gr. Esterházy Ferenc	1741—

Alispánok:

báró Majthényi Pál	1701
Naszvady István	1701—1711
Batzkó Mihály	1711—1723
Mihályffy György	1723—1732
Jaklin Zsigmond	1732—1742
Sándor László	1742—1766

Megyei jegyzők:

Vittnyédy Zsigmond	1701—1704
Rákóczi Ferenchez pártolt	
Trummer János	1704—1740
Csiba János	1740—1748
Zichy Ferenc	1748—1766

Adószedők:

Trummer Mátyás	1700—1707
Zichy Ferenc	1707—1709
Zsidanits István	1709—1736
Kusenits János	1737—1746
Kusenits Adalbert	1746—1749

Szolgabírók:

Doborgazy Lőrinc	1701—1704
Naszvady István	1701—1704
Sándor László	1704—1710
Batzkó Mihály	1704—1710
Naszvady Mihály	1710—1712
Zichy Ferenc	1710—1712
Vizkelety József	1712—1713
Naszvady András	1712—1739

Sándor László	1713—1742
Nunkovits András	1742—1749
Zichy Károly	1743
Sándor Mihály	1744—1749

Tudjuk, hogy a nemesi vármegye rendszere mikor alakult ki, láttuk a XVIII. század első felének Moson megyei tisztikarát is; de volt-e ebben az időben a megyének már „székhelye” is? Határozotlan válaszolhatunk nemmel! Láttuk, hogy a királyi vármegye központja Moson volt, ennek joghatóságától függetlenül a királyi adománylevél a szentkereszti apátságnak juttatott területet. A mosoni vár 1271-ben elpusztult, de ez nem jelentette a királyi joghatóság megszűnését is. A király által kinevezett ispánok — akár vár-, akár főispánnak mondjuk is őket — továbbra is voltak, de nem Mosonban és egy 1345-ös oklevél alapján nem állíthatjuk, hogy a „megye székhelye Óvár lett”. Mivel a megye XVIII. századi viszonyait tartottam szem előtt — annak is első felét —, ezért ennek a fél évszázadnak első és ötödik évtizedében vizsgáltam, hogy vajon hol voltak a megyei közgyűlések.

1704—1713 között a megye nemessége 112 közgyűlést tartott. (Azért ezt a tíz évet vizsgáltam, mert 1701—1703. évek jegyzőkönyvei hiányosak.) Ezekből 45 volt Óvárrott, 14 Nezsiderben, 13 Rajkán, 11—11 Köpcsényben és Zurányban, 7 Miklósfaluban, 2—2 Gáloson és Levélen, 1—1 pedig Pozsonyban (1708. március 22-én), Oroszvárrott, Hegyeshalomban, Mosonszolnokon, Féltoronyban, Bezenyén és Németjárfaluban.

Az 1740—1749 között tartott 93 megyei közgyűlés helyei a következő helységek voltak: Óvár 33, Moson 29, Köpcsény 6, Oroszvár 5, Nezsider és Rajka 4—4. Gáta szintén 4, Körtvélyes, Németjárfalu és Zurány 2—2, Féltorony és Pándorf 1—1 alkalommal.

A számok arról tanúskodnak, hogy a megyegyűlések nagy részét — de azért felét sem — Óvárrott tartották, ennek ellenére megyeközpontról még ebben az időben sem beszélhetünk. Amikor a „megyeház” építésének gondolata felvetődött, az első tervek a Rajkán építendő megyeház tervei voltak. A terv csak 1792-ben valósult meg, amikor a megye Óvárrott a Fő utcán megvásárolt két polgárházat és ezek átalakításával alapítja meg székhelyét: a megyeházát.

A polgárházak említésével át kell térnünk a vármegye polgári rétegének ismertetésére is. Megyénkben a szó igazi értelmében vett városi polgárságról tulajdonképpen nem beszélhetünk. A városok —

szabad királyi városok — polgárságának egészen mások voltak a létfeltételei mint a földesúri hatalom alatt álló mezővárosok polgárságának. Előbbieknek nagyobb és több lehetőségük volt a szabadabb fejlődésre, mivel a feudális kötöttségek nem béklyózták őket annyira, mint a mezővárosok polgárait. Találón *parasztpolgárságnak* nevezhetjük a mezővárosok polgárjoggal rendelkező lakóit, akik a jobbágyságnál nagyobb szabadságot élveztek: szabadon költözhetnek, a robotot közösségileg megválthatták, a feudális viszonyok között nagyfokúnak mondható önkormányzattal rendelkeztek, vásárlásuk volt és vámkedvezményeket élveztek. Mindez megkönnyítette ugyan a gazdasági fejlődést, de nem oly mértékben, hogy a paraszti életformát teljességgel felszámolhatták volna. A mezővárosi polgárjog megszerzésének egyik módja egy „nagy polgárház” megszerzése volt; ez a fogalom egy belterületi házhoz tartozó egész jobbágyteleknyi földingatlant jelentett, amely a háztól elszakíthatatlan volt. Így akár iparos, akár kereskedő vásárolt polgárházat, kénytelen volt a föld megműveléséről is gondoskodni.

A mezővárosok viszonylagos szabadsága, vásárai kedveztek a kézművesek letelepedésének. A polgárjog megszerzésének másik módja ugyanis az ipargyakorlás által biztosított megélhetés volt. A mezővárosi iparosok termelése azonban a legtöbb esetben alig haladta meg a család megélhetési költségeit. A mezővárosok iparosai nem veheték fel a versenyt a környező nagyvárosok: Pozsony, Győr, Sopron fejlettebb kézművesiparával. Gazdaságilag erős, igazán vagyonos iparosrétege a megyének nem volt.

A mezővárosi polgárság harmadik rétege a kereskedőké volt, amely elnevezés alatt elsősorban gabona- és állatkereskedőket kell érteni. A megyében és a megyén keresztül lebonyolított állatkereskedelem ismertetése meghaladja e tanulmány kereteit, de tudni kell, hogy a XVIII. század első felében még virágzott és tőkeerős társulások — Kompániák (Compagnie) — léteztek Magyaróvárott. Moson élénk gabonakereskedelmének és jelentős (vízi)malom iparának a vasút kiépítése vetett véget.

Az 1720. évi adóösszeírás Nyulas, Védeny, Nezsider, Gálos, Köpcsény, Oroszvár, Rajka, Óvár, Moson helységeket említi mezővárosként. Bél Mátyás a felsoroltak közül Védenyt nem említi; sem nála, sem az összeírásban nem szerepel a mezővárosok között Halászi, amely helység már 1550-ben I. Ferdinándtól vásártartási, vámmenteségi és pecsételési jogot kapott. E kiváltságok megerősítéséről oklevelés bizonyságok vannak Rudolf, II. Ferdinánd, Mária Terézia és II. József magyar királyoktól. A vármegyének tehát összesen 10 mezővárosi rangú helysége volt a XVIII. században.

A mezővárosi polgárság e három rétege a megye lakosságának

közszükségleti igényeit csak részben tudta kielégíteni. A városi és falusi földműves megtermelte az alapvető élelmezés alapanyagait, a kézművesek gondoskodtak a felszerelések, ruházat stb. előállításáról, a kereskedők megvásárolták, egyes esetekben bizományba átvették a földműves gabonáját, eladó jószágát és külföldi, elsősorban bécsi piacokon értékesítették azokat. A teljes lakossági ellátás azonban ezzel még korántsem volt megoldott. Az apróbb közszükségleti cikkek: só, cukor, fűszerek, rövid- és divatáru közvetítésére és árusítására legfeljebb a városokban találunk egy-két üzletet. Így Óvárott 1582-ben már tudunk egy vegyesáru-kereskedésről, ahol a környékbeliek beszerezhették a háztartásban szükséges cikkeket. Ez a vásárlás azonban nem lehetett mindennapos, mivel a földműves ember jószerivel csak fölöslegének eladására, vásári napokon — évente csupán néhány alkalommal — fordult meg a városokban. A falusi lakosság igényeit az ún. házaló kereskedelem elégítette ki, amely a XVIII. század első felében csaknem teljes egészében a megyébe betelepített zsidóság kezében volt.

Bél Mátyás csak Köpcsény leírásánál említ zsidó lakosságot. Számuk valóban ott volt 1735-ben a legjelentősebb: 246 fő. Azonban ebben az évben Oroszvárott 216, Boldogasszonyban 193, Rajkán 107, Gátán 37, Csúnyban 18 volt a zsidó lakosok száma. Lébényben 8, Bezenyén 5, Mosonban 4 zsidó személy élt. Összesen tehát 856 volt a számuk a megye területén. Javarészt a század első évtizedeiben kerültek a megyébe, mégpedig — az 1754. évi összeírás szerint — Morvaországból, és elsősorban az Esterházy-uradalom központjaiban: Köpcsényben és Boldogasszonyban, de a Zichy-uradalomban (Oroszvár, Lébény) és az óvári uradalom helységeiben (Rajka, Bezenye, Moson) is vannak. Akadnak azonban idősebb családfők, akik már a megye területén születtek, mint pl. az 1754-ben „mintegy 60 éves” Lebel Jachum, aki már Boldogasszonyban született. (Egyébként éppen ő azért is említésre méltó, mert ősatyja a világhírű magyar hegedűművésznek, a Köpcsényben született Joachim Józsefnek.)

Érdekes megfigyelni a zsidó lakosság gazdasági fejlődését, erősödését.

1735-ben csaknem teljes egészében „batyuzó” kereskedők, akik hátton viszik portékájukat. Néhányuknak van csak lova, kocsija, elsősorban a nyersbőrkereskedőknek.

1754-ben már majdnem minden kereskedőnek van fogata, a legtöbb házánál olajütő működik; néhányan már állandó üzlethelyiséggel rendelkeznek és vannak, akik kimondottan fuvarozással foglalkoznak.

1783-ban sokan már a „polgársoron” vásárolt házban laknak, amelyben üzletük is van. Számosan céhkeretben működő kézműve-

sek, akik tanulókat is tartanak; elsősorban a paszomány- és gombkészítő iparban működnek. Elég nagy a közvetítő kereskedők száma.

A türelmi rendelet nyomán autonómiájuk is kialakul. Kezdetől — ezalatt az 1735. évi összeírás alapján vázolható képet kell tekintenünk — megvan már hitközségi keretük: rabbi, metsző, kántor és „kóser” iparosok: mészáros, kocsmáros minden nagyobb lélekszámú közösségükben megtalálható. II. József idejében önkormányzati autonómiáról is beszélhetünk, mert az olyan természetű egymás közötti ügyleteikben, amelyekben a keresztyének a községi előljáróság — bíró, jegyző — közreműködését veszik igénybe, mint panaszügyek, kölcsönügyletek, szerződések, a zsidó közösségek tagjai saját bírójuk előtt jelenhettek meg, aki döntéséről hiteles iratot állíthat ki héber nyelven és azt héber feliratú pecséttel hitelesíthette. Iskolájuk, tanítójuk, minden hitközségnek számítható közösségükben volt.

Ha a zsidó lakosság megyebeli szerepét röviden jellemezni akar-nánk, azt kell mondanunk, hogy a XVIII. század folyamán ők gondoskodtak a lakosság aprócikkellátásáról, előbb mint házalók, később általuk alakult ki a megye bolthálózata. Mivel lakóházukon kívül más ingatlannal nem rendelkezhetek, rákényszerültek a „tőkefelhalmozásra”, így anyagilag is megerősödtek. A XIX. századra a nagykereskedelmi — áruellátó — megyei hálózat is az ő kezükben van, és tőkeerejüknel fogva ők a felvásárlói az uradalmak termékeinek, mint pl. a köpcsényi Figdornak adják el a pozsonyi diéta főurai gyp-jútermésüket.

* * *

Moson vármegye ismertetésének kéziratát az előírásoknak megfelelően Bél Mátyás 1735 végén jóváhagyásra a Helytartótanács-hoz benyújtotta. A Helytartótanács 1736 januárjában a kéziratot véleményezésre, esetleges pótlások, javítások eszközzésére, ajánlására kiadta a megye alispánjának, aki Trummer János jegyzőt bízta meg a kézirat átolvasásával. A jegyző egy hónap alatt elkészítette jelentését. A mű egészét tekintve különösebb észrevételt nem tett; apróbb javításokat, pótlásokat ajánlott, amit a szerző kinyomtatásra készített kéziratában figyelembe is vett.

A kézirat egy mondatával azonban Trummer jegyző bővebben foglalkozik, azzal vitába száll, mégpedig azzal a megállapítással, amelyben Bél Mátyás véleményt mond Emichio seregének vereségéről: „Az Úr ugyanis igazságos bíró és akarata ellen senkit sem kényszerít, hogy a katolikus hit igáját magára vegye.” Trummer ezt a mondatot okvetlenül kihagyandónak tartja és részletesen ki is fejt, hogy miért. Véleményezésének lényege: Bél Mátyás e monda-

tával tulajdonképpen vallási közömbösséget hirdet és a protestánsokat akarja visszatartani a katolikus hitre való áttéréstől!

A Helytartótanács cenzora azonban nem ítélte olyan aggasztónak a mondat jelentőségét: benne maradt a kéziratban és nyomtatásban is megjelent. A megyei véleményezés egyvalamiben mégis jellemző: ennyire komolyan vették a tilalmat, hogy Bél Mátyás művében a hit és vallás ügyeivel összefüggő témát nem érinthet.

Jóllehet a XVIII. századra a hitviták kora lezárult, a vallást mégsem tekinthetjük e korban kizárólag az egyének magánügyének. A vallás, az azt képviselő egyház társadalmi tényező volt, amelynek szerepét sem lebecsülni, sem elhallgatni nem szabad.

A művelődésügy a század első felében még kizárólag az egyházak kezében volt: állami iskolák, állami művelődéspolitikáé még nem létezett. A megye művelődési szintjét Bél Mátyás a németekről írva így jellemzi: „... a szülők nagy gondot fordítanak arra, hogy gyermekeik a falusi élethez szükséges műveltséget megkapják és őket istenfélelemre neveljék. Ha valamelyikben kiváló tehetséget ismernek föl, nagy költséggel is tovább taníttatják. *Ritka az a módosabb parasztember, aki ne tudna olvasni és a körülményeihez szabottan írni.*” De ugyanezt írhatta volna a magyarokról és a horvátokról is. Ugyanis a megye valamennyi községében volt iskola, a helység igényének megfelelő: a falvakban a kétszotortos iskolák, amelyekben a scriptorok az írás elemeit, olvasást, hit- és erkölcsant, számolási alapszabványokat; a lectorok föld- és természetrajzot, történelmet, állampolgári és gazdasági ismereteket tanultak. A mezővárosi iskolákban a két évfolyam harmadikkal bővült: aritmetika név alatt magasabb fokú számolást, mérést, ipari ismereteket sajátítottak el a tanulók.

A vármegye iskolahálózata a vallásgyakorlat korlátozása, azaz 1672 (az Udvari Kamara által az uradalom helységeire vonatkozóan kiadott tilalom), illetve 1681 (országgyűlési határozat jelölte ki azokat a helységeket, ahol protestáns vallásgyakorlat folytatható — artikuláris helyek) előtt lényegesen bővebb volt, mint a XVIII. században, amikor már csak katolikus iskolák voltak a megyében. Előzőleg minden egyház tartott fenn iskolát, így Óvárrott 1659-ben mindhárom egyháznak volt iskolája.

Az iskolák irányítása a helyi lelkész, plébános feladata volt, felügyeletét az illetékes egyházi hatóság gyakorolja. Szervezett tanítóképzés nem volt; aki képességet érzett magában a gyermekek oktatására, bizton remélhette, hogy előbb-utóbb valamelyik község tanítójává választja. A falusi tanítók az oktatás mellett a községi jegyzői tiszteletet is betöltötték, így első fokú közigazgatási tisztviselők is voltak.

A három évfolyamos városi iskolák alapozták meg a tanulók részére a gimnáziumi tanulmányokat. Moson vármegye tanulni vágyó ifjúsága a győri vagy pozsonyi gimnáziumban végezhetette tanulmányait. Az iskolai ellátottság azonban szellemileg alapot biztosított egy megyei gimnázium létesítésére is.

Ennek a gondolatnak felvetői és ébrentartói az óvári polgárok voltak, elsősorban Zsidanits István megyei adószedő. Ő végrendeletében alapot biztosított a piarista rend számára, hogy Óvárrott gimnáziumot létesíthessenek. Az óvári gimnáziumban 1739. november 5-én kezdődött el a tanítás és csakhamar a megye határain túlról is sereglenek a diákok az új tanintézetbe. Az intézmény fennmaradását a Zsidanits-féle alapítvány kamatai biztosították, amelyhez hamarosan mások által adományozott és az alapítási tőkéhez csatolt összegek kamatai is csatolódtak. Nunkovits András a század végén végrendeletileg a szegény tanulók segélyezésére és a jól tanulók jutalmazására tett alapítványt. Elmondható, hogy a gimnázium nemcsak polgári alapítású intézmény volt, de fenntartásáról is több mint egy évszázadon keresztül a megye polgársága gondoskodott.

* * *

A megye kulturális életének ismertetése után szeretnék foglalkozni a szegényüggyel is, ahogyan ma mondjuk, a szociális gondoskodás helyzetével. Részben az ún. gazdasági konjunktúra teremtett minden korban gazdagokat és szegényeket, részben mindig voltak, akik önhibájukból vagy szerencsétlen körülményeik folytán kerültek ínséges helyzetbe. A társadalomra, amelyben éltek, jellemző lehet az is, hogyan tekintették őket, milyen volt — ha volt — a róluk történő gondoskodás.

Moson megye viszonylatában Óvár város tanácsának 1582. április 2-án hozott szabályrendeletében találtam az első ilyen jellegű intézkedést. A tanács ezen a napon bérbe adta a város tulajdonát képező két mézárszékot, egyben szabályozta a vágási rendet, a hús kimérését és árát. A vágási szabályrendelet be nem tartása esetén a bérlőnek büntetést kell fizetnie, és a tanács ezt az árvák támogatására fordítja. A városi számadásokban (1682-től vannak meg) látható, hogy a városi pénztár alamizsnával támogatta a vándorló szegényeket, a város polgárai pedig ugyancsak a pénztárba fizették be adományaikat a szegényház lakóinak támogatására.

Nem tudni, mikor hozott megyei szabályrendelet írta elő, hogy a községek szegényeik elhelyezéséről és a vándorok szállásáról gondoskodni kötelesek. A kegyes adományok mellett a büntetéspénzekből tartották fenn ezeket a házakat. A végrendelező, módosabb polgár

pedig szinte erkölcsi kötelességének érezte, hogy végrendeletében a szegényekre is gondoljon; nem találtam olyan végrendeletet, amelyből a szegények kimaradtak volna. A már említett Nunkovits András pedig hagyatékának jelentős részét — 30 000 frt-ot — osztotta szét a megye helységei között, hogy a kamatokból a vándorló mesterlegények számára szállást és étkezést biztosítsanak, betegségük esetén gyógyításukról gondoskodjanak.

1696-ban „polgári menház” (Bürgerspital) létesült Óvárrott Hochburg-Haas János hagyatékából. Ez szervezetileg a mai „öregek otthona” jellegű intézmény volt, amelyben a kezdetben 6, később 12 lakó külön szobát és teljes ellátást kapott megszabott térítés ellenében; 1713-ban már kis kápolnája, 1770-től (nyugdíjas) pap lakója is volt az intézménynek.

A város másik szociális intézménye a „szegényház” (Lazarett) volt, ahol a vagyontalan szegények nyertek elhelyezést. A városban tilos volt az egyéni alamizsnagyűjtés, a koldulás. A szegényház lakói közül egy-egy pár hetenként egy alkalommal bejárta a várost a „kis- és nagypersellyel” és összegyűjtötte az önkéntes adományokat. A kispersely bevételéből gondoskodtak a munkaképtelen, ápolásra szoruló szegényekről, volt ugyanis egy 6 férőhelyes betegszobája is a Lazarettnek. A nagypersely bevételeiből fedezték a többiek ételmezését, leginkább a téli időben, amikor — a munkaképesek — alkalmi munkával sem tudtak szűkös megélhetéshez jutni. A segélyezés azal a kötelezettséggel járt, hogy a szegényház munkaképes lakói egyik hét péntekén a templom környékét, a másik pénteken a templom belsejét takarították. A Lazarett lakóinak száma 30 körül mozgott.

Az elmondottak alapján kimondhatjuk, hogy a megye és lakói emberség terén is megállták helyüket...

* * *

Végezetül szeretném az olvasóval megismertetni Bél Mátyás forrásműveinek szerzőit. A külföldi szerzők ismertetésénél sokszor csak néhány szóra kell szorítkoznom, mivel műveik jórészt hozzáférhetetlenek és a megszerezhető olvasásánál is nehézséget jelenthetne az idegen (latin, német, francia) nyelv. A leggyakrabban hivatkozott magyar szerzők neveit kiemelt szedéssel jelzem. Tudomásom szerint Kazy és Timon művein kívül mindegyikük munkája — ha szemelvényesen is — megjelent magyar fordításban.

Ami a források értékét, felhasználhatóságát, szavahihetőségét illeti, arról már idéztem a szerző véleményét, és művének olvasása közben is találkozok azzal még az olvasó. Ha a mai forráskutatások

némely megállapítást túlhaladottnak találnak is, biztosak lehetünk abban, hogy Bél Mátyás forrásait nem öncélúan, hanem jelmondatának szellemében használta: „Vezérem az Igazság, Társam a Munka!”

A fontosabb forrásművek szerzői:

1. BONFINI MARCUS ANTONIUS (1427—1503) történetíró. 1485-ben kerül Mátyás bécsi udvarába, annak halála után Budára költözik. 1492-ben ő és egész nemzetsége magyar nemesiséget kap. Főműve: *Rerum Ungaricarum Decades* 1543-ban jelent meg Bázelen.
2. Bongarius (Bongars) Jacques (1554—1612) francia protestáns tudós. A magyar történetírók műveiből válogatott szöveggyűjteménye 1600-ban jelent meg.
3. Cluverius Philippus (1580—1623) német történet- és földrajzi író.
4. Cuspianus (Spiesshammer) Johannes (1473—1529) V. Károly császár diplomatája. 1514—1526 között 24 alkalommal járt Magyarországon, jó barátságban volt Bakócz Tamás bíboros prímással.
5. ISTVÁNFFY MIKLÓS (1538—1615) A Baranya megyei Kisasszonyfalván született, ahonnan a török megszállás miatt családja Moson megyébe költözött és Gáloson kapott nemesi birtokot. Atyja, Pál több éven át volt a megye adószedője. Ő maga 1572-től a királyi kancellária tisztviselője, 1581-ben mint királyi tanácsos bírósági ügyekben a nádor helyettesévé nevezetett ki. Diplomáciai téren is működött, több hadjáratban is részt vett. Főműve: *Historiarum de rebus Ungaricis libri XXXIV*, Köln, 1622.
6. Jovius Paulus (1483—1552) olasz humanista történetíró.
7. KÁLTI MÁRK: műve a Bécsi Képes Krónika, a XIV. század második felében írta.
8. KAZY FERENC jezsuita szerzetes (1695—1759) a nagyszombati egyetem tanára. Nagy történeti munkája: *Historia regni Hungariae — I—III*. Magyarország történetét tárgyalja 1601—1681. évek közötti időszakban; tulajdonképpen Istvánffy munkájának a folytatása.
9. KÉZAI SIMON mester, a XIII. század egyik legkiválóbb magyar krónikása. Munkája: *Chronicon Hungaricum*, 1282—83 táján íródhatott.
10. Lazius Wolfgang (1514—1565) I. Ferdinánd uralkodásának eseményeit írta meg.

11. Lipsius Justus (Lips Joest) (1547—1606) spanyol királyi történetíró.
 12. Ortelius Hieronimus (1543—1616) ág. ev. lelkész. Sokáig működött Bécsben, ahonnan vallási okok miatt kiutasították. *Ungarische Chronologie* c. munkája a török háborúk történetét dolgozza föl 1395—1606. évek között.
 13. Scali(n)ger Josephus Justus (1540—1609) olasz filológus, a szövegkritika, történeti kronológia és numizmatika (érmészettan) mestere.
 14. THURÓCZY JÁNOS (1435 k.—1489?) magiszter, ítélmester, krónikaíró. Munkája: *Chronica Hungarorum*, Augsburgban jelent meg 1488-ban, de még ugyanebben az évben Brünnben is kiadták.
 15. TIMON SÁMUEL jezsuita szerzetes (1675—1736) egyetemi tanár Nagyszombatban és Kassán a rendi főiskolán. Történeti tárgyú művei: *Celebriorum Hungariae Urbium et Oppidorum topographia*, Nagyszombat, 1702; *Synopsis novae chronologicae Hungariae, Croatiae, Dalmatiae etc.* I—III. — (Szent István születésétől 1526-ig); *Epitome chronologica ... usque ad annum 1736 producta*, Kassa, 1736; *Imago antiquae Hungariae*, Kassa, 1733; *Imago novae Hungariae*, Kassa, 1734.
 16. Wagner Franciscus (1675—1738) jezsuita szerzetes, I. Lipót és I. József történetét írta meg.
- Bél Mátyás megjegyzéseit, észrevételeit lábjegyzetekben közölte. Nyomdatechnikai okok miatt hasonló közléstől kénytelen voltam eltekinteni és a „Jegyzeteket” a könyv végére tenni. Hogy némileg mégis hű maradjak az eredeti szerkesztéshez, ezért a két rész — általános és társadalmi — jegyzeteit a sorszámozás újrakezdésével szétválasztottam. Néhol szükségét éreztem, hogy a közöltek könnyebb megértése kedvéért magyarázatot adjak Bél Mátyás közléséhez; saját megjegyzéseim *kursív betűkkel szedve olvashatók.*

* * *

JEGYZETEK

- 1 Révai nagy lexikon, Budapest 1916. 14. köt. 50. o.
- 2 Dr. Felix Tobler tanulmánya „Horvát betelepülés Moson megyébe a XVI. században” címen jelent meg a Tanulmányok Mosonmagyaróvár és vidéke történetéhez — Győr 1979. c. tanulmánykötetben.
- 3 Magyarország története, Budapest 1984. I/1. köt. 351. skk. o.
- 4 Györffy György: István király és műve — Gondolat, Budapest, 1977. 83—84. o.
- 5 I. m. 50. o.
- 6 I. m. 87. o.
- 7 László Gyula: A „kettős honfoglalás”. Magvető Kiadó, Budapest, 1978.
- 8 Az oklevél szövege Major Pál: Mosonymegye Monographiája, Magyaróvár 1886. II. füzet 158. oldalán található nyomtatásban. Eredeti példánya a hivatkozás szerint a szentkereszti apátság levéltárában található.
- 9 I. m. 164. o.
- 10 Fügedi E.: Kolduló barátok, polgárok, nemesek. Magvető Kiadó, Budapest, é. n. 404. o.

IRODALOM:

Az 1096. évi kereszties hadakkal kapcsolatban:

- Acsády Ignác: A magyar birodalom története, Budapest é. n.
Hóman—Szekfű: Magyar történet, 7. kiadás, Budapest, 1941.
Képes Krónika, Budapest, 1964.
Magyarország története I/1. Budapest, 1984.
Szalay—Baróti: A magyar nemzet története, Budapest, é. n.
Szilágyi S.: A magyar nemzet története, Budapest, 1896.

A kereszties hadjáratokról általában:

- Marczali Henrik: Nagy képes világtörténelem, Budapest, é. n. —
V. k. 219—352. o.
Hermann Egyed: A katolikus Egyház története Magyarországon
1914-ig, München, 1973. (Bő bibliográfiával!)
Szántó Konrád: A katolikus egyház története, Budapest, 1983.
Zaborov M. A.: A kereszties háborúk, Budapest, 1958.
Zöllner W.: A keresztiesháborúk története, Budapest, 1980.

Nemesség—polgárság—városjogokra vonatkozóan:

- Fügedi Erik: Kolduló barátok, polgárok, nemesek, Budapest, é. n.
Győrffy György: István király és műve, Gondolat Kiadó, Budapest,
1977.

Bél Mátyás születésének 300. évfordulójára a következő művei jelentek meg magyar fordításban:

- Bél Mátyás: Hungáriából Magyarország felé. Magyar ritkaságok,
Szépirodalmi Kiadó — 1984.
Bél Mátyás: A magyarországi halakról és azok halászatáról, Buda-
pest, 1984.
Bél Mátyás: Magyarország népeinek élete 1730 táján, Gondolat Ki-
adó, Budapest, 1934. (Megtalálható e munkában Bél Mátyás ki-
adott műveinek jegyzéke a 581. skk. o.)

Moson vármegyére vonatkozó és újabb kori helytörténeti irodalom:

- Haller János: Mosonvármegye történelmi földrajza, Mosonmagyar-
óvár, 1941. Kézirat, 417 lev. — Hansági Múzeum.
Hunfalvi Pál: Magyarország ethnográfiája, Budapest, 1876. Régi hely-
nevek Mosony és Sopron megyében, 319—320. o.
Érsek Imre: A Szigetköz története, községeinek eredete, Magyaróvár,
1924.
Ivánfi Ede: Vázlatok Moson vármegye múltjából, Magyaróvár, 1882.

- Kerekes Sámuel—Enyedi Barnabás: Győr-Moson-Pozsony közigazgatásilag egyenlőre egyesített vármegyék és Győr szab. kir. város részletes ismertetője és monográfiája, Budapest, 1929.
- Kisalföld és a Nyugat-Magyarországi peremvidék (Magyarország táj-földrajza 3.), Akadémiai Kiadó, Budapest — 1975.
- Major Pál: Moson megye államrajza, Magyaróvár, 1868.
- Major Pál: Mosonymegye monographiája, Magyaróvár, 1878—1886.
- A „Mosonmegye” emlékkönyve (szerk.: Ruff Andor), Magyaróvár, 1928.
- Mosonmegyei és környékbeli népregék, mesék és mondák. Közreadja Ruff Andor, Magyaróvár, 1928.
- Moson-Magyaróvári helytörténeti füzetek I—III. A Hazafias Népfront és a Múzeumbarátok Egyletének kiadványsorozata.
- Ráth Károly: Mosony megyéről és főispánjairól a mohácsi vészig — Győri Történelmi és Régészeti füzetek, 1861 — 105—115. o.
- Sudár Mária: Mosonmagyaróvár földrajzi neveinek története, Szeged, 1964 — Gépi soksz.
- Szabó Sándor: A szigetközi nyelvjárás, Budapest, 1907.
- Tanulmányok Mosonmagyaróvár és vidéke történetéhez, Győr, 1979.
- Timaffy László: Szigetköz — Gondolat Kiadó, Budapest, 1980.
- Tuba László—Lukács Albin—Bacsó András: Mosonmagyaróvár és vidéke munkásmozgalmának története 1919. aug. 1—1945. Győr, 1982.

E helytörténeti irodalom jegyzéke csak az általam fontosabbnak tartott műveket sorolja fel. Akit a helytörténet közelebbről is érdekel, részletes bibliográfiát talál Jászberényi Ferencné összeállításában a Tanulmányok Mosonmagyaróvár és vidéke történetéhez c. kötetben.

MOSON VÁRMEGYE

Első, általános rész

ELŐSZÓ

A dunántúli Magyarországra — tartsa meg az Isten minden jókban — annál nagyobb lelkesedéssel tértünk vissza, minél sürgetőbben hívott minket ide a legfölségesebb fejedelemasszony jóságos lelkülete. „Dunántúlt” mondtunk, mivel a Pozsonyban és az innenső vidéken tartózkodóknak a folyam átellenes oldalán terül el. A vidék, mint Magyarország más tájai is, termékeny és kies, s már a régiek által is ősidőktől kezdve dicsérettel emlegetett. Felső- és Alsó-Pannonia névvel jelölték. Ma már szűkebbre zsugorodott, egykor nagy távolságokra terjedt. Az ősi korban a Caesiumi hegyektől¹ a Rába folyóig Felső-, innen a Száváig Alsó-Pannonia terjeszkedett, túlterjedt tehát délen és a nyári keleten² a szomszédos tartományok határain is. Most nyugaton Ausztria és Steyerország, délen Horvátország, keletről Szlavónia, északon a Duna állandó medre határolja.

Számtalan, e tartományban történt gyászos eseményről emlékezik meg e könyv. Az emlékezés szomorúságát talán enyhíti vagy mérsékeli a szemünk elé táruló tájak szépsége, a nagy hírű városok nyomai, a római régiségek megmaradt romjai. Maga az ügy megköveteli, hogy a Moson vármegyéről szóló leírás elé bevezetőt készítsünk: ugyanis a folyamot Pozsonynál átlépőknek e táj tárul föl először, innen haladunk tovább. Vessük el tehát a kockát!

ELSŐ, TERMÉSZETRAJZI FEJEZET

*Moson vármegye fekvéséről, természeti tulajdonságairól,
és kedvező körülményeiről*

Áttekintés

- I. §. A megye elnevezése, határai terjedelme.
- II. §. A sík vidék mivolta, a kiemelkedő Lajta hegység.
- III. §. Berkek és pagonyok; jezsuita berek, féltoronyi ligetek, lébényi és köpcsenyi vadaskert.

- IV. §. Folyók: Duna, Lajta; Fertő tó és más tócsák.
- V. §. Az egészséges levegőről.
- VI. §. A vidék természeti tulajdonságairól, a gabonaneműek bő-
ségéről.
- VII. §. A szőlőművelésről.
- VIII. §. Házi- és vadállatokról.
- IX. §. Halászat és madarászat.
- X. §. Az aranymosásról.

I. §. *A megye elnevezései, határai, terjedelme*

A mosoni tartomány az első, amely a Pozsonynál Dunán átkelőnek szeme elé tárul. A magyarok Mosony vármegyének hívják Moson mezővárosról, amelyet a németek Wiselburgnak neveznek, és innen a megyét „die Wiselburger Gespanschaft”-nak.

Nyári-nyugaton Ausztriával határos, a Duna és Fertő között déli irányba húzódva a győri szélekig terül el. Északon és keleten a Duna, téli-nyugaton a soproni határok és a tónak — amelyről szólunk — jelentős része határolják. Átterjed a Mosoni-Dunán is, nem csekély területet követelve magának a kisebbik „Schütt” szigetből, magyarul Szigetközből. A megye legkeletibb szögletétől a nyugati határ felé haladva — amelyet Vinden falu zár le — a (megye) hossza mintegy öt mérföld, szélessége majd három, majd több, a Duna és a Fertő között mérve.³

II. §. *A sík vidék mivolta, a kiemelkedő Lajta hegység*

A vidék sík, leginkább az a rész, amely a Dunától a tóig nyúlik. Kismértékben erdőkkel tarkított. Ahogy a tóhoz közelít, a partoknál az enyhe lejtőt emitt szőlők, másutt cserjések borítják. A tó keleti oldala ismét sík, amannál sokkal lapályosabb, és ahol a kiáradó vizek el nem öntik, takarmányban és gabonában bővelkedik. Tehát a Fertő partján kívül, amely természeténél fogva enyhén lejtős, a többi terület mind magasabb, de sík vidék. Attól a határrésztől, ahol a vidék Ausztriával és Sopron vármegyével éppen érintkezik, a Lajta hegység — amelyeket majd másutt írunk le — emelkedik, enyhe lejtéssel nyugat felé tartva. Amint ismét a tó felé kanyarodik, mintegy öblöt formál Vinden és Jois mezőváros között. Majd újlag eltávolodni a tótól, és kelet felé folyamatos lejtéssel oly szélességben terül szét, amennyit a közelben folyó Lajta partjai megengednek. Innen, mivel a folyó medre miatt valamivel süllyedtebbnek

tetszik a lapály, ismét fennsíkká emelkedik, és mintegy átlós irányban, néhány mérföldnyi⁴ szélességben Ausztria határát érintve, az Amberg hegyet elhagyva, egyenest a Dunához érkezik, és annak folyásában állandó partját képezi.

E messze terjedő síkság miatt nevezik a németek ezt a vidéket tájszólásukkal „die Haad”-nak (puszta), lágyabban ejtve „die Heide”. Joggal hívhatnák így síkságunkat, ha az megfelelne a szó eredeti jelentésének. „Die Heide” ugyanis a németeknél a valóságban termékeny, hangával benőtt rónát jelent; hogy ez erre a vidékre nem illik, majd alább fogjuk kimutatni. A magyarok „Nyulas-Mezőnek” hívják, a későbbiekben elmondjuk, miért. Mindezt a belső területekről lehet elmondani.

A vármegyének van még némi területe a Győr felé folyó Duna túlsó partján is. Ez olyan, mint az előbbi terület — azaz sík — és a folyam két ága között inkább hosszban, mint szélesen terül el. Eddig meghúzva a határvonalakat, az Győr vármegye széleit követve ismét a Fertőhöz tér vissza, és behatárolja az egész vármegyét folyóival és tavaival együtt.

III. §. Berkek és pagonyok; jezsuita berek, féltoronyi ligetek, lébényi és köpcsényi vadaskertek

A síkságot, amelyet leírtunk, ligetek és — ritkábban — berkek tarkítják. Ezek közül különös dicséretet érdemel az, amelyet általában „jezsuita ligetnek” hívnak, s amelyet Pálffy Miklós, Magyarország minapi nádora saját nemzetsége részére megszerzett. Ez a Lajtához közeli erdőcske gyönyörű szép, sudár növésű, enyhet adó fáival érdemel figyelmet a kopár síkságon. A liget a folyótól nyugatra, mintegy hatszáz ölnyire terül el, kissé emelkedettebb területen Gáta, Újfalú és Lajtafalú helységek között. A hagyomány szerint négyszög alakban, kézzel ültették a mainál eredetileg nagyobb területen ugyanis kiterjedését tekintve alig nyolcszor ötven bécsi ölnyi.⁵ Úgy vélem, hogy a háborúk és a lakosok kegyetlensége egyaránt pusztították. Most — gondolom — ügyelnek arra, hogy az arra járók kárt ne tehessenek benne.

Ami a vándorok figyelmét felkelti, az vagy a megtekintésre érdemes, dús lombú liget, vagy az ott található hús árnyék, különösen kánikulában, amely szerfölött perzseli ezt a lapályt. E helynél — ha nagyobb lenne — alig lenne más alkalmasabb fácánoskertnek. Ezen erdőcske után meg kell említeni a féltoronyi, azaz Halb-Thurni árnyas ligeteket is: mind azért, mert egyedülálló bájuk van, mind pe-

dig — sőt elsősorban — mivel hajdanán VI. Károly császár vadászati üdülőhelyként évenként felkereste.

És még mit? Azt, hogy körül-körül a falvak birtokosai, felismerve a ligetek alkalmas voltát, vadaskerteket, elsősorban fácánosokat kezdtek alapítani. Ezek közül jelentőségénél fogva megemlítjük a lébényit. Ez az erdőcske ezer öl széles és hosszú. A helység ura, gróf Zichy Károly életében körülkeríttette és fészkelőhelyekkel jól ellátta; e buzgalmával példát adott, hogy nincsen semmi gyönyörűség, semmi pompa az élet kényelmes eltöltésében, ami ne magának Magyarországnak válnék hasznára, ha az előrehaladást szolgálja.

Már Köpcsényben is van szárnyasok részére kialakított liget, reményen felüli sikeres eredménnyel, ha csak nincsenek a Dunának tisztító áradásai. Ebben a ligetben joggal kíváncsi lehetsz: ki lett légyen a mérnöke, aki a sétányok és árnyas pihenőhelyeket úgy jelölte ki, hogy jóformán alig van a ligetnek olyan sétaútja, ahonnan a Dunán túl, a hegyre épült, kies fekvésű királyi várat látni ne lehetne.

IV. §. *Folyók: Duna, Lajta; Fertő tó és más tócsák*

Jóllehet a vidék sík és nyitott, vizekben, amelyek öntözik, mégis bővelkedik.

1. Keleten a szeszélyesen kanyargó Duna választja el a vármegyét Pozsony megyétől, amint már jeleztük is. Amikor Ausztriából ideérkezik, előbb mossa Moson vármegye partjait, mint a pozsonyiét. Itt most tágabb területet nyerve, háromszoros osztódással ugyanannyi ágra szakad, amelyek közül a jobbra térő sokfelé szétoszolva, megýnket helyenkint csak érinti, másutt körülöleli. Aztán búcsút véve Oroszvártól, amint Rajka mezővároshoz ér, ismét szétágazik és nagy erővel szigeteket épít a Moson megyeieknek. Később Bezenye falu partjait mossa, majd Fekete-Erdő, Halászi mezőváros és Kálnok mögött Óvárhoz érkezik, amelynek várát — itt már a Lajtával bővülve — szépen körülöleli és védi. Tovább — mintegy fél mérföld⁶ távolságra Mosony mezőváros terül el; közte és a kissé félreeső Kálnok község között elfolyva, keresztülhalad a két ikerközségen: Horváth- és Magyar Kémlén. Végül Mecsér községnél is tova haladva győri területre érkezik.

Sokat árt ennek a vidéknek, mikor a Duna kiárad. Ugyanis a pozsonyi rész a vár körül dombos terület, itt nem tud kiáradni a magas partok miatt, hanem a víz minden tömegét, amikor megárad, a mi vidékünkre zúdítja. Így árvíz keletkezik, és olyan mértékben elárasztja ezt a sík földet, hogy jó néhány stádiumnyi⁷ távolságban

csak a halmok látszanak ki a vízből, mint megannyi kisebb sziget. Ez elsősorban a tél elmúltával szokott bekövetkezni, amikor a jég elolvad, a folyó nyitottá válik s az olvadó hó növelvén a vízmagasságot, megtölti a medret. Van rá eset, hogy nem károsodik sem a vetés, sem a takarmány; de a lakosságnak ártalmára lehet, mikor őket egyrészt kiűzi szálláshelyeikről, másrészt lerombolja házaikat, és jelentős károkat okoz, olyat aminő — éppen midőn e gondokat áttekintettük — Oroszvárott történt, amint alább majd elmondjuk.

2. A másik folyó a bájos és itt partjai nagy termékenységgel kitűnő Lajta. Ausztria vidékéről érkezik ide, miután hosszú szakaszon kijelölte Sopron vármegye határát. Azután, hogy megkerülte Mannestorffot és innen az osztrák mezővároshoz, Pruckhoz érkezik, nálunk Paczneüsedelt, a hozzá hasonló nevű községet érinti; ezt ugyanis a magyarok Lajtafalunak hívják. Azon túl, lapályosabb helyen gabonaőrő malom van, melynek 12 őrlőkövét hajtja a tulajdonos páratlan hasznára. Innen Gáta felé siet, amely község a főurak és köznemesek számos hajléka miatt nevezetes. Miután ennek szántóföldjeit kellően megáztatta, kissé lejjebb szigetet alkot; ismét malomokat forgatva, amelyeknek haszna az előbbitől alig különbözik. Amott a Szent Miklósról nevezett község közeledik, lentebb Samaria, amelyet az egykori római település romjai miatt a magyarok Hegyes Halomnak mondanak. Amikor Óvárhoz érkezik, körülfogva ennek városfalát, a Dunába ömlik. Vízállása egyenletes és bőséges, ami a talaj nedvessége szempontjából fontos; ugyanis amint Ausztriából ideér, a kopár földet, amely ép ezért a perzselő nap erejének jobban ki van téve, lágy hullámaival úgy átítatja, hogy — hacsak módfelett nem magas a víz állása —, hasznos a réteknek is, a gabonának is. Mivel a sík vidéken folyó mederbe semmi zavaros forrás bele nem folyik, így mindenütt egyformán tiszta és ivásra alkalmas, mindenképpen nagy jótéteményként e száraz síkságon lakó paraszti népnek.

A halaknak is kedvelt helye, kiváltképpen a csukának, még inkább a pontynak; mindkét fajta nem csekély mennyiségben található benne. Ugyanez mondható el a rákokról is.

3. A vármegyét nyugatról a Fertő, e jeles tó határolja, amelyet majd Sopron megyénél fogunk ismertetni. Négy mérföld hosszúságban simul hozzá a mi vidékünkhöz, mély medrében — amely azonban csak egy stádiumnyi széles — gázlókka, szinte egy tenger képét mutatja. Amint váltakozó időpontokban emelkedik vagy csökken a víz állása, nem minden kár nélkül árasztja el a parti földeket; mégis haszon is származik, amikor a vizek medrükbe visszahúzódnak. Ugyanis a talaj kellően átmedvesedve a vetésekre hasznos, a réteket üdíti és a nád is jócskán megerősödik; ezt tűzifa hiányában

a lakosság jól fel tudja használni. Minthogy a tóban — parti szegélyeken sem — hal nem található, ezt egyesek a tóban levő, igen nagy salétromtartalmú iszapnak tulajdonítják, mások nem is tudom milyen okokkal magyarázzák. Az bizonyos, hogy az egész, megyénkhez tartozó partmente igen alkalmas a salétromfőzésre. A tó partján mezővárosok és falvak találhatóak: Winden, Jois, Neusiedel, Weiden, Padersdorff, Ilmicz, Apetlon és Pamhagen.⁸

Nem sokkal odébb, a megyénk Győr megyével határos szögletét a Fertőhöz közeli tavak alkotják, amelyek hasznosságban amahhoz hasonlóak. Olyan terület ez, amint majd másutt elmondjuk,⁹ amely náddal és helyenkint fűvel fedett, egyébként a tóból kiáramló vizek hátán nyugszik. Ezt tanúsítja, hogy a talaj lágy és nedvdús, amely a láb csekély érintésére is azonnal engedékennyé válik és elnyeli a nyomokat; ezért a közlekedés is igen nehézkes. A vidék lakóinak szokása, hogy a földből az iszap alatt úszkáló halakat fognak ki. Ez nemcsak csodálatos, de a valóságnak is ellentmondó, amint többek között Julius Caesar Scalingerneknél,¹⁰ Cardanus heves bírálójának is úgy tűnik: tagadják ugyanis, hogy létezzenek a természetben „örükteis”, azaz ásott halak.¹¹

Nem kell ezt azonban csodaszámba venni, mivel könnyen megessik, hogy a halak a víz által fönttartott föld alá úsznak, és egy gyepféglát kiemelve egyesek azokat szigonnyal átszűrve, mások hálóval megfogva kihalásszák. Így ír Polibios¹¹ és az ő nyomán Athenaeus:¹² „a Pireneusokon túl, egészen Narbonnig rétek húzódnak, amelyeken az Illiber és Ruscinus folyók, a hasonló nevű és kelták által lakott város mellett folynak keresztül, és ezeken a réteken halak találhatóak, amelyeket »ásottaknak« hívnak; ugyanis ennek a helynek a talaja laza és a rajta növe sok sarjú fűben igen dús; alatta azonban, mivel két-három könyöknyi fövény van, amit a folyók vize állandóan mozgat, kimos és elhord, a halak beúsznak a föld alá élelmet keresni, amit a füvek gyökereiben korlátlanul megtalálhatnak; ezek a föld alatti halak azt az egész vidéket benépesítik.” A vizek ugyanis, amelyeket innen a Fertő, amonnan a Rába által táplált tavak a föld alá árasztanak, a halakat még a jég alatt is magukkal sodorják, csalogatva őket az ott található élelem reményével is.

Egyébként ezt a lápos vidéket magyarul Hanságnak, németül „der Wasen”-nek mondják; a láp fölős vizeit a Rábca vezeti el. A sáson kívül elegendő szénát is ad ez a vidék, különösen száraz időjárás esetén, amit azután télen, amikor a fagy megszilárdítja a lebegő talajt, könnyűszerrel elszállíthatnak.

V. §. Az egészséges levegőről

Az éghajlat igencsak egészséges, ugyanis a levegő forróságát a szelek enyhítik és a sík vidék fülledtségét mérsékelik. A szeleknek jócskán kitett Ausztria, amiket határai között megtartani nem tud, azt ide bocsátja. Mivel az északnyugati és az északkeleti szelek a síkságot keresztül-kasul átfújják, a mocsarak kigőzölgése nem tud ártalmassá válni. Annyira hevesen azonban sohasem fújnak, hogy az útonjárók rémületére legyenek, hogy netán őket kocsijukkal felborítanák. Télidőben azonban kellemetlenkednek az utazóknak; mivel, amikor havas időben zúdulnak a tájra, ami hó csak a földre lehullott, azt mindenfelől összesöprik úgy, hogy ahol az összehalmozódik, valóságos domb keletkezik. Közben a kavargó szélvihar valósággal elvakítja a kocsisokat is, hogy a csapást, amelyen haladni akarnak, alig-alig találják meg. Mindezt az északkeleti és északnyugati szelek teszik. Mindkettőt a déli szél szelídíti meg, visszahozva a tavaszt a tájra sokkal korábban, mint az a hegyvidéken tapasztalható. Ennélfogva a Fertő környékén nem kevésbé, mint a Duna mentén, sőt a középső területeken is a lakosok élnek, kiváló erejűek, jól állják az öregséget és nem tudom még mit mutatnak föl az ősi, akár gót, akár bój tulajdonságokból.

VI. §. A vidék természeti tulajdonságairól, a gabonaneműek bőségéről

A vidék természeti adottsága sokrétű és változatos. A tó körül kevés a gyümölcsfa, gyakoribb a szőlő, amelynek termése nem túl bő, de nem is csekély. A többi termőföld mindenfelé kövér, sőt a vizek rejtett folyása miatt ez még tettetősen fokozódik is. Ugyanis amikor a vizek visszahúzódnak, a szabadon maradt sík földön gabona terem bőséggel, különösen, ha kellőképpen meg is trágyázzák; ezenkívül részben széna terem rajta, részben takarmányt ad és a barmok legelőjéül szolgál. A Lajta vidéke különösképpen termékeny és gabonában bővelkedik partjainak nedvessége miatt, különösen, ha az időjárás is kedvez a mezei munkának. Ami a Duna mellékét illeti, inkább a rétgazdálkodásra alkalmas az áradások miatt. A szénatermes tehát a Moson vármegyeiek kiváló jövedelmének számít. A búza-termesztés — a földműves véleménye szerint — hasznot hoz. A sík föld ugyanis, amely fekete és laza, kedves minden gabonának, elsősorban a búzának. Trágya nélkül azonban alig ad termést. Ez a jövedelmezőség miatt is nagy jelentőségű. A kevert rozs bő termést ad;

de nem csalódik a földműves az árpában, zabban és egyéb gabona-
vetésben sem.

A vetemények közül mindenekelőtt a bazsalikomot, vagyis a tön-
kölyt kedvelik. Attól függően, hogy a talaj kövér vagy kissé már
sovány, az elvetett magból bő, vagy silányabb termést ad. A szántást
itt sokkal serényebben lehet végezni, mint a kötött és agyagos tala-
jon, amit egyesek a gyakran ismételt szántásnak tulajdonítanak, mi
magunk a talaj adottságának. Gyakran láttuk, hogy egyetlen ígás
jóság egy fiúcska vagy kisleány irányításával húzta az ekét, ami
belső Magyarországon egészen másként van; ott három, sőt négy
ökröt is be kell fogni a szántásra, aminek oka a sokkal kötöttebb
talaj.

VII. §. A szőlőművelésről

Szőlőt a tó közelében, a lejtős part hosszában telepítettek. Ugyanis
amint a víz alacsonyabbra apadt, a vidék minél közelebb volt a tó-
hoz, annál inkább kiemelkedett és a fővenyhez lett hasonlónvá. Tud-
niillik az az egész parti rész, amely Videntől Halb-Thurn irányába
húzódik, fővenyes part jellegű, amely, minthogy teljes hosszában
enyhe lejtésű és déli fekvésű, mindig szőlővel volt betelepítve, mivel
ez könnyen lehetséges volt. A szőlőművelést a soproniak módján
űzik a földművesek. A szőlőfajták azonban eltérők, ami a kövérebb
talajnak tulajdonítható; hamarabb kell ugyanis szüretelni, mint ott.
Mert míg ott a szüretet olykor Szent Márton napjáig lehet odázni,
itt már szeptember elején el kell kezdeni, különben rothadásnak in-
dul. Ezért, mivel a szőlő korábban kezd érní, le kell szedni; ennél-
fogva — jóllehet kiváló, erős és jóízű bor lesz belőle — sokáig nem
tartható, mert megecetesedik, nyúlóssá válik, hacsak hamarosan el
nem fogyasztják.

1727-ben olyan bő volt a szőlőtermés, hogy egy messzely¹³ bor ára
egy denár, vagy még kevesebb volt.¹⁴ A borok világos színűek, csak
kevés vörösbort termelnek. A szőlőtáblákban különböző gyümölcs-
fákat figyelhetünk meg: szilva, körte, őszibarack és efféle fákat,
amelyek a szőlők szegélyein és a sorok között található. Kedvező
időjárás esetén gyümölcsseikkel a gazdát bőségesen ellátják. Dinnyét
nem termesztenek, helyette tököt ültetnek, amelyek hatalmas nagyra
nőnek. Ezt leginkább a sertések etetésére használják. Egyéb kert-
kultúra jelentéktelen, és csak konyhai célokra művelik.

Rideg gulyákat itt nem látsz — mint másutt a legelőkön bolyongani és a falvakon kívül tartózkodni, ahol az éjszakákat is töltik; a földművesnek persze van háziállata, magyar és osztrák fajta vegyesen, olyan számban, amely elegendő a mezei munkára is, és szükségletei ellátására is. Tehát megvan a paraszt tápláléka, gondoldj a tejre, vajra és tehénsajtra. Juhnyáját azonban alig találsz más fajtát, csak ami Ausztriából származik. Nagyon megfelel ez a fajta is; olyan gyapjút ad, ami fonásra igen alkalmas.

Ha valahol, hát ebben a megyében nemes fajtájú lovak teremnek, ha súlyban könnyebbek is — ami pedig a lovakban értéknek számít; kiváló a féltoronyi ménés, amit VI. Károly császár igyekezett idegen fajokkal is megerősíteni olyan eredménnyel, amely e nem éppen új próbálkozásban a legjobbnak tekinthető. Most vegyes fajta nevelődik itt: spanyol, nápolyi, angol, dán és csehországi fajták, amelyek ha nem is egyenlő értékűek, mégis vetekedhetnek egymással. Jóllehet az idegenből ideszármazott jószág honi tulajdonságaiból sokat megtart, mégis felvesz valami nemességet a magyar éghajlat által is, amely a veleszületett tulajdonságokkal keveredve kiváló erejű és szépségű, a felséges istállókhöz nem méltatlan lovakat hoz létre. Hogy a jó Károly császár váratlan halála után mi lesz e gazdasági ág sorsa, akár itt marad, akár másutt lesz tartva — azt a jövőre bizzuk. Hasonló ehhez a szentmiklósi ménés, amelyet gróf Zichy Károly nagy gondossággal hozott létre.

Nagyvadak nincsenek a megyénkben, sőt, erdők sincsenek, ahol elrejtőzhetnének. Ami szarvas vagy däm vad található, az Ausztriából, vagy a Duna szigeteiről költözik az itteni nádasokba. Akadnak vaddisznók is, de a hegyieknél kisebbek. A farkasok száma olyan nagy, hogy vérengző vadságuk miatt fogyatkoznak meg a többi vadon élő állatok. Egyedül a nyulakat lehet dicsérettel emlegetni. Mivel vadászatuk tilos, úgy elszaporodtak, hogy falkákban kóborolnak. Mi magunk is, amikor a tóhoz igyekeztünk, alig haladtunk egy holdnyi területen át, amikor is már többet megpillantottunk, amint a kastély körül futkároztak.

Kételyeim vannak, hogy vajon nem a nyulak nagy száma miatt adták-e a magyarok e mezőségeknek nevét? mert a maguk nyelvén Nyulas Mezőnek nevezték el, ami nyulakban bővelkedő mezőséget jelent, ha nem éppenséggel nyulas kertet.

Egyelőre vadászati tilalom van és az egész megyét festett oszlopok tarkítják, hogy legyen a tilalomnak látható jele. Elkezdődött vadaskertek létesítése is. A fő helyet ezek között a császári foglalja el, amely a féltoronyi határban van, ahol életében VI. Károly csá-

szár is elidőzött. Másodiknak joggal lehet tenni a lébényit, amelyet az imént emlegettünk és amelyet gróf Zichy Károly alapított. Sőt látható Köpcsény mellett is egy kies erdőcskében fácánok nevelésére létrehozott igen gyönyörű vadaskert, és ebben lásd azt is, hogy milyen szorgalommal igyekeznek a magyarok a mérsékelt fényűzésre.

IX. §. Halászat és madarászat

A halat a Duna és a Lajta folyók adják. Mindkettőben kiváló fajú és ízű halakat fognak. A tóban nincsen hal, bár azt mondják, hogy több évekkel ezelőtt bővelkedett bennük. Ennek okáról fentebb szoltunk. Ehhez még hozzáteheted a néhány aszályos nyarat, amelyek az utóbbi években egymást követték. Az időjárás hibájából a tó egészen lepadt és a benne levő halak tömegestül pusztultak.

A madarak minden fajtája röpköd erre, elsősorban a sík mezőt kedvelők. A fácánok is kezdenek jócskán szaporodni, leginkább a fél-toronyi földeken és a környékbeli bozótokban. Ezeket a nyulakkal együtt Őfelsége vadászati szórakozására nemcsak tenyésztették, de őrizték is a vadaskert őrei, amíg a császár életben volt. Ezenkívül jelentős a tűzokok gyakorisága. Ellenben császármadarak nem fészkelnek ezen a vidéken, de ennek hiányát bőven kárpótolja a rengeteg fenyőrigó, a különböző fajtájú rétityúk és a tó környékén a vadkacsák, vadlibák és szárcsák. Van néhány tyúkfajta, amelyet a németek Heid-Hahn-nak hívnak; ezeket időnkint látni lehet a vetésekben, különben kitűnő ízű, de ritka. Megemlítem még a harkályok néhány fajtáját. A németül Gibitz, magyarul bibetsnek¹⁵ mondott szárnyasok nyári időben oly nagy tömegben láthatók, hogy szinte elsötétítik a mezőt; egyébként nehéz őket elejteni. A szekéren utazók ennek ellenére csekély fáradsággal befoghatják, mert minden félelem nélkül járkálnak a kocsik körül.

X. §. Az aranymosásról

Érc nem található e sík földön, sem arany, sem ezüst, sem ezekhez hasonló. Hoz azonban aranyat a Duna; valamikor a csallóközi szigeten sokfelé mosták, de ezek a munkálatok a mai lakosok körében már megszűntek. Előzőleg az oroszvári földeken gyakorolták ezt a foglalatosságot; ezt magától Zichy Károly főispántól hallottuk, aki ilyen aranyat, amelyet őseinek felügyelete alatt kimostak és amit kincstárában őriz, nekünk megtekintésre és véleményezésre át is adott.

nak nem vélik. Most, hogy veszélyek mutatkoznak, mintegy visszaterve az ősi szokáshoz, kezdenek fegyvert viselni.¹⁹ Ruházatban őrzik a magyar viseletet, csak kevesen hordják a németet. Házaikat csaknem német módon építik, eltekintve azoktól, akik megelégszenek bárminő kalyiba építésével, csakhogy elrejtsek szegénységüket. Gyermekeiket úgy nevelik, hogy ne szakadjanak el az ősi szokásoktól. Ezért a legtöbb az ekeszarvánál és a földművelésnél marad, kevesen választják a kézművességet és igen kevesen a tudományos pályát.

II. §. *A németek: eredetük, jellemük, értékelésük*

A németek többen vannak, mint a magyarok, sőt, amint másutt már elmondottuk, tulajdonképpen a gótok és a bójok e környéken szétszóródott maradványai, akik jócskán megfogyatkoztak ugyan számban, de egészen a mi korunkig megmaradtak. A gyakorta feldúlt vidéket többször kénytelenek voltak elhagyni; így bizonyára megtörténhetett, hogy amikor visszatértek, a szomszédos osztrákok az úresen maradt helyek betöltésére csatlakoztak hozzájuk. Ezt ugyanis nemcsak a szóbeszéd, de a belátás is bizonyítja. Hogyan? — úgy, hogy Moson vármegye, mint Magyarország határvidéke már IV. Béla idejében hosszú ideig volt az osztrák hercegeknek elzálogosítva. Tehát nagyon könnyen megtörténhetett, hogy új és új osztrák családok költöztek a vármegyébe. Egyébiránt szorgalmas nép, a földműves munkában szorgalmas is, jártas is. Ezért mindig meggyőződésem volt, hogy egész Magyarországon nincs még egy megye, melynek ilyen egyaránt szorgalmas és hozzáértő lakosai lennének. Mert azonkívül, hogy a földművelés minden ágában kiválóak, új módszereket is kidolgoznak, hogy a paraszti munkával nagyobb hasznot érjenek el. Ezért a földesurak inkább belőlük kívánnak itt egy-két jobbágyot szerezni, mint másutt, tunya népségtől lakott falut. Növeli a termények haszonnal történő eladásának lehetőségét a szomszédos Ausztria, ahová értékesítésre a terményeket szállítják és az üzlettel megelégedetten térnek vissza; de nemritkán rá is fizetnek, s ez keserű emléket hagy bennük. Ilyen körülmények között olyan falvaik vannak, hogy mezővárosokhoz lehet őket hasonlítani. Házaikat többnyire kőből építik és ezeket a tekintélyesebb gazdák olyan bútorokkal rendezik be, hogy nemesember lakásául is megfelelnének. Majd mindenki magyar szabású, de annál bővebb sötétkéle színű öltözetet visel. A magyarok csuklyás köpenyétől ezek a németek idegenkednek; inkább a polgári viseletet megközelítő felöltőt hordanak. A női ruhák a férfiakéhoz hasonló és lila színű szövetből készülnek. Fejükön főveget hordanak, amelyet díszes kendővel kötnek át. Egyéb

viseletük is jobban tükrözi a csínt, mint azt a paraszti népről képzelhetni; különösen azoké a nagylányoké, akiknek tehetősebb szüleik vannak. Mindkét nem, férfiak és nők egyaránt erős testűek, inkább magasak, mint alacsonyok. A férfiak szőrzete igencsak göndör, legtöbbször szakállt növeszt, ezt ősi szokás szerint gondosan nyírják és ápolják. Akik nem gondozzák, azoknak arca bozontos és zord. A falvakban szíves egyetértésben élnek és ügyelnek arra, hogy egymásnak semmi sérelmet ne okozzanak. Ha némely hatalmaskodó természetű egyén ezt mégis megtenné, az idősebb férfiak igyekeznek oda-
hatni, hogy a torzsalkodók között a béke helyreállíttassék.

A szülőket, amikor rászorulnak, gyermekeik szeretettel gondozzák. Ezzel szemben a szülők is nagy gondot fordítanak arra, hogy gyermekeiknek a falusi élethez szükséges műveltséget megadják, és őket istenfélelemre neveljék. Ha valamelyikben kiváló tehetséget ismernek föl, nagy költséggel is tovább taníttatják. Ritka az a módosabb parasztember, aki ne tudna olvasni és körülményeihez szabottan írni. Ugyanilyen törődéssel nevelik a lányokat is, nagyon ügyelve arra, nehogy valami szégyent hozzanak a családra. Anyáikhoz hasonló ruhákban járnak. Nyári időben fejüket hálószővésű kendővel kötik be, amely látni engedi szépen fésült hajukat; télen rojtos szélű kendőt használnak, amely körös-körül válllaikat is beborítja. Lábukon magas szárú cipőt, vagy német topánt viselnek. A többi ruhadarab úgy készül, hogy mindenben megfeleljen a falusi divatnak. A gazdagabbak arany és ezüst ékszereket is hordanak. Ezeket az asszonyok ünnepi alkalmakkor viselik, azonban akár házi, akár mezei munkát végeznek, ezeket a díszeket leteszik.

A szántóföldön és szőlőskertekben a férfiak és a nők egyforma szorgalommal dolgoznak. Nem ritka látni ökröket hajtó és a szántást hozzáértéssel végző asszonyokat. A kapálásban sem kisebb igyekezettel dolgoznak, mint férjeik; cséphadaróval kiverik a gabonaszemeket és ott vannak minden férfias munkában. Ebben a tevékenységükben a napsütéstől férfias, sötét színt kap a bőrük.

Házasságkötésnél nem annyira a szép külső, vagy a vagyon az irányadó, sokkal inkább a testi erő, a szeplőtelen jó hír és a családi dolgokban való jártasság. Ha megvannak ezek az adottságok, megkötik a házassági szerződést és nagy előkészülettel ünneplik az eljegyzést, még inkább a lakodalmat. A szülők ugyanis úgy vélik: számukra elsőrendű kötelesség, hogy ez az ünnep a család becsületére váljék, akár lányukat adják férjhez, akár fiukat nősítik.

A legények kedvelik a virágokból, leginkább szegfűből, arany vagy ezüst szállal összekötött és kalapjukhoz tűzött bokrétákat. Hasonló virágkoszorúkkal díszítik magukat ünnepnapokon a lányok is.

III. §. Horvátok és más vegyes nemzetiségek

Ami a horvátokat illeti, ők a szlávoknak egy nemzetsége, és akkor telepedtek a megyébe, amikor II. Lajos csatavesztése után Magyarország határai összébb szorultak. Amikor a szlavónok, majd a horvátok is a Száva és a Dráva közötti lakhelyükről elűzettek, csapatokba verődve a háborús pusztítások miatt lakatlanná vált vidékekre költöztek. Testi megjelenésükben a férfiak a németekhez hasonlók. Az asszonyok már inkább különböznek: fejüket másként kötik be és csizmában járnak. A lányok befont hajat viselnek kendő nélkül.

Házukat német mintára építik, de annál szegényesebben bútorozzák be. Csak keveseknek van olyan fűthető szobájuk, amelyek a kemencéből a szobába áradó füsttől ne lennének sötétek, sőt egyenesen gázszos kinézetűek.

Egyébként szorgalomban és a mezei munkában a németeknek hasonmásai, de nem az életmód finomságában. Azonban mégis meghatódva gondolok vissza, amikor fiatal koromban erre utaztam és éjszakára egy parasztházba tértem be. Szívesen fogadtak és nem engedtek addig pihenőre térnem, míg lábaimat meleg vízzel megmossák. Észrevehetjük azonban, hogy már ez és Magyarország népeinek annyi más, keletről származó szokása lassan elenyészik.

E népeken kívül vannak még a Duna innenső oldaláról oda települt szlávok. Nem hiányoznak a rácok sem, de ők nem alkotnak különálló településeket, hanem a németek, horvátok és magyarok közt elvegyülve laknak. A török hadjárat után, amikor a vidék elvesztette lakosait, semmi akadályja nem volt, hogy ennyifajta nép nyersen itt letelepedésre helyet.

IV. §. Régi királyok kedvelt helye volt e megye; Péter király tragikus végzete; Salamon balszerencséje; a megye mai boldogulása

Régi királyainknak kedves helye volt ez a megye. Ezért gyakran felkeresték, leginkább azonban veszély idején, ahogyan ezt Péter király végzetéről Bonfini leírásából tudjuk. „Péter, mikor látta, hogy az egész nemzet a főurak pártjára állt, jelentékeny német csapattal Ausztriába akart menekülni. Amikor Moson vidékére ért, hogy innen Ausztriába távozzék, meglepte őket az ország hadserege. Ekkor minden oldalról őrséget állítva, éberem figyelték üldözőiket. A főurak követeket küldtek és békülést színlelve visszahívták a királyt Magyarországra. Kelletlenül tért vissza, nem minden gyanakvás nélkül, különösen mikor látta, hogy seregét eltávolították mellőle. Ami-

kor Zamuram (helyesebben: Zumarein) faluhoz ért²⁰ a követek levette álarcukat körülfogták, hogy foglyul ejtve a főurakhoz vigyék. Ezért maroknyi udvari kíséretével egy házba vette be magát és majd három napig védekezve — miután minden kísérőjét elvesztette — fogságba esett. Amint a követek hatalmába került, azonnyomban megvakították és Fehérvárra vitték, ott nagy fájdalmak között néhány nap múltán meghalt, visszaállított uralmának harmadik évében.”²¹

A pécsi bazilikában temették el, melyet ő alapított Szent Péter és Szent Pál tiszteletére. Ez a királlyal szemben gyakorolt kegyetlenség akkor foltot ejtett Moson vármegyén.

Enyhébben végződött Salamon esete. Miután Cinkotánál — ez egy falu a pesti síkságon — csatát veszített, Szent László és Géza elől menekülve, a mosoniaknál talált menedéket. „Végül is — írja Bonfini — a mosoni vidékre húzódott, mert úgy tudta, hogy felesége és anyja ott tartózkodnak.” Később aztán „az asszonyokat Mosonba hagyva, ő maga a nagy hirtelenjében összeszedett sereggel Pozsonyba menekült, ahol nagyobb biztonságban érezte magát és reménye volt, hogy seregét ott könnyebben kiegészítheti”.²²

Hogy Kálmán király micsoda eréllyel harcolt a környéken garázdálkodó kereszties hadak ellen, alább meséljük el, amikor Mosonról lesz szó.

E gyönyörű vármegye a közelmúltban szerencsésének tudhatta, hogy a felséges császár, a legkegyesebb király, évente kétszer is — tavasszal és ősszel — meglátogatta díszes kíséretével felüdülés céljából. Ezen ünnepi alkalmak immár elmaradnak, mivel itt súlyosan megbetegedve és Bécsbe visszatérve, VI. Károly császár 1940. október 20-án bevégezte életét.

V. §. A főispánok királyi kitüntetései

Hogy miért volt oly kedves a megye a királyok előtt, nyilvánvalóan következik abból, hogy ők maguk voltak a megye főispánjai, vagy pedig azok a nemesek, akik közeli rokonaik voltak.* Amit Árva

* Bél Mátyás talán azért feltételezi a király által gyakorolt főispán-ságot, mivel valóban alig tud mosoni ispánt említeni. Az ispán királyi tisztviseelő volt, tehát ellentmondásos lenne, hogy a király saját magának alárendeltje legyen. III. Ferdinánd 1641. június 1-én kelt leiratában közli ugyan a mosonmegyei Karokkal és Rendekkel, hogy magát a megye főispánjának tekinti és jogait a jövőben gyakorolni akarja; e jog-gyakorlat azonban csak a választandó alispán személyének kijelölésében nyilvánult meg. (Moson vármegye közgyűlésének iratai, 2/1641; 13/1647.) A szerző feltételezésének nincs meggyőző alapja.

vármegye történetében elmondtunk, itt megismételjük. Fájdalom, hogy kívánságunk szerint nem tudunk minden névre fényt deríteni. A nádorok sorába találom 1209-ben, azaz nem sokkal a II. (jeruzsálemi) András trónralépése után a bőkezű Both ispánt, aki testvérel, az őt nádorságban előző Istvánnal együtt alapította a lébényi Szent Jakab-apátságot, amely ma a Jézus Társaság birtokában van. Meg kell említeni a Both nemzetségéből származó Lőrincet is, akit Hédervárinak is mondanak. Ő IV. Béla uralkodásának zavaros éveiben haditetteivel tűnt ki. Hadierényeit leginkább a királyi jegyzőkönyvekből olvashatjuk, amelyek e férfiú több helyen véghezvitt kiváló cselekedeteit fényesen bizonyítják. Ide iktatunk egy töredéket Timon munkájából, ami tárgyunkhoz tartozik:²³ „Frigyes, Ausztria és Styria hercege elleni csatában, amelyben fegyvereinktől leterítve maga a herceg is elesett, Lőrinc betörve az ellenség soraiba nagy erővel, kitartással és kitartó bátorsággal harcolt. Amikor lovát, amelyen ült, leszúrták, ő gyalogosan harcolt tovább és fegyvereivel vitézül védekezett s Isten segítségével hozzánk visszatért.” Továbbá „amikor Olmüc városának ostromából hazafelé jöttünk, ugyanez a Lőrinc mester egy erőd alatt, amelyet egy oroszlán bátorságával, kézi tusával próbált elfoglalni, súlyos sebet kapott, amelyet mi magunk is láttunk, amikor személyesen látogattuk meg őt.²⁴ Egyébként, amikor Parduch lovag vára alatt voltunk, és az titokban fegyveres katonákat akart a mi seregünk ellen vezetni, a már említett Lőrinc mester, a mi és nemzetünk jóhírének szószólója, szembeszállt e nem csekély létszámú sereggel és egy katonát, aki elbízva magát, páros viadalt akart vívni vele, lovával együtt széthasított. Karchalag váránál, amelyet ostrommal akartunk elfoglalni, a felső toronynál lévő erődnél bocsájtkozott harcba és ott — szemünk láttára — oly dicséretesen harcolt, hogy azt még az ellenség irigysége sem tagadhatja le. Grinhus alatt, amikor katonák fegyveres csapatával került szembe és lovát alatta leszúrták, a mi és még sokak tanúbizonysága szerint, a támadást mégis visszaverte.” Az utókor csodálatára méltó tettek ezek, amelyeket ma aligha képes bárki is utánozni, amikor az ágyúk korában már nincs többé hely a hadierények kimutatására. Ugyancsak Timon az említett jegyzőkönyvek alapján ezt a mosoni ispánt a királyi udvar bírójának is tudja.

Tangelinus²⁵ az 1267. évben Magyarország nádorai között megemlíti a somogyi és soproni ispánokat, de mosonit nem. Azonban önhatalmúlág azt is állítja, hogy a szörényi báni cím Béla király idejében keletkezett.

Ezt a vidéket a magyarokkal ellenséges bolgár nép többször felidulta. Ezért Béla a Szörénnyel határos vidékek védelmét és birtokjogát a Rodosi keresztes lovagoknak engedte át. Azonban ők sem

voltak képesek az ellenség betöréseit megfékezni és kénytelenek voltak a király minden ellenkezése ellenére az erődeitől megfosztott vidéket magára hagyni. Béla tehát megparancsolta, hogy keressenek a magyar főurak között valakit, aki a kormányzóságot és ezzel együtt a tartomány védelmét vitézi lélekkel elvállalná. Egy másik helyen ugyanazon okirat alapján elmondja Timon, hogyan sikerült ezt megoldani: „Végül is, amikor háború volt köztünk és a cseh király, Ausztria és Styria hercege között, a bulgárok ellenséges vakmerőség-gel a szörényi bánságot fosztogatták és a bárók közül a bánság védelmét vállalni senki nem akarta, bárhogy is szorgalmaztuk; a gyakran említett Lőrinc mester, miután a bánság védelmével megbíztuk, a bulgárok hadseregét legyőzte, a zsákmányt és rabolt holmikot tőlük visszaszerezte; közülük számosat a Duna partján felakasztatott, a bánságot nagy vitézséggel megelőző békés állapotába visszaállította és országunkhoz visszacsatolta.”²⁶ Mindezt el kellett mondani Lőrincről, hogy példaképe legyen korunk magyarjainak, hogyan kell érdemeket szerezni a király és a haza védelmében.

A régi mosoni ispánok közül nekünk nem sikerült többet felkutatnunk, de keressék őket mások is!

Ferdinánd rendeletéből tudjuk, hogy az újabb korban valameddig németek kapták kézbe a megyei kormányzást, de őket ettől az alkotmányos törvény elmozdította.²⁷ Azután hosszú időn át a Zichy családbeliek voltak a vármegye irányítói. Ebben a méltóságban atyjának Ádámnak, illetve nagyatyjának Istvánnak halála után gróf vásonykeői Zichy Károly, a Szent Korona őre, a császári és királyi felség kamarása, valóságos belső titkos tanácsos és a Helytartótanács tanácsosa következett; 1741. június havában halt meg a vármegye nagy fájdmára. Őt a felséges királynő, Mária Terézia páratlan kegyességéből gróf galántai Esterházy Ferenc, Fraknó örökös ura, a szent római felség kamarása követi. Éljen boldogul!

A többi hivatalokat és hogy mi módon működnek, a maguk helyén megemlítjük.

A megyegyüléseket leginkább Óvárrott tartják. A vármegye címerében két oroszlánt látunk, amelyek a magasba nyúlva első lábaikkal a magyar koronát tartják, hármassal állnak, amit az ország címerében is megtalálunk. Mindenki láthatja, hogy ez az ábrázolás a vármegye méltóságát és lakóinak vitézségét jelzi. A fentebbi szerző:²⁸ „a jeles és fenséges jelvényt két oroszlán tartja. Alul egy tölgyággal kerített csokor látszik kinőni a zöld mezőből.” Azonban szó sincs tölgyágról, hanem valami másról: vagy egy facsemete, vagy valami növényféle látszik: leginkább egy háromágú virág, ami a valóságnak megfelelően a megye bőven termő földjét jelképezi.

VI. §. Moson megyei családok és uradalmak

Az előkelő családok közül először a hercegi méltósággal kitüntetett Esterházyak nemzetségét említjük. Hozzájuk csatlakoznak az Esterházy, Pálffy, Illésházy, Zichy, Starenberg, Harrach, Rabbach, Brenner, Szapáry, Bartoletti grófok és a Majthényi, Mednyánszky, Weiss bárói családok. Köznevest kevesebbet tudunk ebben a vármegyében felsorolni mint másutt, amin nem kell csodálkozni, hiszen az egész vármegye már kezdettől a főrangú családok tulajdonában volt, néhány nemesi birtokot leszámítva; számosabb nemességet tehát aligha tarthatott el. Mégis meg kell említeni azokat a családokat, akik az ismertetett viszontagságok után vagyoni helyzetüket itt szilárdították meg, ki-ki jogot szerezve a nemességre: Baczkó, Balogh, Domschitz, Dragsschitz, Harsány, Holtzer, Jáklín, Jász, Kajdacs, Kémley, Keszei, Knap, Kerling, Mihályfi, Nagy, Naszvady, Neradovits, Nunkovits, Rieschl, Rogoz, Sándor, Schlossberg, Simon, Strauss, de Stranzenberg, Szigethy, Trummer, Valdberg, Vizkelety, Vörös, Zákány, Zichy,²⁹ Zsidanits, Zorád, Zupovich és más családok.

A megye jelentősebb uradalmai a következők:

1. Az óvári, a magyar királynék móríngja, ősi kiváltságú mezővárossal. Alább majd elmondjuk, hogy ezeket a főispánok milyen kitüntetésekkel öregbítették. Napjainkban, a jószágos Károly császár halála után, a kegyes Mária Terézia királynő tulajdona. Amint falmárájának számával, úgy tekintélyes jövedelmével is kitűnik a többi uradalmak közül. Az uradalmat királyi megbízott igazgatja, akit adminisztrátornak — kormányzóknak — neveznek és székhelye Óvárrott van.

2. A másik uradalom a köpcsényi, a herceg Esterházyak birtoka. Nevét Köpcsény mezővárostól kapja, sőt ez a birtok központja is, a család gyakran látogatott nyári üdülőhelye. A hozzá tartozó községek a vármegye nyugati határszélén helyezkednek el.

3. A harmadik az oroszvári uradalom, amelyet nemzetsége számára Zichy György szerzett meg. Ezt életében Zichy Károly nemcsak birtokolta, sokkalta inkább gondozta. Mindenki véleménye szerint alkalmas is volt erre mind emberi tulajdonságai, mind az ősi birtok hosszú használata következtében. Most már gróf Zichy István — e néven IV. — a Pálffy-ezred kapitánya élvezi a gazdag örökséget. Használja szerencséjével!

4. A pándorfi birtok a negyedik uradalom, azonban sem jövedelmességben, sem földesúri hatalomban nem hasonlítható az előbbiekhöz. Ugyanis háromfelé oszlik: a nagyobbik rész a Harrach grófoké, a másik a tisztelendő Győri Káptalané, a harmadik rész a szentkereszti apátság tulajdona. A Harrach grófok itt egy beszálló ven-

dégfogadót építettek nem annyira nyereségvágyból, mint inkább szükségből. A fogadó a helység nagyságához viszonyítva pompásnak és túlméretezettnek tűnik. Azt mondják, hogy VI. Károly császár részére kezdték építeni. Ő ugyanis évente leutazott Féltoronyba és hogy méltóságához illően tudják fogadni, épült ez a pompás alkalmatosság. Halálával a boroskorsó vizeskancsóvá lett!

Az egyes uradalmakhoz tartozó községekre majd visszatérünk.

Második különleges rész

Moson vármegye járásai

Moson vármegye két részre oszlik, amelyeket járásoknak nevezünk. Az egyiket Lajtán inneni, a másikat Lajtán túli járásnak hívják. Elhelyezkedésük adta nekik e nevet, mivel a megyét a Lajta folyó szeli így ketté: az egyik részt a Dunához, a másikat a Fertő tóhoz csatlakoztatja. Nézzük hát mindkettőt okulás céljából, a tőlünk telhető legnagyobb alapossággal.

ELSŐ FEJEZET

Lajtán inneni járás

Előszó

A járás elnevezése világosan mutatja, hogy a vármegye mely részén terül el. Mindazt a területet, amely a Lajta és Duna között fekszik, a Lajtán inneni járás foglalja el, sőt a Dunán túl is tartozik hozzá néhány falu. Ezért a vármegyének ezt a részét joggal nevezhetjük „folyamközének”, mert nemcsak a két folyó karolja körül, de még a Dunán túl is kiterjed. A mi feladatunk, hogy a járás mezővárosait és falvait lelkiismeretesen és pontosan szemügyre vegyük, hiszen nem nagy a számuk. Lesz nem kevés dolog, amely a kicsiny megyét, annak nem sejthető jövőjét azon túl is, amiről a honi írók már megemlékeztek, kiválóan fogják dicsőíteni.

Áttekintés

- I. §. Az óvári vár és mezőváros: vajon Limusa vagy Flexus romja-e?
- II. §. Nehéz a régi helységek maiakkal történő egybevetése; a magyarok helyreállítják Óvárt; a királyok gyakori tartózkodási helye; a városnak erődítésre alkalmas fekvése.
- III. §. Óvár első pusztulása; Ottokár elfoglalja.
- IV. §. Egyéb események a vár és város történetében: elfoglalja Szulejmán; Győr török megszállása után megerősítik; Bocskai támadása; Bethlen meghódítja; a Harrachok zálogában; a törökök ismét felégetik; a kurucok túlkapásai.
- V. §. Óvár mai állapota; a város képe, országos és hetivásárai, polgárainak foglalkozása, szokásaik, nyelvük.

I. §. Az óvári vár és mezőváros

A vár, Óvár mezővárossal együtt fele úton fekszik Pozsony és Győr között. A magyar név régi, ősi erődítményt jelent, amiért németül is Altenburgnak mondják. Azt hiszem, hogy valami nyoma lehetett itt egy régi erődítésnek, amelynek nevére vagy nem lehetett, vagy nem is akartak emlékezni, ezért a magyarok ó-várnak neveztek el. Cuspianus¹ *Avarról*, az avarok vezérének nevéből eredezteti az elnevezést; az avarok birtokolták ugyanis a vidéket a hunok után. Ezt azonban — minha nem is hallottuk volna — ne is tárgyaljuk. Lazius² szerint Limusa része volt. „Hinnünk kell — mondja —, hogy Altenburg Limusa város része volt, amely helyet víz árasztott el, ezért átgázolhatatlan mocsár keletkezett, ami miatt bevehetetlen volt. Ezért nevezték a magyarok ezt a helyet Óvárnak, azaz régi erődnek.” Helyesen vélekedik, hogy Moson a régiek Limusája, ha Óvárral együtt valóban egy város lett volna. A két helyet ugyanis még ma is földhányások nyomai kötik össze. Ebből vélhető, hogy Óvár egykor Moson előretolt erődítménye volt, amelyet Limusa romjaiból újjítottak fel a magyarok és ezért nevezték el „ó-vár”-nak, mintegy az ó várnak romjaiból újjáépített erődöt.

Vannak, akik Flexust, a római települést keresik itt, amelyet Antoninus Győr és Bécs közé helyez. Ezt a nevet a helyzetből helyesen következtette ki Lazius, azonban a helyet illetően — szokása szerint — erősen képzelődik. „Flexus neve — állítja — a földrajzi helyzetből adódik, mivel a Duna szakadásánál fekszik, ahol a folyam

mintegy két ágra széthajlik; ezt a helyet mi Pozsony alatt Khetsche (németül Kitse, magyarul Köpcsény) helyén véljük feltalálni." Két tévedés is van ebben az állításban. Az egyik, hogy Köpcsényt Pozsony alá helyezi; a másik, hogy a Duna szétválásánál keresi. Egyik sincs így! Ugyanis, ha a tovafolyó Dunát tekintjük, Köpcsény Pozsony fölött van; ha a folyamágak szétválását nézzük, az pedig a város alatt van. Ettől Köpcsényt két római mérföld távolságra találjuk téli nyugati irányban. Egykor talán a folyam mellett volt lapályos, iszapos parton, ezért a német Kotsee³ szóban kereshetjük a név eredetét. Tehát Köpcsénnyel nem azonosítható a Flexus név. De Óvárnak — Altenburgnak — jobban megfelel-e? Nem tudom...

Philippus Cluverius magabiztosan írja:⁴ „A Győr fölötti hajlatban (ad flexum), t. i. a Duna hajlatában van Óvár, amelynek neve abban rejlik, hogy a Duna-ág, amely Pozsonytól idáig északról déli irányba folyik, itt téli keleti irányba kanyarodik.” Ez ellen nem tudok semmit sem mondani; jól tudom azonban, hogy némelyek másként vélekednek.

Téved Schönleben,⁵ amikor Cluverius szavait úgy értelmezi, mintha az ausztriai Altenburgról beszélne, amely Carnuntum romjai közepében van. „Cluverius — állítja — azt mondja, hogy Flexus azonos Óvárral, azaz Altenburggal. Ha ez alatt azt a helyet érti, amelyet a Bécsből Pozsonyba igyekvők útközben érintenek, ez nem egyezik a távolsági számítással. Ugyanis Carnuntum nem más, mint Szent Petronella helység; innen tovább haladva 30 római mérföldet, azaz hét és fél osztrák mérföldet kell számítani Flexus-ig. Tehát másik Óvár, a Pozsonyon túli lesz Antoninus Flexusa.” Hogy ugyanezt akarta Cluverius is, nem szükséges bizonyítani.

II. §. A magyarok helyreállítják Óvárt

Valóban nehéz a régi helyneveket a maiakkal a tévedés veszélye nélkül azonosítani. Nem tartjuk nagy jelentőségűnek, hogy vajon Flexus vagy Limusa, esetleg — ahogyan egyesek vélik — Mutena romjai jelentik Óvárt. Az ugyanis közmeggyőződés, hogy a magyarok, amint a vidéket elfoglalták, mindjárt hozzáláttak, hogy a természetes adottságai szerint is erődítésre alkalmas helyen erősséget építsenek és őrséggel is ellássák. Erre kell következtetni magának a névnek jelentéséből és az időpontokból, amikor a királyok minden tétovázás nélkül tartózkodtak itt.

Az itt tartózkodó, méltatlan sorsú Péter királyról már szoltunk, ott említettük Salamon menekülését is... Salamon szívesen időzött az óvári erődben — talán más okokból is —, de főleg amiatt, hogy amikor ügyei kedvezőtlen fordulatot vettek, itt közel volt a német

segítség. A történelem tanúsága szerint változékony volt a szerencséje, amelyet valami bűne miatt meg is érdemelt, mert hamis volt Istennel és emberrel szemben egyaránt.⁶ Itt lakott Salamonnal udvari bolondja Markolf is, akinek tettei és gúnyolódó mondásai a nép előtt is ismertek voltak.

A királyok itt-tartózkodása emelte Óvár rangját és páratlan kiváltságokkal is kitüntették. Ezeknek nagyságára abból is következtethetünk, hogy a pecsételési joggal együtt elnyerte a „Respublica” címet is. Ugyanis ez a város pecsétjének felirata: „Sigillum Reipublicae Ovariensis”.⁷

A város erődítésre alkalmas voltát Stella Márton írja le Ferdinánd király hadbiztosaihoz intézett nevezetes levelében: „Altenburg, azaz ó vár a Duna egyik mellékága partján fekszik olyanképen, hogy az északról folyó víz medre és az erődítmény között emelkedetebb terület van, amelyet ellenkező oldalról, vagyis délről a Lajta folyó úgy ölel körül, hogy sziget képződik. A folyón kívül mesterséges árok is köríti, amelynek mélysége meghaladja a folyókét; nincs veszélye annak, hogy a víz elfolyjon, vagy a sáncárok kiszáradjon. A hely ezenkívül annyira kikerülhetetlen és kedvezően fekvő, hogy a megyén keresztül más út nincs is Magyarországból Germánia felé, mint az itt, a vár látóterében, sőt kapuja előtt elvezető. A lápon keresztül vezető utat csak a helyben lakó parasztok ismerik.⁸ Az ezen való közlekedés megakadályozására már Stampa kapitány különféle terveket dolgozott ki. Az első szerint az átvezető utat több helyen keresztülvágja és hidakat épít, amelyeket szükség esetében szétbont és a víz árára bízott gerendákat a várnál kiszedeti. Azután abban is reménykedett, hogy a Lajta áradásaitól a láp annyira feldagad, hogy az út seholsem bukkan elő; ezt én is így látom, különösen ha az utat néhány helyen meg is rongáljuk, mert az áradásnak nincs akkora ereje, hogy az ellenséget a sík és kemény talajon hosszabb ideig feltartóztathatná.” Eddig Stella.⁹

Valóban így van: összehasonlíthatatlanul kedvező fekvése van Óvárnak az erődítésre és csodálkozni kell, hogy a mohácsi vész utáni időkben Magyarországra nehezedő viszontagságokban ezt a helyet a szabályok szerinti erősebb védművekkel el nem látták. Való ugyanis, hogy alkalmas helyen gátat építve, a síkon tóvá felduzzasztott Lajtát összeköttetésbe lehetett volna hozni a Fertő környéki kiöntésekkel.

„A Lajta folyó — ezek ismét Stella szavai —, amint Altenburg sík vidékén folyik, egészen meglással és szinte alvónak tűnik. Itt vannak a terjedelmes mocsaras területek és a tétovázó folyó, amint keresi a Dunába ömlésre alkalmas helyet. Nem messze a vártól két ágra szakad; az egyik a vár körül, amint már mondtuk is, újabb

oszlással szigetet képez. A másik ágról nem is tudni, hogy folyik-e, vagy mozdulatlan láppá változott? Végül is széltében-hosszában szétterülve a Rábcával egyesül és Győr alatt a Dunába ömlik. Bortorság lenne ezen a vidéken más járható utat keresni, mint amiről már szóltam: a vár látókörében.” Milyen lehetőség van itt az ellenség feltartóztatására? — mindenki jól láthatja. Ugyanis az egész vidék, amely a Duna és a Fertő között van, a mocsarak miatt szinte áthatolhatatlan. Hogy milyen állapotban volt a vár, amikor Stella ezeket írta, azaz 1543. július 25-én, a következőkből láthatjuk: „A várról csak egyet mondhatok: nagyon csodálkoztam azon, hogy — amikor ez az építmény négyszögletű — ezt a formát miért nem vették figyelembe, akik a külső védősáncot és várárkot készítették. Most sem köralakú, sem négyszögletes, sem háromszögű, egyáltalán semmi ízléses formája nincs, hanem köröskörül valamilyen formátlan földhányás. A tornyok sem alkalmasak arra, hogy a rohamozó ellenséget azokból oldalról támadni lehessen. Az ellenséges támadást szemben kell felfogni és visszaverni; hogy ez milyen fáradságos és veszélyes, erről talán beszélnem sem kell.”

Elképzelhető, hogy a vár védőrendszerét akkor kellett nagy sietéssel elkészíteni, amikor válságosra fordult a helyzet, és nem volt, aki a védelmi rendszert célszerűen el tudta volna készíteni.

Arról, hogyan kellene a vár erősítését megvalósítani, ezt mondja: „Ha valaki ezt a név méltóságához és a hely alkalmasságához mérten akarná elkészíteni, az elsősorban a négyszögű formát állítsa helyre úgy, hogy a kapu vonalában lévő két sarok a homlokzat elé kinyúljon, de úgy, hogy bástyája függőlegesen irányba is kiemelkedjék; a másik oldalt, a kápolna mögött, ahol most a körbástya van, figyelmen kívül lehet hagyni. Az itt lévő árkot azonban, amely most elég keskeny, szélesíteni kell és újabb, kívülről földsáncsal erősített sarokbástyákkal erejét megduplázni, sőt a hatláb vastagságú bástyától kissé távolabb élő, tövises cserjével is körülvenni; végül kiugró, erkélyszerű részeket is építeni, ahonnan az ellenség oldalsó és hátulról jövő támadását el lehet hátrítani.” A többit a saját helyén ismerheti meg az olvasó, akit érdekel az erősítés tudománya. Nekünk izelítőnek ennyi is elég.

Azt is jónak látja azonban, hogy tanácsot adjon: miként lehetne a vállalkozást pénzsűkében is célszerűen megvalósítani: „Nehogy az anyagi eszközök hiánya miatt e munkálatok elmellőzésre kerüljenek, meg lehetne követelni a jobbágyoktól: legyenek tudatában, hogy mindezek az ő védelmüket is szolgálják, ezért vonakodás nélkül vállalják — egymást váltva — a munkákat és a kiadások egy részét. Ha tehát a várhoz tartozó 800 jobbágy között a munkát egyenlően szétosztjuk és a kincstár csak az éllemezést és a szorgalmasabb

munkások jutalmazását fizeti, azt hiszem, rövid időn belül elkészülhetnének a munkával és sem a költségek, sem a kirótt közmunkák nem okoznának elégedetlenséget.”

Azonban Stellának ez a tanácsa, amelyet akkor hasznosság sugallt, a viszontagságok miatt nem valósulhatott meg, és később alig gondoltak rá, hacsak akkor nem, amikor a törökök Győrt elfoglalták.

III. §. Óvár első pusztulása; Ottokár elfoglalja

Óvár első pusztulását az a háború okozta, amelyet a történészek „szent”-nek neveznek. A történetet magát majd Mosonnál mondjuk el. Sok kárt szenvedett később is, mikor Ottokár cseh király vélt sérelem alapján Magyarországot fosztogatta fegyveres támadással. Tudomásom szerint erről hallgatnak a magyar krónikák, de a külföldiek megemlítik. Így „Styria fejedelmeinek története”:¹⁰ „Szentgyörgyöt, Bazint, Vörösköt, Nagyszombatot, Óvárt, mint vadat a vadászaton, hálóba fogta”. Azonban rövid idő múlva ezek és más területek is visszakerültek István király uralma alá. „Prágában kötötték meg a békét, amely a háborúban elfoglalt területet visszaadta Istvánnak, aki előbb fegyverrel, most goromba fenyegetésekkel oktanul sértegette ellenfelét. Ottokár tehát méltán felháborodva, a következő évben vissza is vett mindent”, amint az említett krónika elmondja.

Eszerint a háború éve az 1271. esztendő volt, de — ha nem tévedek — ez téves. Ugyanis István — atyjának, Bélának halála után a hatalmat elnyerve — uralkodásának harmadik évében, 1275-ben halt meg, a kiskorú Lászlót — akit társasága miatt „kún”-nak is hívnak — hagyva utódul. Amint a dolgok így alakultak, Ottokár másodszor is Magyarországra nyomult, másodszor is elfoglalva Óvárt:¹¹ „Ottokár 60.000 emberrel a Vág felé haladt és nem találkozott semmilyen ellenállással. Tizennégy hét elteltével Vöröskönél hidat vert a Dunán és Nagyszombatot, Nyitrát, Pozsonyt, Szentgyörgyöt, Sopront, a tó körül minden erősséget és Győrt elfoglalta.” Az elfoglalt erősségek közé kell sorolni Óvárt is, hiszen Győrt nem lehet elfoglalni anélkül, hogy előbb Óvárt meg ne szállná, mert útjába esik.

IV. §. Egyéb események a vár és város történetében

Mindezek régen történtek. Hogy attól kezdve milyen viszontagságok érték a várat és a várost, nem könnyű megírni, mert a hazai szerzők írásaiban ezekre semmi utalást nem találunk. Gerhard de Roo¹² azt írja, hogy I. Albert a Kőszegi grófok terjeszkedése miatt indított hadjáratában elfoglalta. „Miután Óvárt bevette — írja — és környékén néhány erősséget lerombolt, a vidék központját, Kőszet egész hadi erejével megostromolta.”

II. Lajos eleste után, aki Óvárt jegyajándékol feleségének — Máriának — adta, a Magyarországra zúduló balsors a várat sem kímélte. A seregét Bécs ellen vezető Szulejmánnak megadta magát. Vajon erővel foglalta el?, vagy gyávaság hagyta magára? — ezen vitatkoznak a történészek. Utóbbit állítja Istvánffy:¹³ „Ugyanaz a sors érte Óvárt, vagy ahogyan a németek mondják, Altenburgot, amely jegyajándék címén Mária királyné birtoka volt. Őrsége félelmében felgyújtotta és magára hagyta.” Ortel is másképpen tudja:¹⁴ Amikor Szulejmán a kedvező helyen fekvő és erős Óvárt elérte, ágyúzásra adott parancsot. Ezt látva az őrség; lelkileg összeomlott, inkább csekély létszámuk, mint a fenyegető ostrom miatt. Ezért követeket küldtek az ellenség táborába és megadták magukat a törököknek.

Az ellenség megszállva a várat és a várost, foglyul ejtette annak 300 cseh védőjét. Emberségesebben bántak velük, mint a hadifoglyokkal szokás, és megparancsolták nekik, hogy csatlakozzanak táborukhoz. Itt szó sincs tűzvészről, vagy fejvesztett menekülésről. A gyávaságnak a csehekre rásütött bélyegét még csak nem is említik a nemzet írói;¹⁵ sőt azt állítják, hogy a védők vitézül harcoltak és mindaddig nem adták át a várat Szulejmánnak, míg legtöbbjük el nem esett, és csak számuk csekélyisége kényszerítette őket erre.

Körülbelül megegyezik ezzel Paulus Jovius állítása:¹⁶ „Szulejmán azzal a szándékkal, hogy Bécszet elfoglalja, hadra kelt és útközben megostromolta a cseh őrség által védett Altenburg városát, amelyet valameddig vitézül védtek a csehek; azonban vezérük elestét látva félelem fogta el őket, elhagyták a falakat, ezután Szulejmán elfoglalta a várost és csaknem egy szálíg legyilkoltatta őket.” Bárhogyan is volt: a vereség következtében elpusztult a vár is, a város is, mert ostrom soha nincs rombolás nélkül.

Az 1536. esztendőben egy feltűnő természeti jelenség tette híressé Óvárt, írja Istvánffy.¹⁷ „Úgy látszott, mintha a Duna és Lajta folyók között tüzet fogott volna a föld úgy, hogy három láb mélységig égett, okáda a lángokat, amelyek jónéhány helyen elemésztették a jószá-

gok etetésére lekaszált és boglyákba rakott szénát.” Ezt csak közbevetőleg említem, hogy ne legyen ismeretlen az olvasó előtt.

Miután Győrt is elfoglalták a törökök, ami az évkönyvek szerint Hardeck kapitány hűtlensége miatt 1594. évben történt, tüstént nagy sietséggel erősíteni kezdték Óvárt, nehogy az ellenség veszélyeztesse ennek elfoglalásával Pozsony és Ausztria határait is. Nem is lett ez hatás nélkül. Ugyanis az ellenség csak addig tarthatta birtokában Győrt és környékét, míg Schwartzenberg és Pálffy vitézsége onnan ki nem űzte.

Bocskai hadjárata alkalmával újabb vész szakadt Óvárra. Ugyanis a vár útját állta a szanaszét kalandozó hajdúknak, akik nem remélhettek előbb nyugalmat, míg a várat hatalmukba nem kerítik. Ezzel a szándékkal jelent meg néhány, összeverődött kisebb csapatuk. Mivel azonban sem az ostromhoz szükséges ágyúik, sem egyéb ostromgépeik nem voltak, az ostromot tűzzel akarták megvívni. Azt hitték, hogy a város felégetésével rémületbe ejthetik a védőket, ami azonban szándékuk ellenére másként sikerült. A védők ugyanis a város pusztulását látva csak elszántabbak lettek, az ismét és ismét támadó hajdúkat vitézül visszaverték és az ostromgyűrűből kitörve, őket elvonulásra kényszerítették.

Bethlen Gáborral szemben már mostohább volt az óváriak szerencséje. A városon kívül ugyanis a várat is elfoglalták 1619-ben, amit azután 1621-ben Buçoi császári vezérnek adtak át,¹⁸ miután előzőleg Preuner sikertelenül kísérletezett a vár elfoglalásával.

Ezután csak kissé lélegezhetett fel Óvár, mert III. Ferdinánd a hozzá tartozó uradalommal együtt hamarosan gróf Harrach Lénárdnak zálogosította el, akinek huzamosabb ideig használatában maradt is; hogy mikor kapta vissza a császár? — nem tudom megmondani.¹⁹

Az 1683. esztendőben, mikor a török hadsereg ismét Bécs ellen vult, a várat és a várost is ismételten tűz pusztította el. A városbeliek nagy károkat szenvedtek; de minden kárnál nagyobb volt, hogy e nagyszerű vármegyének a levéltára, amit Archivumnak is neveztek, a tűzvészben megsemmisült.

Az egész országot felbolygató — már a mi korunkban történt — Rákóczi-féle felkelés sem múlt el károsodás nélkül a város felett, sőt a különféle csapások igen érzékenyen érintették. Ilyen, folytonosan háborútól zaklatott vidéken nagyon nehéz a balsorsú városokat megvédeni, nem is beszélve felvirágoztatásukról.

V. §. Óvár mai állapota

Ma Óvár a két vármegyei járásra terjedő királyi uradalom központja. Itt van székhelye a jószágkormányzónak, akit adminisztrátornak hívnak. Megvannak még a régi várbástyák, a belső épületeket azonban az újabb időkben csűrökké és magtárakká alakították át, jóllehet sokkal kényelmesebb szállást tudna ma biztosítani, mint egykor Salamon királynak biztosíthatott. Kapuőrsege még van, a védekezéshez szükséges ágyúja azonban ma már nincs.²⁰ A napjainkban már tekintélyes mezőváros a vártól nyugatra terül el és mutató házakkal rendelkezik. Mivel az előző korokban éppúgy, mint napjainkban is a gyakori tűzvészek okoztak gyászos napokat a város életében, a polgárok és az illetékesek újabban úgy határoztak, hogy a házakat kőből kell építeni.

A város temploma régiségeiről és számos síremlékéről híres. A kapucinus atyáknak a városon kívül van kolostora, amely Széchenyi György és mások bőkezűségéből épült.

Óvár földrajzi fekvése gyakori vásárok tartására nyújt alkalmat. Ezeket a környék népe tömegesen jelenik meg. A vásárokat a város falain kívül a Moson, illetve Pozsony felé eső réteken tartják. A vásárok időpontjai: Vízkereszt, Szent Gotthard napja, augusztus hónap első vasárnapja, Szent Mátyás és Simon Júdás apostolok ünnepe;²¹ a hetipiacokról, amelyeket kedden tartanak — hacsak nincs ünnep azon a napon —, különösebben már nem is akarok beszélni. Jelentős hasznot hajt mind a heti-, mind az országos vásárokon az állatkereskedelem. Ezeket helyi szokás szerint az egyéb áruk érkezése előtt már két nappal előbb megtartják. A kínálkozó haszon reményében a város lakói közül sokan foglalkoznak állatkereskedelemmel, hetenként számos jószágot hajtva Bécsbe.²² A többi városlakó különböző foglalkozású. A vegyes rendű-rangú lakosok mellett a kézművesek több társulata található a városban. A városbeliek szolid módon élnek. Részben magyarul, részben németül beszélnek; természetesen sokan vannak, akik mindkét nyelvet tökéletesen használják.

A városhoz kül- vagy elővárosok nem tartoznak, van azonban egy nagy és sok férőhellyel rendelkező vendégfogadója, amelyhez hasonló aligha található Magyarországon.

A Lajtán levő malmok nagy haszonnal dolgoznak. Ezek közül az uradalomé 12 őrlőkővű; a másik kettő, amely szerényebb felszerelésű, a város tulajdona.

A Lajta folyón át három híd vezet a városba, amint azt Stella erődítési terveivel foglalkozva már említettünk is.

Istvánffy szerint 1563-ban — és utána többször is — három na-

pig itt táborozott a Szulejmán ellen gyülekező hadsereg, amely azonban tétlenül vonult el Győr felé.²³

Az utolsó bécsi ostrom alkalmából menekülő nagyvezír itt gyűjtötte össze seregét. „A szerencsétlen napot követő éjjel Óvárra érkezett a gyalogság, és rettegete elsáncolta magát; meg lehetett volna semmisíteni az egész sereget, ha a szövetségesek világosabban felismerték volna a lehetőséget”, írja Wagner.²⁴ Tegyük még hozzá: ha Óvár bástyái erősebbek és az ellenség feltartóztatására alkalmasabbak lettek volna.

Óvár Pozsonytól délre négy mérföldnyire a Duna mögötti síkságon található.

CARLOBURG, AZAZ MAGYARUL OROSZVÁR MEZŐVÁROS

Áttekintés

- I. §. Oroszvár fekvése és régi volta; vajon azonos-e a rómaiak Gerulata-jával? — az itt levő romok.
- II. §. Magyarul miért hívják Oroszvárnak; a szerző értelmezése.
- III. §. Oroszvár mai állapota; rendkívüli híressége a Zichy-uradalom székhelye miatt; a Zichy nemzetség dicsősége.
- IV. §. Zichy ősök kimutatása a királyi jegyzőkönyvek alapján.
- V. §. Zichy Pál — nemzetségében első, aki a család tekintélyét megalapozza; az idősebb István, aki országos hivatalok viselésével a családot híressé teszi; utódai.
- VI. §. Károly Engelbert koronaőr; kinevezéséről királyi oklevél; a beiktatás szertartása.
- VII. §. A mezőváros közbirtokosai, lakói, földje és egyéb hasznosságai, templomai; id. Zichy István és más jeles személyek sírfelirata; régi római sírfelirat.

I. §. Oroszvár fekvése és régi volta

A Dunának ugyanazon oldalán, ahol Óvárt tekintettük meg, de attól nyugatabbra terül el CARLOBURG.

Lazius mind a földrajzi helyzet alapján, mind a név hasonlósága miatt úgy véli, hogy itt volt GERULATA, a római település. Igencsak úgy látszik, hogy ez a név meg is felel Carloburnak; tudniillik ha elfogadjuk, hogy a germánok, amikor Gerulata romjaiból

egy kis városkát építettek és azt a maguk módján Gerlaburnak neveztek el; majd amikor már mások települtek a helyükbe, akik már nem emlékeztek Gerulatara, hanem saját kiejtésük szerint Gerlburgnak, majd végül Carlburgnak mondták.

Megemlékezik ezen a vidéken Gerulataról Antoninus és a Liber Notitiarum is; ennek helyéről azonban majd másutt beszélünk. Meg kell vizsgálnunk, vajon állt-e itt valaha valamilyen épületegyüttes, akár városka, akár valamiféle tábori erődítmény. Ugyanis mi magunk is láttunk itt a romok közül kiasott aranypénzeket.

Úgy mondják, hogy a Zichy-kastély tornya ebből a régi erődítményből maradt meg; ez azonban előttünk nem látszik valószínűnek.

II. §. Magyarul miért hívják Oroszvárnak?

A helységet a magyarok Oroszvárnak hívják. Ezt különbözőképpen lehet értelmezni. A név ugyanis elsősorban egy nemzet neve, amely a ruténeket vagy oroszokat jelenti. A régi magyarok azonban a kapuórt is oroszoknak hívták. De arra is gondolni kell, hogy az „orozni” annyit is jelent, mint lopni, és ezért az „oroz” és „orozó” tolvajt is jelent.

Nem szeretnénk azt állítani, hogy ebből a szóeredeztetésből származik a község neve, mintegy a rablók várát és menedékhelyét jelentve. Bizonyos azonban, hogy ezzel az elnevezéssel egybevág a német „Karlburg” név. Ugyanis „Karl” vagy „Kerl” a régi gótoknál²⁵ szenvedélyest, büszkét, kérkedőt, erélyest és megbízhatót egyaránt jelent. De később a germánok ezt a szót annyira elferdítették, hogy ma kétely nélkül állíthatjuk: ezt a szót a csúfság különböző nevének megjelölésére használják. Arra a véleményre jutottam tehát, hogy hajdan ezt a vidéket oly emberek birtokolták, akik a vidéket előzőnlötték, és a kor szokása szerint rablásból és útonállásból tartották el magukat; talán ezért nevezték a magyarok ezt a helyet Orosz-Várnak. Esetleg a Kőszegi grófok idejében történhetett ez. Ők hajdanán Magyarországnak ezen a vidékén szélében-hosszában uraságok voltak és a környék prédálásából éltek. A szó eredetéről mi így vélekedünk.

De meg kell említeni, hogy vannak, akik a név eredetét a sokak szemében valószínűbbnek látszó „oroz” vagyis „kapus” szóból eredeztetik, hivatkozva a történelmi őrcsapatokra. Kálmán király ugyanis legyőzve az oroszokat, Magyarországon alapított telepeken helyezte el őket, amint ezt Istvánffy állítja;²⁶ mi ezt az ügyet érdemben Nógrád vármegyénél vizsgáltuk.²⁷ Ugyanis Istvánffy említi, hogy az oro-

szok kaptak megbízást különféle kiváltságok biztosítása mellett az ország kapuinak őrzésére, és ezért az „orosz” és „rusz” a magyaroknál egyértelmű volt a kapuőrrel. Ez a megállapítás arra vezetett minket, hogy ezekből az oroszokból ebbe a helységbe is kerülhetett egy csapat, hogy mindannyiszor a király rendelkezésére álljanak, valahányszor Pozsony vagy Óvár veszélybe kerül; a helységet pedig róluk nevezték el. Növeli a valószínűséget, hogy a keresztes hadak által 1096 körül feldúlt várost Kálmán király újraterelít; e pusztulásról alább még szó lesz.

A későbbi időkben Ottokár, Csehország királya, a magyarok ádáz ellensége sem kímélte meg a várost. Ugyanis elfoglalva az egész vidéket, Cherlburgot, Óvárt és Musenburgot — amint már említettük is —, a földdel tette egyenlővé.

III. §. Oroszvár mai állapota

A mezőváros mai állapotában alig őriz valamit régi díszeiből. A történelemből tudjuk, hogy III. — „velenceinek” is nevezett — András idejében romos állapotban volt. Így mondja el ugyanis Gerhardus de Roo:²⁸ „Amikor észlelte, hogy az országban lázadás készül, békét kötött Alberttel és némely erődítményeket, mint Rotenburg, Cherlburg és másokat lerombolt”, hogy más városok kifosztásáról, mint Óvár balsorsáról, ne is beszéljünk.

Ma elég hosszan elhúzódó, kettős sorban épült alacsony házakból álló település, kivéve a keleti utcasort.

Az elmúlt 1744. évben, amikor jelen munkánkat sajtó alá rendeztük, a Duna borzasztó károkat okozott a városnak. Március hónapban ugyanis a jég, amely a megszokottnál vastagabbra hízott, eltorlaszolta a medret, és ezáltal oly erővel zúdult az ár a városra, hogy száznál több ház romba dőlt. A vidék szokásának megfelelően vályogból épített házak a huzamosan tartó kiöntésnek nem tudtak ellenállni, mert nem volt szilárd alapjuk; most már van, mert amikor a lakosság házaikat újjáépítette, szilárd alapot rakott, nehogy még egyszer hasonló pusztulást szenvedjen.

A településnek különleges hírnevet biztosít a vásonykeői Zichy grófok évszázados itt-tartózkodása.

A kutató meggyőződhet, hogy a Zichy család eredete figyelemre méltó régiségű, és valóban régebbi, mint eddig általában tudott volt. Vannak, akik a család bölcsőjét Zichiában, a Tanaison túli tartományban keresik. Nem lebecsülendő képviselője van ennek a véleménynek: „Úgy vélem, hogy a Zichy család legrégebbi nyomait a Tanais folyón túli, harcias lakosok között kell keresni: ez olvasható

Verancsics Antal egri püspök, török portai követ Konstantinápolyból Rudolf császárhoz küldött leveléből — akiket általában Circaciusoknak és Zichyeknek neveztek.”²⁹ Bizonyos ezenkívül, hogy I. Ottomán török császárnak atyja ugyanebből a törzsből származott, sőt a Zichy melléknevet viselte, amint ezt Mercurius Bello-Gallicus említi — ha jól emlékszem — az 1508. évben. Ennél is csodálatosabbat és minden hízelgést felülmúlót mondanak egyesek, biztosan állítva: a Zichyek ősatyja a hunoknak is őse volt, sőt ő volt az, aki ezt a vad népet a Meotis mocsarain át a hozzánk közelebbi vidékekre vezette. Mi sem természetesebb, hogy vadászat alkalmával ő is a tó nádas partján szokott lesben állni; amikor látta, hogy az általa követett és a szitytyós réten csak nehezen mozgó szarvas a vízbe akar ugrani, ő azt nem akarta elszalasztani, ezért a hátára pattant és megragadta agancsát. A vad úszással akart a hátán ülőtől megszabadulni és biztonságos helyet keresve — hátán Zichyvel — a tó átellenes partján a szárazra vergődött. Látván ezt a hunok, követték a véletlen által adott vezérüket és egész seregükkel átkelve a mocsáron egy termékenyebb vidékre jutottak. A hunok tehát, hogy vezérüknek — Zichynek — tőlük telhetően hálásak legyenek, neki és utódainak azt a kitüntetést adományozták, hogy olyan jelvényük legyen, amelyen a két szarvasagancs látható. Ezek a kereszténység felvétele után az üdvösséges kereszt jelét fogják közre.³⁰

Így történt és így jutott címeréhez e jeles család! De ki az, aki akár az elmondott történetet, akár azt elhinné: a húnok olyan emelkedett lelkületűek voltak, hogy ilyenfajta, a náluk sokkal műveltebb népek előtt is ismeretlen jelvényt akárcsak kigondolni is képesek lettek volna? Úgy véljük tehát, hogy ez a mese egy pihent agyú ember kitalálása, aki azt, amit Turóczinál olvashatott, értelmi szerzőként akarta megörökíteni.³¹ Mégis ideiktattuk ezeket, nem azért, hogy a jeles családnak ezzel hírnevét öregbítsük, hanem semmit sem akartunk elhallgatni, amit mások értésünkre adtak. Jól tudjátok, hogy idegen dicsőségre csak azoknak van szüksége, akik saját dicsőséggel nem rendelkeznek. A Zichyek azonban a legősibb kezdektől fogva mindig tündököltek mind családi, mind kimagasló katonai erényeikkel.

IV. §. Zichy ősök

Most már az oklevelek hitelére támaszkodva az írásos bizonyosságokat törekszünk közölni.³² Az első, aki e nemes nemzetség őseinek hosszú sorában okiratokkal bizonyíthatóan ismertté vált: Zichy László, Zichy Gál és Paschalis unokája. Ez feleségül vette a gorbo-

vai Bodislaus ispán lányát, Annát, akivel gazaag hozományként kapta a szöllői és vaskányai birtokokat, ahogyan 1297-ben a sümegi konventben kelt és kihirdetett hiteles oklevelek nyilvánvalóan bizonyítják; sőt e két birtok még ma is a Zichy utódok tulajdonában van.³³ Ezt Zichy Péter növelte, aki 1306-ban a kor szokása szerint hadierényeivel érdemelte ki három község: Csolod, Gege és Nagyút elnyerését.³⁴ Azután Zichy Paschalis unokája, II. László jeleskedett: Amikor I. Lajos idejében kamarási tisztet töltött be, rávette a királyt, hogy a részben szerzett, részben átengedett ősi jószágok: Kér, Szőlős, Gyulaj és Szala birtokában királyi oklevéllel megerősítse.³⁵ Mindenekelőtt azonban meg kell említeni Zichy Benedeket, aki Corvin Mátyásnak, a harcias királynak idejében élt, maga is kiváló volt a haditudományokban. Amikor Mátyás 1483-ban a vérengző török ellenében Magyarország megvédésére készült, e jeles vitézt levéllel hívta a tartósnak ígérkező háborúba és rámutatva az ősök kiváló tetteire, egyre jobban buzdította: most van alkalom, hogy az ősök kiváló harci tetteihez hasonlókat, vagy azokat még felül is múltakat műveljen.³⁶ Ekkora biztatástól felbuzdulva Benedek, aki hazájának üdve, családjának díszje volt, eddigi érdemeit azzal koronázta, hogy egy gyors, könnyű fegyverzetű lovascsapatot szervezett — amit ma bandériumnak mondanánk —; ezzel vonult a hadjáratba, és a király ügyét olyan tettekkel támogatta, amelyek ilyen derék férfiútól várhatók is voltak. Azt hiszem, hogy ez az egyetlen (idézett) levél is elegendő a Zichy család hadierényeinek megvilágítására.

A nemes vér akkor sem hűlt ki, amikor II. Lajos mohácsi csatavesztése Magyarországot földre sújtotta, sőt, a nemzetség abban a megbecsülésben részesült, hogy mindkét király, Ferdinánd is, János is egymással versenyezve emelték hivatalba a Zichyeket, és jutalmakkal igyekeztek őket saját pártjukra állítani. Végül is Ferdinánd maradt felül, nem a bőkezűsége miatt, mert a nemzetséget mindig az igazságnak és a jognak szeretete vezérelte. A Zichyeknek ezt az igazán dicső és minden aljasságtól mentes tulajdonságát a bőkezű király azzal igazolta és jutalmazta, hogy 1548-ban régi uradalmaiknak, és az ezekhez tartozó pusztáknak és falvaknak tulajdonjogát ismételten megerősítette és újakkal gyarapította. Voltak pedig ezek a következők: Zics, Gyalod, Kötye, Szala, Szőlős, Kaff Somogy vármegyében; Zaig, Fintafalva, Badafalva Zalában; Daró vára és a hozzá tartozó községek: Enyed, Feketes, Szederes, Fölsőfalva, Ábrahám, Alsófalva, Ugha, Gonda, Vásárosalja, Egyházzsaka, Középszaka, Vég, Almás, Ibbleska, Alsómiklósi, Nagy-Ihon Tolna vármegyében.

Ebből a korból említésre méltó még Zichy György, akit Istvánffy említ Gyula várának vitéz védői között.³⁷ A vár feladása után ugyanis, mivel a törökök nem tartották meg az őrségnek adott ígé-

retüket, egyesek a Körös folyó sással és náddal borított rétjein rejtőzködtek, mások a folyót átúszva Váradra és más erdélyi területekre menekültek. Ezek között volt Zichy György és Serényi Miklós, akik az éj sötétjében találkoztak és több sebet ejtettek egymáson; majd észrevéve tévedésüket Váradra mentek, ahol az orvosok kiápolták őket.

A nemzetség többi tagját a gróf Zichy Károly által összeállított és saját kezűleg leírt családfa tünteti fel, amelyet az utódok okulására a maga helyén okvetlen ismertetni kell.

*V. §. Zichy Pál a család tekintélyét megalapozza;
az idősebb István a családot híressé teszi*

Valójában azonban Zichy Pál, a minden dicséretre méltó férfiú, az előbb Istvánffy által említett György fia volt az, aki az utódok részére az előnyösebb anyagi helyzethez és méltóságokhoz utat nyitott. Mind háborúban, mind békében ismerte az érvényesülés útját. Először II. Mátyás, majd II. Ferdinánd kivételes képességei miatt a veszprémi vár parancsnokságával bízta meg; ezt olyan hűséggel és állhatatossággal töltötte be, hogy két éven át inkább elszenvedte a legszennesebb börtönéletet is, mintsem a Bethlen-féle hadjáratban a rábizott várat önként átadta volna. Végül is 3000 arany váltságdíj fejében (amelyet Oroszvár elzalogosításával teremtett elő) kiszabadulva a rabságból, nemcsak szabadságát, de a vár parancsnokságát is újra visszakapta; röviddel később, újabb megbecsülés jeleként, a győri vár helyettes parancsnoki tisztét is elnyerte. Ezt az idősebb István örökölte, aki Pál és Csáby Sára házasságából született, és aki atyjának nemcsak erényeit és vagyonát örökölte, de azoknak jeles gyarapítója is volt. Még atyja életében elnyerte ugyanis a tatai vár főkapitányságát, majd annak halála után 1647-ben III. Ferdinánd kegyéből az általa viselt méltóságok örököse is lett. A kegyekkel együtt a tisztségekben is előrehaladt: 1655-ben gróf, 1681-ben Moson vármegye főispánja és a királyi ajtónállók mestere, végül 1690-ben tárnokmester lett. Két házasságából három fia született: II. Pál, az ifjabb István és Ádám, akik az atyjuktól örökölt főispáni címet még további utódokra örökítették: Pál ugyanis Imre személyében Árva vármegyének, István Péter nevű fiában Szabolcsnak, Ádám pedig Károly Engelbertben Moson vármegyének adott főispánt.³⁸ Ezek közül Károly Engelbert mind atyja tisztségeinek, mind az oroszvári uradalomnak is örököse lett. Mint előljáró kitűnt utánozhatatlan jellemével, a mindenkihez mutatott udvariasságával és az ügyintézésben tanúsított kiváló jártasságával; ezzel érdemelte ki, hogy a föl-

séges császár, a legkegyesebb király, VI. Károly 1723-ban kamarássá, 1727-ben a királyi helytartótanács tanácsosává a testületek legteljesebb meglegedésével kinevezte, míg a legutóbbi években koronaőr és valóságos belső titkos tanácsos lett. Egész Magyarország és minden jóakarató ember csak fájlalni tudja, hogy életének és tisztsegeinek teljében e kiváló képességű férfi 1741. július 13-án korai és hirtelen halállal távozott az élők sorából.³⁹

VI. §. Károly Engelbert koronaőr

Most felidézzük a magyar Szent Korona őrzésének Zichy Károly Engelbertre ruházott magas méltóságát is. Iktassuk ide az e tárgyban kibocsátott királyi oklevelet: részben, hogy ismerjük az ide vonatkozó okmányt, részben, hogy örök emléket állítsunk e jeles Zichynek, aki életében bőkezű pártfogónk volt.⁴⁰

Íme az oklevél: „Mi VI. Károly, a mindig fölséges római császár, Germánia, Hispánia, Magyarország, Csehország, Dalmácia, Horvátország, Szlavónia stb. királya, Ausztria főhercege, Burgundia, Brabant, Styria, Carniola, Karintia, Luxemburg, Württemberg és Theka, Alsó- és Felső-Szászország hercege, Susia fejedelme, Morvaország örgrófja, Habsburg, Tirol, Terreto, Kiburg, és Görtz grófja stb. jelen levelünkkel tudomására adjuk mindeneknek, akiket illet. Minthogy országunk, Magyarország, Szent Koronája őrzésének hivatala, illetve méltósága a néhai tekintetes és méltóságos gróf Nádasdy Tamás, Fogaras örökös urának halálával megüresedett, ezért kivételes és atyai gondosságunkkal egyszersmind mérlegelve, hogy az említett gróf Nádasdy Tamás halálával megüresedett koronaőri méltóságot huzamosabb ideig üresedésben nem hagyhatjuk, tehát tekintetbe véve kedvelt hívünk, tekintetes és méltóságos gróf vásonykeői Zichy Károly Oroszvár örökös urának, Moson vármegye főispánjának, kamarásunknak, Királyi Helytartótanácsunk tanácsosának, magyar kamarásaink magisterének, valamint őseinek és elődeinek tökéletes, áldozatos és kétségbevonhatatlan hűségét, a hűségből fakadó hű és állhatatos szolgálatát, figyelembe véve tetteit is, amelyet a már említett Magyarországunk Szent Koronájának, Ausztriai Házunknak és Fölségünknek a hely, idő és alkalom követelményei szerint mindig, de különösen a közelmúlt évek folyamán dicséretesen és teljes meglegedésünkre teljesített és nem kételkedünk, hogy a jövőben is hasonló hűséggel, állhatatossággal és buzgalommal tenni meg nem szűnik; ezért Magyarországunk Szent Koronája őrzésének tisztét és hivatalát a hozzákötött minden joghatósággal és kedvezménnyel ideiglenesen, míg azt Magyarországunk jövőben összehívandó gyűlése elé

terjeszteni⁴¹ gróf vásonykeői Zichy Károlynak adományozzuk és átadjuk. Azzal a feltétellel mégis, hogy köteles a Szent Korona hűsége és állandó őrzésére esküt tenni, azt is figyelembe véve, hogy köteles állandóan a Szent Korona közelében lakni és tartózkodni. Jelen levelünkkel így adományozzuk, a leírt feltételek és alakiságok betartásával. Ezért mindenrangú híveinknek, bármily Rendben, Rangesben, Méltóságban, Állapotban legyenek is, komolyan rendeljük és parancsoljuk, hogy az említett gróf vásonykeői Zichy Károlyt a néhai gróf Nádasdy Tamás helyére rendelt, Magyarország Szent Koronája őrének és őrzőjének tartsák, tekintsék, elfogadják és minden, a hivatalhoz kötött és szentesített ügyekben, joghatósági dolgokban engedni és engedelmeskedni, neki a kialakult szokások szerint megszabott tiszteletdíjat hiány nélkül megadni kötelességüknek ismerjék. Másképen nem cseledvén. Miután átolvastuk, a betérjesztőnek visszaadtuk. Kelt székvárosunkban, Bécsben, az Úr Ezerhétszázharmincötödik esztendejében, március havának huszonkettedik napján, Császárságunk huszonegyedik, spanyol királyságunk harminckettedik, magyar, cseh stb. királyságaink huszonegyedik évében. Károly s. k. — gróf Batthyány Lajos s. k. — Végh Péter s. k.”

Zichyt az ünnepi alkalomra előírt szertartással iktatták be: a városból ünnepi körmenetben indultak a hatlovas hintók a királyi várhegyre; jöttek a hivatalból tanúként kirendelt és meghívott előkelőségek, de sokan jöttek a pompa emelésére önként is. A várkapun áthaladókat az itt elhelyezett magyar és német katonaság kettős rendekbe sorakozva kézfegyvereikkel tisztelegve üdvözölte. Ezután a lovagterembe mentek, amely nagyságával az egész tömeget képes volt befogadni. Miután mindnyájan ott voltak, akiknek jelen kellett lenniük, gróf Erdődy György királyi kincstárnok, a Korona másik őre, fennhangon kihirdette az ünnepséget elrendelő királyi parancsot, majd ünnepi beszédet mondott, amelyben méltatta a Zichy által elnyert tisztséget és a Zichy nemzetség érdemeit; majd átadta az új koronaőrnek az elődje által árván hagyott kulcsokat, amelyek a tiszteletreméltó hivatal jelvényei voltak. Miután Erdődy elvégezte a szertartást, az immár új koronaőr Zichy szintén nagy komolysággal, alkalmas rögtönzéssel és ékes szavakkal válaszolt, és nehogy alulmaradjon a hivatalos udvariasságban, ő is égiel magasztalta az Erdődy nemzetséget. Ezután az esküt letéve, amellyel a jóságos király iránt hűséget fogadott és a koronázási jelvények épségben való megőrzését ígérte, díszes hivatalát hivatalosan és szerencsésen elfoglalta.⁴²

Az ősi, hazai szokások szerint történt beiktatásról az ország levéltárában elhelyezett és az utókornak hagyományozott irat készült, amelyet mi is megörökítendőnek vélünk, hogy teljes legyen tudósításunk az ünnepélyről. Az irat így hangzik: „Ő szent Főlsége, leg-

kegyelmesebb Urunk kinevezési irata alapján méltóságos és nagytekintetű gróf vásonykeői Zichy Károly úr, Oroszvár örökös ura, a magyarországi királyi kamarások magistere, Moson vármegye főispánja, Ófelsége valóságos belső titkos tanácsosa, a Királyi Helytartótanács tanácsosa mind saját, mind tiszteletreméltó családjának tökéletes és hűséges szolgálatainak érdemeiből Ófelsége által Magyarország Szent Koronájának őrzésével kegyesen megbízott, és méltóságos, nagytekintetű gróf monyorokeréki Erdődy György, Kolozs és Varasd vármegyék örökös, Bars vármegye tényleges főispánja, Ő szent Felsége kamarása, valóságos belső titkos tanácsosa, a Magyar Királyi Kamara elnöke, a királyi Helytartótanács tanácsosa, az árvai uradalmak kormányzója, a Szent Korona őre által, a Királyi Kamara több tanácsosának, valamint sok beosztott hivatalnokának, valamint méltóságos és nagytekintetű és főtisztelendő vásonykeői Zichy Ferenc vágújhelyi prépost úr, továbbá az ugyancsak nagytekintetű gróf Pálffy Miklós és Balassa Pál, s több más főurak, bárók, kanonokok, nemes urak jelenlétében a pozsonyi királyi várban az Ezerhétszázharmincötödik év június havának 27. napján ünnepélyesen föleskettetett és beiktatott. Kelt mint fentt. A Magyar Királyi Kamara Tanácsából. Conkel Károly Lajos s. k. tanácsos és jegyző.”

Ez tehát a Szent Korona örének mai szokás szerinti beiktatásának rendje, amelyet megörökíteni aligha volt haszon nélküli.

VII. §. *A mezőváros közbirtokosai; sírfeliratok*

De térjünk vissza a mezővároshoz, ahonnan a Zichy nemzetség ismertetése elszólított bennünket. A Zichy grófokon kívül a község egy részét a köznemes Zichyek, a Jáklin és Jászi családok, valamint a báró Majthényiak birtokolják. Ezért két kastély is található itt; az egyik kisebb, a köznemes Zichyeké, a tágasabb az ugyanazon nevű grófoké; azonban nem könnyű különbséget találni köztük, akár a külső dísz, akár a belső kényelmet tekintjük. Mert korunk szokásaként megfelelő fűtőberendezéssel is nagyszerűen el vannak látva; pompás kéjlakkal felszerelt a kert is, amelyet a jövőre számára szépen megterveztek ugyan, de a Duna évről évre kárt tesz benne. A község keleti részén épült, tehát csodálatos kilátás nyílik belőle: egyik oldalon a messzire elnyúló, nyitott síkságra, másik oldalon a Duna szigeteire.

A mezővárost főként németek és horvátok lakják, magyar alig egykettő akad. Leginkább földművelésből és a lakosság szükségleteit kielégítő iparüzésből élnek. A várost körülvevő szántóföldek jó termést adnak, azonban trágyázni kell őket. A folyam ágában szétszór-

tan szigetek vannak, amelyek — vadaskert módján — bővelkednek a vadakban. Nemcsak a tulajdonosnak nyújtanak szórakozást, hanem az ifjúságnak leginkább; a vadászat itt biztos és bőséges. Láttunk itt még nem rég is a vadászok örömeire a Dunán ide s tova úszkáló szelíd szarvasokat.

A város egyéb előnye leginkább az, hogy az országút mellett fekszik és igen egészséges az éghajlata. Két temploma van: az egyik régi, a másik újabb; ezt az idősebb Zichy István alapította; izléses építmény Mária Magdolna tiszteletére, amelyet egyben saját nyugvóhelyének is szánt. A határban nincs magaslat, sem völgy.

Hogy emléket állítsunk e kiváló férfiúnak, íme a sírírata:

Olvasd vándor és szomorkodj a végzet
kegyetlen törvényén.

Nemzetiségében, szellemében, tetteiben
halhatatlan korona⁴³ hullott ide:
gróf ZICHY ISTVÁN

Vásnykő örökös ura, Dévény, Palota,
a komáromi, oroszvári, szentmiklósi
uradalmak örököse.⁴⁴

1621 szeptember 8-án született.

Az éveket érdemekkel, korát szellemi
javakkal telítette.

Ifjúként ott kezdte a tisztségeket gyűjteni,
ahol mások bevégezték;
serényen és szerencsésen is:

Csatatéren szerezte a köpenyt, Családjától
örökölte a tógát.

Fegyverével és bölcsességével érdemeket szerzett,

Méltóságra méltóságot halmozott:

Udvari kamarás, tanácsos, a királyi ajtón-
állók mestere, Tata hajdani

főkapitánya, Győr helyettes parancsnoka,

a Kamara elnöke, a Korona őre, Moson

vármegye főispánja, végül öregségére

a szabad királyi városok tárnokmestere lett.

Nagy volt, őseinél is nagyobb, aki családjának
fényét újakkal ragyogtatta.

Valóban STEPHANUS

mert nemzetiségének és nemzetének koronája volt.

Győzőként hivatott az örökkévalóságba

1693. virágvasárnapján.⁴⁵ Nevének,

amely az életet zsákmányoló halál után

egyedül maradt meg belőle,
emelte
az ily érdemdús szülő gyászoló fia
Ádám, Moson vármegye főispánja.

E szavakat kellett a hasonlíthatatlan hősnek szentelni!

Most egy másik síriratot ismertetünk, amelyet Lazius jegyzett fel itt; nem merjük azonban állítani, hogy a város gyakori pusztulása miatt ma is megvan.⁴⁶

Brutus Gintussának, élt 85 évet.
Magának és feleségének, Meleiának,
Bricosmix leányának, fiának
Ressicusnak és Arion decuriónak
élt 30 évet; Vetuusnak és leányá-
nak Vaenonak, élt 40 évet, és
Anniconak, élt 25 évet.

De elég is lesz Carloburgról. Most már lássuk a járás egyéb mező-
városait.

III. RAJKA MEZŐVÁROS

*Rajka fekvése, földjének minősége; az óvári uradalomhoz tartozik;
gyakran pusztították tűzvészek, de mindig újra épült*

Oroszvártól délre — egy mérföldnyire — a Dunának ugyanazon
oldalán a nyílt síkságon van Rajka, a tekintélyes mezőváros. Akár-
milyen kedvező körülményt említenénk is, az mind a kedvező ter-
mészeti adottságokra vezethető vissza. Ugyanis fekvésének szépsége
páratlan; földjének minősége csaknem kiváló. Szigetei is vannak,
amelyeket a Duna sodra rakott. Az óvári uradalomhoz tartozik, bár
mintegy 24 nemesi kúriája is van; ezek egy része köznemesi tulaj-
don, mások mágnások birtokában vannak. Mivel a helység erdőkkel
nem rendelkezik, a lakosság tüzelőnek nádat használ. A lakosok több-
nyire németek. Mezőgazdasági tudásukról sok dicséretet hallottunk.
Egyébként a mezőváros balsorsaként kell említeni a gyakori tűzese-
teket: azt például, amire 1727-ből a lakosság nagy károsodása miatt
még ma is emlékeznek, bár azóta a község újjáépült. A németek
„Rakendorff”-nak mondják, valószínűleg a magyar „Rajka” után.
Óvártól északra van, jó mérföldnyire.

IV. KÖPCSENY MEZŐVÁROS

Áttekintés

- I. §. Hol van Köpcsény? nevének magyarázata.
- II. §. Hogyan került el Hunyadi János a számára itt szőtt cselvetést?
- III. §. A mezőváros mostoha sorsa, épületei, urai.
- IV. §. Az itteni vásárok; a katonaság itteni tartózkodása.
- V. §. Vajon a szántóföldeken levő torony római építmény-e? Itt választották királlyá I. Ferdinándot.
- VI. §. Köpcsény a hontalanok menedékhelye.

I. §. Hol van Köpcsény? nevének magyarázata

Köpcsény mezőváros a vármegye Ausztriával érintkező nyugati határszélén, sík mezőn fekszik, a Dunától jelenleg mintegy két római mérföldre. Nevének jelentését könnyű megfejteni. Mégis bizonytalan, hogy vajon a magyarok vették-e át a németektől, vagy inkább ezek amazoktól? Figyelemmel kell azonban lenni a német elnevezésre: Kütsee-t mondanak ugyanis,⁴⁷ ami valaha talán Kotsee volt, amint Johannes Cuspianus nevezi, amikor Ulászló királynak itteni tartózkodását leírja.⁴⁸ A Duna szélesebb ága valamikor a mezőváros mellett folyt el, aminek nyomai még ma is felfedezhetők; és áradások alkalmával nagy mennyiségű iszap borította el a partokat. Sőt nagyobb esők alkalmával is a város utcáin a közlekedést a sáros talaj olyannyira nehezítette, hogy valósággal „iszaptengernek”, azaz „Kotsee”-nek lehetett mondani.

Hogy a Duna folyása valóban itt volt, az Zsigmond király 1430-ban kelt, „pozsonyi arany bulla” nevezetű okleveléből bizonyossággal kiolvasható. Abban a vitában, amely Pozsony város és Köpcsény akkori birtokosai között a révbér miatt keletkezett, a városi jogokat pártfogoló király a következő döntést hozta: „Elhatározzuk és rendelkezletben adjuk jelen iratunkkal, hogy megnevezett Pozsony város polgárai, lakói és az ott tartózkodó jövevények közül bárki, aki az említett úton innen Oroszvár vagy Hainburg felé a Dunának a város és Keptsee közötti ágán minden árujával, élelmiszereivel és egyéb felszereléseivel, bárminéműek legyenek is azok, tetszés szerinti mennyiségben most és minden időben vám fizetés nélkül, bármilyen rendelkezés is van erről Keptsee részéről megállapítva vagy a jövőben születnék ilyen határozat, átkelésnél, visszatérésnél, továbbutazásnál szabadon és jogaik teljes biztonságában közlekedhessenek” és így

tovább. Tehát valóban létezett egy Duna-ág, amelyen kompközlekedés vagy hajóhid volt és amelyen két irányba: Hainburg és Oroszvár felé tartottak az átkelők. Ez azonban már nemigen érdekel bennünket, bárhonnán eredeztetjük is a mezőváros elnevezését.

II. §. *Hogyan került el Hunyadi János a számára itt szőtt cselvetést?*

Egyébként ez a mezőváros az a hely, ahol gróf Cillei Ulrik Hunyadi Jánosnak, a páratlan hősnek csapdát állított, amelyet azonban az éleslátásával felfedezett. Közreadjuk a történetet, mert tanulságul szolgálhat, hogyan kell elkerülni a fondorlatot.

Így írja le ezt Gerhardus de Roo:⁴⁹ „A király által még nem látott és gyanús Hunyadinak sok kellemetlenséget okozott Cillei. A gróf rábeszélte a királyt, hogy az őt fenyegető veszélyt annak kitervezőjére fordítsa vissza: Hunyadit levélben hívja magához Bécsbe. Ő azonban, mivel figyelmeztetést kapott, hogy cselvetés készül ellene és a gróf lelkületét amúgy is jól ismerte, azt válaszolta: a király előtt megjelenik és őt meghallgatja, ha az Magyarországra jön; az ország határait ő nem hagyhatja el, amikor azt semmiféle kötelezettsége szükségessé nem teszi. A gróf cselének megghiúsulását bosszankodva viselte el és méginkább igyekezett erősíteni a király gyanakvását; rábeszéléssel és megfélemlítéssel elriasztotta, hogy az országba jöjjön; így nem derülne fény a már elhatározott büntényre, másrészt ezzel akarta bizonyítani a király iránti buzgalmát és hűségét. Úgy határozott tehát — másodszor is szerencsét próbálva —, hogy a Magyarország határán lévő Coche mezővárosba⁵⁰ utazik kíséretével együtt és a kormányzót is idehívhatja tárgyalásra; az volt az elhatározása, ha eljön, vagy Bécsbe hurcoltatja, vagy a mezővárosban megöleti. Ezt a gyalázatos tervet azonban a kormányzó a maga éleslátásával megghiúsította. Amikor ugyanis a mezőváros közelébe érkezett, a sík mezőn akart megállapodni, ragaszkodva ahhoz, hogy az ország fővezérét azok szokták fogadni, akik magukhoz kérték; Magyarország területén tehát a királyon kívül senkivel találkozni nem óhajt. Cillei ezzel szemben azt válaszolta, hogy méltatlan lenne, ha az előkelő családból származó fejedelem egy újdonsült főúr elé menne. Azt mondják, hogy Hunyadi erre azt válaszolta: nem az ősök, hanem tulajdon személyének erejével és vitézségével aratott a török felett győzelmet, amiből az következik, hogy családjának dísze és hírneve vele kezdődik és az Ősök hírneve benne fejeződik be. Így mindketten eredmény nélkül távoztak.”

Bonfini, aki Cilleinek a kormányzó ellen szőtt ármánykodását

könyvének egy fejezetében részletesen kifejti, azt állítja, hogy Hunyadi erre a találkozára kétezer katonával érkezett.⁵¹ Ez volt az egyetlen mód, hogy egy ilyen hős a vérére szomjazó ellenség ármánykodását elhárítsa.

Úgy vélem, hogy a mezőváros szerencséséhez kell sorolni, hogy e jeles férfiú megölése nem szennyezte be hírnevét.

III. §. A mezőváros mostoha sorsa, épületei, urai

A mohácsi vész utáni polgárháborúk elmúltával is többször megújuló háborúk az erődítés nélküli mezővárosnak sok kárt okoztak. Szulejmán Bécs ostroma alkalmával felégette, a város lakóit részben foglyul ejtették, részben legyilkolták; így az újjáépítés nehéz munkája a helyükre letelepültekre maradt. Amikor Bocskai bolydította fel Magyarországot, a város házai nem szenvedtek ugyan kárt, de helyzete igen. Még rosszabb volt a város sorsa a bethleni hadjárat alkalmával. Amikor ez Ausztria ellen vonult, itt, mintha csatára készülnének, szerencsétlen módon békés polgárok gyülekeztek össze. Ez Bethlen csapatainak okot adott az öldöklésre. Az 1619. évről így ír Kazy: „Miatán Bethlen elfoglalta Pozsonyt, hidat vert a Dunán, a hadjáratot a túlsó parton folytatta. Serege hosszabb ideig táborozott Köpcsénynél és nyugton volt.

Amikor éppen Ausztria termékeny tájainak dúlására készült, Dampier a Duna szigetéről, ahova a Morvaországot fenyegető vész elől húzódott, gyorsan mozgó csapatával kitört; a támadásra nem számítókat között nem csekély öldöklést vitt végbe, a többieket szétszórta és visszavonulásra kényszerítette, (Pozsonyt a császáriaknak visszaszerezte.) és az ellenségnek legutóbbi kegyetlenkedését megbosszulta. Bethlen csapatainak vesztesége 500 embernél több volt, élükön Bakó Istvánval, a székelyek kapitányával.” Így történt! S mit gondolsz? mi következett ebből a városra? Nemde az, amit egy elkeseredett lélektől, akár győztes az, akár legyőzött, ilyenkor várni lehet!

A város ősidőktől fogva kedves volt azoknak, akik a vármegyében hatalomra jutottak. Amikor a híres Liszthiek birtokában volt, a lakosság számban is, vagyonban is gyarapodott.

A lakosok németek voltak, egyesek magyarokkal. Szorgos, dolgozra termett nép mindkettő. Azután az uraság is változott, igen zaklatott idők jöttek, minden másképp lett. A legborzasztóbb azonban az 1683. év volt, amikor a török csapatok ismételen Bécs ostromára vonultak fel. A lakosok, akik az ellenség dühe elől nem tudtak elmenekülni, vagy megölettek, vagy fogságba estek, a város pedig ismét a tűz martaléka lett. Vannak, akik úgy hiszik, hogy a törökök

kegyetlenségének az volt az oka, hogy itt egy tábor nyomait talál-
ták. A lotharingiai herceg valóban itt tartózkodott valameddig, a
nagyvezír visszavonulására számítva.

Ettől az időponttól számítva a város igen nehezen újult meg a
horvátok és más vagyontalan népréteg letelepedésével. Ezekhez jöt-
tek még a zsidók is, akik népük szokása szerint kereskedésből, az
ehhez kapcsolódó csalafintaságból, sőt még lopásból is éltek.

A város területe eléggé tágas és csinos épületekből álló egy-két
utcasorból áll, de nincs védve sem sáncárokkal, sem védőfallal. A nyu-
gaton levő várkastély is csak gyengén erősített; lakóépülete csak a
minapában készült el, de oly kényelemmel és ízléssel, hogy még a
legkegyesebb királynő, Mária Terézia sem tartotta fáradságnak meg-
látogatását, amikor Pozsonyba utazott. A szóbeszéd úgy tartja, hogy
még a Liszthiek építették. A másik, Pozsonnyal átellenben és a vá-
rosban levő épület azonban még ma is romos állapotban van, és a
törökdúlás óta még nem építették újjá.

Köpcsény egyébként a herceg Esterházy család megyében levő bir-
tokainak központja.

IV. §. Az itteni vásárok; a katonaság itteni tartózkodása

Sokak által látogatott vásárai is vannak: az egyiket Gyertyaszen-
telő Boldogasszony ünnepén, február 2-án tartják, a másikat május
12-én, Szent Pongrác napján; ez köztudott. A lakosok megélhetése,
csaknem kivétel nélkül, a földművelésből származik. A városhoz tar-
tozó földek ugyanis gabonatermesztésre és széna kaszálására egy-
aránt alkalmasak. A Duna felé eső, alacsonyabb részek azonban ára-
daskor teljesen víz alá kerülnek. A város egyébként egészséges ég-
hajlatú, és a Duna túlsó oldalán — mintegy két római mérföldnyire
— a pozsonyi vár oltalmát élvezve, kellemes hely. A síkságon, amely
a város és a Duna között van, az elmúlt háborús időkben gyakran
táborozott katonaság; ennek nyomai még ma is láthatók: sáncok,
amelyek hosszan húzódnak mindkét irányban a Dunáig érnek.

Nem hallgathatjuk el azt a seregszemlét, amelyről Wagner ír:⁵²
„Május elsején, mikor a nagyvezír még Belgrádban volt, Lipót a
bajor választófejedelem és más híres fejedelmek kíséretében Pozsony
közelében, a köpcsényi mezőn szemlélte meg saját csapatait. 33 000
embert számoltak össze, akik 120 zászlóaljba voltak beosztva; lovas-
katona 11 000 volt 136 szakaszban. Az esztergomi érsek a pápa ne-
vében teljes búcsút hirdetett. Kedvező jelként tekintették, hogy a
kezdetben viharral fenyegető időjárás utóbb a sereget enyhe esővel
űdítette föl és kedvezőre fordult. Bemutattak a királynak egy 109

éves cseh katonát is; 80 évet töltött a hadseregben, öt császár alatt szolgált és ugyanolyan frissességgel, mint valaha, szállt fel a lóra és viselte a szolgálat terheit. Inkább életjáradékot kívánt, mint leszerelést." A helységet Kitsee községnek írja, de helytelenül, mert mindenki előtt tudott, hogy a helység, bármily állapotban van is ma, mezővárosi rangnak örvend.⁵³

*V. §. Vajon a szántóföldeken levő torony római építmény-e?
Itt választották királlyá a magyarok I. Ferdinándot*

A helységtől nyugatra levő szántóföldeken, a soproni út mellett egy régi és szilárd építésű torony áll, amilyent Oroszvárott is említettünk. Az egyszerű nép római eredetűnek tartja. Nekünk, mikor megszemléltük, újabb keletű építménynek tűnt és eredetét az osztrák háborúk idejére tesszük. Megerősíti e meggyőződésünket mindaz, amit annak idején Németországban láttunk. A harmincéves háború idején ott a nyílt mezőkön a mai napig is fennálló tornyok épültek szerteszét, amelyekben a földeken dolgozó nép, ha fosztogató katonaság támadása fenyegette, adott jelre menedéket talált.⁵⁴ Úgy gondolom, hogy ez az említett torony is hasonló célból épült. Különös jelentőséget ad a toronynak az a nem mindennapi hírnév, hogy a két pártra szakadt magyarok az imént királlyá koronázott Zápolya Jánossal szemben ezen a helyen választották királyukká Ferdinándot. A dolgot a leghitelesebb forrásból, Istvánffy szaivaival idézzük föl:⁵⁵ „Amikor elérkezett Szent Jakab apostol ünnepe,⁵⁶ az Ausztriát Magyarországól elválasztó határrészen, Köpcsény és a Lajta folyó között, nem messze egy félig-meddig romos toronytól⁵⁷, a nádor a fő- és köznemesek jelentős csapatával, akik az új király látására és üdvözlésére katonás módon, fegyveresen és címeres pajzsokkal felszerelve egymással versengve gyülekeztek, a király elé ment; Szalaházy Tamás veszprémi püspök mindannyiuk nevében üdvözölte az érkező Ferdinándot és felajánlotta neki az országot; figyelmeztette, hogy kötelessége lesz a régi törvényeket és szokásokat, András — melléknevén jeruzsálemi — király határozatait megerősíteni és szentnek tekinteni. Amit ő minden késedelem nélkül azonnal meg is tett; ezután ágyúdörgés közepette harsogó ujjongással és kiáltozással kívántak neki szerencsés uralkodást és hosszú életet. Az üdvözöltnek német vezérei a nádor csapatával és a magyar seregekkel kart karba öltve egyesültek és egy mezőn táboroztak.” Ez volt az első alkalom, amikor a magyarok az osztrákokkal és ezek a magyarokkal teljes-séggel egyek voltak. Ez természetes is:

Mit elképzelni nehéz volt egykor, ma íme valóság:
Földön támad a csillag, égen a dús aratás.

A várostól délre egy izléses telepítésű liget található. Ezt a közel-múlt években fácános kertté alakították, ügyes tervezéssel kellemes és árnyas sétautakkal is ellátták. A fák kivágásával szabályozott utakat és alkalmas helyeken madárházakat létesítettek. Hibául kell felróni annak, aki e célra a liget első kimérését végezte, hogy a sétautakat nem egyöntetűen a pozsonyi várra irányozta; ha ezt megteszi, a ligetnek még nagyobb kellemességet és vidám hangulatot biztosított volna.

VI. §. Köpcsény a hontalanok menedékhelye

Nem szabad elhallgatni, hogy Köpcsény hajdan előkelő származású menekülteknek nyújtott menedéket, főként II. Ferdinánd idejében. A menekülés legfőbb oka kizárólag vallási eredetű volt és nem kevesen találtak itt menedéket Ausztriából és Steyerországból, amikor a menekülés viszontagságai között a sors idevezérelte őket. Közre-adunk néhányat a családok fennmaradt sírfelirataiból, hogy nyilvánvalóvá váljék, hol rakták le életük terheit.

A közelmúlt napokban ugyanis a templom tornyának megerősítése és építése miatti alapok ásásakor sírboltokra bukkantak, az utókor emlékeztetésül ércebe öntött vagy kőbe vésett síriratokkal. Az első közülük így hangzik:

E síremlék alatt nyugszik
családjának éke
nagytekintetű és méltóságos
báró kapfenbergi STUBENBERG JÁNOS VILMOS
a Steyer hercegség örökös főpohárnoka.
Az emberi múlandóságot életének 44. évében,
az 1663. esztendő március 14-én hagyta itt:
lelkét Teremtőjének, testét az anyaföldnek
adva.

Az irat fölött a nemzetségi címer látható, amely horgonyt ábrázol.
A másik emlékművön német nyelvű bevésés olvasható:

Itt nyugszik
méltóságos özv. ENIKL szül. von ALTHAIM ANNA
asszonyság, aki
1638. február 16-án itt Köpcsényben
az Úrban elszenderült.
Adjon neki az Isten boldog fel-
támadást az utolsó napon. Ámen.

Itt is látható az Althaim nemzetség címere.

A harmadik emlékmű, amely szintén német szövegű, így írható le:
a címer fölött Jób reménykedő bizonyossága a holtak feltámadásá-
ról, a XIX. fejr. 25—27. versek.⁵⁸ Alatta pedig ez a felirat:

Itt nyugszik holt teteme
néhai méltóságos báró schwartzenau STREIN ANNA
kisasszonynak,
aki ez 1637. esztendő szeptember 19-én, kevéssel
hajnali 4 óra után az Úrban csendesen elszenderült.
Kora 62 év, 7 hónap és 1 nap. Adjon neki a Mindenható
választottai között boldog feltámadást az utolsó
napon. Ámen.

Az utolsó sírirat Pál apostol Tim. 4,7—8. verseinek⁵⁹ idézése után
így hangzik:

Itt nyugszik holt teteme
néhai méltóságos báró schwartzenau KRISZTINA
kisasszonynak,
aki jelen 1636. év március 29-én, életének
58. évében Megváltójának, Krisztusnak üdvö-
zítő hitében elpihent. Holttestét Alsó-Auszt-
riából hozták e köpcsényi plébánia templomba.
A mindenható Isten adjon neki Krisztusban
boldog feltámadást. Ámen.

A címer tanúsítja, hogy Anna és Krisztina édestestvérek voltak.

Ennyit a mezővárosokról.

A LAJTÁN INNENI JÁRÁS KÖZSÉGEIRŐL

A Lajtán inneni járás községei egyrészt a két folyóág, azaz a Lajta és a Duna közötti területet foglalják el, mások a szigeten vannak, amelyet a Duna alakított és kisebbik Schüttnek, magyarul Szigetköznek hívnak. Előbb amazokat vegyük sorba az ausztriai határtól induló sétánk során, majd azok után az utóbbiakat.

1. *Nemesvölgy*, németül Edelsthal; Köpcsénytől a téli nyugat felé találjuk, szép fekvéssel, jól gondozott házak soraival. Az Esterházy hercegek köpcsényi uradalmához tartozik.

2. *Lajtafalu*, mintha a Lajta faluját mondanád, mivel a folyó keleti partján fekszik termékeny, sík földön. Németek lakják, akik Potz-Neusiedelnek nevezik. Pálffy Miklós, Magyarország hajdani nádorának örökösei a tulajdonosok.

3. *Körtvélyes*, németül Páma, gyümölcsöseiről kapta a nevét, amelyek valamikor bő termést adhattak. A magyar elnevezése minden bizonnyal *körtéskertet* jelent, a német pedig *fát*. Köpcsénytől — amelyhez tartozik — délre, fél mérföldnyire található. Van egy nemesi kúriája; valamikor vámszedési joga is volt.

4. *Horváth-Jándorff* neve horvát lakóitól ered; német neve Cro-watisch Jándorff, de lakói között németek nincsenek. Talaja földművelésre alkalmas, a köpcsényi uradalom része. Fele úton található Köpcsény és Oroszvár között.

5. *Német Jándorff* az előbitől déli irányba fekszik, s amint az horvát, ez német lakóiról kapta nevét. Innen a német neve: Deutsch-Jándorff. A Lajtától csekély távolságra, keleti irányba található és ez számára szerfölött hasznos. Ugyanis már maga a folyó is hasznára van: egy jelentős malom épült mellette, amely a Zichy grófok tulajdonában van. Földje is igen alkalmas művelésre. A vidéken szokásos a halászat, amely mindenféle halakkal bővíti a lakosok táplálékát, jelentős hasznot is jelent. Az oroszvári uradalomhoz tartozó községben egy nemesi kúria van, amely hajdan a Willegrand nemes uraké volt, akiktől később illő árért Jeszenák Pál vette meg. Az omladozó udvarház falain belül egy tornyot észleltünk, amelyről azt mondják, hogy római eredetű; valójában az Ausztriából jövő támadások ellen épült őrtorony lehetett.

6. *Csún*, németül Sandorff, a Duna mellett épült, fele úton Oroszvár és Rajka között. Tulajdonában a Szapáry grófok, az Armbruster és Sándor családok osztoznak; ez utóbbiak közül Sándor László a közelmúltban a vármegye szolgabírája volt. Földje jó minőségű és termékeny, de magas vízállás esetén a Duna hullámaival szemben védtelen.

7. *Bezenye* Rajka alatt található, nem messze Óvártól. A szabá-

lyosan épített község számos lakóssal és termékeny földdel rendelkezik, amelytől azonban a trágyát nem szabad sajnálni. A németek Ballendorffnak hívják, és az óvári uradalom községe. Látható itt annak a keresztes csapatnak dombformára összehordott síremléke, amelyet Kálmán király semmisített meg. Ezt a lakosok Roth-Diendelenek nevezik. Az érdeklődőknek, hogy mi ez a domb, a lakosok, mint őseiktől hallottat válaszolják: valamikor zarándokok sokaságát pusztították és temették el itt, ami a később kifejtendő történelmi eseményeknek valóban megfelel.

Ezek voltak a két folyóág közötti községek. Nézzük most már, melyek a Dunán túl eső községek:

8. *Halászi* kétségtelenül a halászok telephelye volt. Ezt fejezi ki magyar elnevezése. Fekvése is erre teszi alkalmassá. Magyarok lakják, az óvári uradalomhoz tartozik.

9. *Fekete Erdő*, németül Schwartzwald. Mindkét név a község melletti erdőségre utal. A jelentéktelen község az óvári uradalom része.

10. *Kálnok*, németül Göling, jelentékenyebb, mint az előbbi község, urasága ugyanaz.

11. *Magyar Kimle* magyar lakóitól kapta nevét, megkülönböztetésül a másik Kimlétől, amelyet lakóiról Horvátnak neveznek. Mindkettő az óvári uradalom birtokában van.

12. *Arak*, amit a németek Araken-nek ejtenek. Egy órai járásra van Magyar Kimlétől.

Ennyit a Lajtán inneni járás községeiről.

MÁSODIK FEJEZET

A Lajtán túli járásról

Bevezetés

A Lajtán túli járás mindazt a területet magába foglalja, amely a Lajta és a Fertő tó között Sopron vármegye határáig húzódik. Ennek is megvannak a maga mezővárosai és falvai, sőt uradalmak jeles központjai is találhatóak itt. Az óvári uradalom területének jelentős része van ebben a járásban; herceg Esterházy boldogasszonyi és gróf Harrach pándorfi uradalmának székhelye is itt van. Szokásunkhoz híven tekintsük át mind a mezővárosokat, mind a falvakat.

Első szakasz

MEZŐVÁROSOK

Áttekintés

I. MOSON

- I. §. Lazius azt állítja, hogy Limusa római településsel azonos, Cluverius szerint Mutenummal.
- II. §. Magyar és német elnevezésének elemzése; a szerző véleménye.
- III. §. Moson történetével a történetírók keveset foglalkoztak; a mezőváros első veszélyes helyzetéről az Urspergi Krónikájából értesülünk.
- IV. §. Ez a hely aligha lehet Alba Regia, a Jeruzsálemi Krónika szerint Moson volt; Kálmán király és a mosoniak végveszélye, ebből csodálatosan megmenekültek; az elenség hatalmas vesztesége, ennek okai.
- V. §. Amiért a szerző bővebben foglalkozik ezen eseményekkel; a történetírók neheztelése Kálmán királyra a kereszties hadakkal szemben tanúsított kegyetlensége miatt; személyének védelme a Jeruzsálemi Krónika alapján; a kereszties hadjáratok története; Kálmán ez irányba tanúsított buzgalma: Godeschalk seregének garázdságai.

- VI. §. E hitszegés véres megtorlásának megokolása.
- VII. §. Ezen összecsapás után kik vonulhattak át Magyarországon? Gottfried lotharingiai herceg követsége Kálmánhoz; a király és főnemesek válasza, a követek iránti udvariaságuk; milyen föltételeket szabtak; a megkötött egyezés után a királyi csapatok kísérete mellett áthaladhattak az országon.
- VIII. §. A mezőváros egyéb viszontagságai: Ottokár feldúlja a várost; kegyetlensége; a magyaroktól elszenvedett veresége.
- IX. §. Újabb csapás III. András idejében.
- X. §. Moson jelen állapota.
- II. NISIDER mezőváros elnevezése; fekvése; épületeinek jellemzése, lakóinak tulajdonságai; kicsinyke vára; az óvári uradalom birtoka.
- III. NYULAS mezőváros fekvése, kedvező körülményei.
- IV. GÁLOS, a tágas mezőváros; termékeny szántóföldjei és szőlői; tűzvészek által okozott károk.

I. MOSONY

I. §. Lazius azt állítja, hogy Limusa római településsel azonos, Cluverius szerint Mutenummal

Minden művelt, és történelemben jártas egyén úgy vélekedik, hogy Moson római település volt; de hogy mi volt a neve? ebben eltérnek a vélemények. Hogy Limusa volt, ezt Lazius nemcsak következteti, de merészen állítja is.⁶⁰ „Világos — írja —, hogy a Dunához közeli hordalékos talajon azaz mocsáron épült Limusa. A magyarok, miután Pannóniában is uralomra jutottak, a név első szótagját elhagyva »Musum«-nak nevezték és a helyet nem csupán a város forgalmas volta, de a vármegye, azaz várkerület kiváltsága és tekintélye miatt is nagy becsben tartották.”

Ha tehát Laziusnak hiszünk, akkor Mosont a régi Limusának kell tartanunk.

Nem tudom azonban, hogy ez a szófejtés, amit ez a kiváló férfiú ad, megfelel-e a mai Mosonnak? mivel az a Duna partján szilárd és száraz talajon épült. Hacsak azt nem állítanánk, hogy Limusa egészen addig terjedt, ahol ma Altenburg található, amely helyre Lazius is gondol: „Hinnünk kell — mondja —, hogy Altenburg része volt Limusa városának, amely helység még ma is szinte megközelít-

hetetlen és bevehetetlen a vízáradások és mocsarak miatt.” Ha egyéb kétélyeink nem lennének, egyetérthetnénk a feltevessel. Ugyanis, ha a két helység mai állapotát szemléljük, valóban észlelünk egy széles és a mai napig jó állapotban levő töltést, amely Óvárból Mosonba vezet. Ebből eredhet az az érvelés, hogy valamikor ez a sánc jelentette volna a város védőterületének határát, különösképpen azért, mivel a két város, valamint a Duna és az említett sánc közötti sáv jelentős része még napjainkban is egyenetlennek látszik és mintha épületromok tennék járhatatlanná. Mi azonban ezt a földdarabot az előző években már mint bevetett szántóföldet szemléltük.

Azonban az ókori földrajzban leginkább járatos Philippus Cluverius Mutenum, vagy Motenum helyét véli itt föllelni:⁶¹ „Az ispánsági címmel jeleskedő Muzon vára Antoninus Motenuma, vagy ahogyan egy másik útja alkalmából — Sabariából Vindobonába tartva — említi: Mutenum.”

Én úgy vélem, hogy e két név hasonlít ugyan egymáshoz, de földrajzi helyük nem azonos. Ugyanis ha Motenumot Scrabantiatól 12 000 római ölnyi távolságra kell keresnünk, akkor a Fertő tó mellett találjuk meg, mivel Scrabantiát máshova nem helyezhetjük. Mi Bonbardus — nem tudni kitől vett állításával értünk egyet;⁶² ő — velünk együtt — Motenum helyét a tó partjára teszi. Csodálkozunk Cluverius azon véleményén, hogy Wiselburgot és Mosont két különböző helységnek tartja; bizton állítja, hogy Wiselburg Quadratával azonos. Nem tudom, hogy e tévedés a nyelv nem tudásából ered-e, vagy valamilyen térkép hibájából?

Valójában a magyarok Mosonnak, a németek Wiselburgnak hívják. Az említett idézettel Cluverius így értelmezi Antoninus Itinerariumát: „az Arabona és Flexus közötti nem túl jelentékeny hely, amely többes-számban »Quadrata« (négyyszögű erőd) néven szerepel, most egy község a Duna partján és Wiselburg a neve.” Stai Luca területét is — egy mérföldnyi eltéréssel — ugyanerre a helyre teszi.⁶³

Íme, ilyen nagy erőfeszítéseket kíván a régi helységneveket az újakkal azonosítani!

II. §. Moson magyar és német elnevezése

Mindezeket el kellett mondanom, nehogy az olvasók felületesnek tartsanak. Tegyük most már vizsgálat tárgyává a mezőváros magyar, illetve német elnevezését.

Az elmondottaktól eltérően a mieink helyes szófejtéssel „Moson”-nak nevezik. A magyarok szóhasználatában „mosony” fürdőhelyet jelent, ahol vagy maguk tisztálkodtak, vagy lovaikról mosták le a

szennyet, amikor hosszabb ideig itt táboroztak. A hely erre igazán alkalmas. A Dunának itt enyhe lejtésű, homokos partja van, ahol nyugodtan fürödhetek, vagy fürdethették jószágaikat a magyarok.

A német elnevezés sem mutat eltérést, ha arra gondolunk, hogy „Waschelburgból” — amely a „fürdőhely várát” jelenti — szóferdítéssel, könnyen lehetett Wischelburg, majd Wiselburg.

Hogy a krónikák szerzői Musenburg vagy Meseburg néven emlegetik, az onnan eredhet, hogy a magyar „Mosonyt” a „burg” szó hozzáadásával eltorzították, a magyar és német szavakból egy új, felemás szót képeztek. Mások — mint alább majd kiderül — a mi elnevezésünkhöz közelebb álló Weissenburgnak mondják. Ki nem veszi észre, hogy a Waschenburg és Weissenburg milyen könnyen összetéveszthető?

Amikor ezeket írjuk, távol áll tőlünk, hogy a várost így vagy úgy nevező kiváló szerzők véleményét kisebbítsük. Érvényesüljön a régiek véleménye a mienkkel együtt békés egyetértésben.

Ismét Laziust idézem:⁶⁴ „A megye egykori központja és a magyar ispán székhelye Musenburg, Altenburgtól az első mérföldkőnél fekszik, és a minap kiadott menlevélben tévesen Wiselburgnak nevezik.”

Ha Wiselburg téves, akkor mi van Musenburggal? Nem találok rá magyarázatot, hogy annak a barbár kornak mi köze lehetett a város elnevezésében a Múzsákhoz? Ha csak az nem, amint már mondtuk is, hogy ez egy felemás szó.

III. §. Moson történetével a történetírók keveset foglalkoznak; a mezőváros első veszélyes helyzetéről az Urspergi Krónikájából értesülünk

Most pedig kísérjük figyelemmel a mezőváros történetét. A mosoni terület — ma inkább vármegyét mondunk — történetéről Péter és Salamon magyar királyokkal kapcsolatban a magyar történetírók is bőven beszámolnak; mégsem egyformán, hogy milyen szerencsétlen eseményekkel kapcsolódik a vármegye, vagy a székhely története.

Salamon korában erős várral rendelkezett; ezt a krónikákból tudjuk. Így Bonfinitől:⁶⁵ „Amikor Salamon ellenfelei gyülekezéséről értesült, hogy biztos helyen tudjon védekezni, Moson várába húzódott, amely abban az időben igen biztonságos volt.”

Vannak, akik a vár lerombolását Ottokár cseh királynak tulajdonítják; erről majd később írunk.

Azonban Moson romlásának okait és annak történetét a régebbi

időkben kell keresnünk. Ugyanis Kálmán király idejében történt a város első és véres ostroma, amikor a Jeruzsálembé tartó hadak erőszakkal akartak itt átvonulni. Kiváló alkalom nyílik itt arra, hogy idézhessük Urspergi Konrádot, akiről a magyar történetírók hallgatnak.⁶⁶ „Godeschalk — írja a Keresztes Hadjárat Krónikájában — Istennek nem derék, hanem hamis szolgája, amikor a Keleti Noricumból, nem minden kártétel nélkül, övéivel Magyarországra érkezett, alig elképzelhető hitszegéssel egy bizonyos várban őrséget helyezett el, s a fennmaradó seregekkel Pannoniát szélében-hosszában rabolni kezdte. A várat a magyarok késedelem nélkül visszafoglalták, igen sok embert lemészároltak vagy foglyul ejtettek, a többi csapatokat pedig szétverték; a béres pedig, aki nyájának nem volt pástora, gyáván elmenekült.” A várost az urspergi nem nevezi meg, a Jeruzsálemi Krónika azonban határozottan Mersenburgot említi.⁶⁷

Az urspergi folytatja: „Feltűnt akkoriban egy másik lovag is, Emichio, a Rajna-vidék grófja, aki főleg zsarnoki hajlamairól volt híres. Mint Saul, ő is isteni kinyilatkoztatásra hivatkozva, mintegy tizenkétezernyi had vezérének téve meg magát és ezzel a Rajna, Majna és a Duna mentén végigvonulva a zsidóknak bárhol feltalálható szerencsétlen népét, ellenük fenekedő keresztényi buzgósággal vagy gyökerestől kiirtani, vagy az Egyház kebelébe kényszeríteni akarta. Amikor Pannonia határához érkezett a mindkét nemből hatalmas szaporodott seregével, az a tilalom fogadta, hogy nem léphet a részben mocsarakkal, részben erdőségekkel, de várőrségekkel is védett ország területére. Kálmán királynak ugyanis olyan hírek jutottak tudomására, hogy a németek előtt egyenlő értékű a pogányok vagy a magyarok elpusztítása. Hat héten át ostromolták Weissenburg várát (íme a rontott név!) és sok kellemetlenséget okoztak a védőknek; például valaki közülük, mintha a király nevében birtokolná Pannonia földjét, oktalan politikai zendülést szított az ostromlottak ellen. A védők már-már belefáradtak a támadások kivédésébe, az ellenség már rést nyitott a falakon, a város polgárai már menekülésre gondoltak, a maradék védősereget az égő vár lángjai elemészttéssel fenyegették, amikor — Isten csodája! — a keresztetek győztes serege hátat fordított, felszerelését hátrahagyva semmi mást, csak életét igyekezett menteni.”

Eddig az urspergi. De elég is e becstelen népség ártó szándékáról!

IV. §. Kálmán király és a mosoniak végveszélye

Meggyőződése, hogy némely történetírók a név romlása miatt vonatkoztatják Alba Regalisra a Weissenburg nevet.⁶⁸ Így olvasható a Híres Magyar Városok Leírásában: „Emichio, rajnai gróf a szaracénok ellen Palesztinába tartva elsőknek ezt a várost (Alba Regalis) inkább csak megsarcolta, mintsem elfoglalta; Ő a Szentföldet nem is látta, mivel az apostolok nyomait Magyarországon kereste.”⁶⁹ Micsoda tévedés! Az urspergi ugyanis Magyarországnak határszéli mocsaras és erdőkkel borított részére teszi ezt a várost, ti. Alba Regalist, amely valójában Magyarország dunántúli részének közepe táján található. Lényegesen pontosabb a Jeruzsálemi Krónika,⁷⁰ amely Meseburgnak nevezi a Duna és a Lintax folyók ágai közé helyezett várost. Hadd idézzem e helyet, mivel a könyv nem lehet mindenki számára kéznél: „Emichio gróf, vinduili Clareboldus Tamás és a férfiak s nők szedett-vedett tömege Jeruzsálembe igyekezve, útját Magyarország felé vette, ahol az ország útjait nem szokták elzárni a zarándokok elől. Amikor azonban Meseburg királyi várhoz értek, amelyet a Duna és a Lintax folyók, valamint ezek mocsaras kiöntései védtek, a vár kapuját királyi parancsra zárva találták, mivel nagy rettegés támadt az országban az általuk elkövetett tömeges gyilkosságok miatt. Idáig érződött a hadsereg vonulását jelző hullák bűze.”⁷¹

Mintegy 200 000 volt a lovasok és gyalogosok száma,⁷² a lovagok azonban alig háromezren voltak. Amikor tehát a kapukat zárva találták és királyi parancs megtiltotta az országon való áthaladást is, a síkságon letáboroztak. Követeket menesztettek a királyhoz békét ajánlva, azonban ajánlatuk nem talált meghallgatásra. Erre Emichio és Clareboldus Tamás — mindketten kiváló katonák — a sereg parancsnokaival abban állapodtak meg, hogy az országnak ezt a vidékét feldőlják, innen mindaddig nem távoznak, amíg a mocsaras területen és a Lintax folyón hidat nem vernek, azon átkelve a vár falának közelébe jutnak, azt ledöntik és így erőszakolják ki az országon való átvonulást. Így azután már június közepén állást foglalva a vár közelében és a hidat is elkészítve sok napon át ostromolták a várba zártakat. A védők vitézül ellenálltak; az innen is, onnan is hajigált lándzsák mindkét részen nagy pusztítást okoztak.”

Mindezek Musenburgra illenek, amelyet a szerző Meseburgnak ír; a mocsarakban szétterülő és a Dunába torkolló Lintax folyó pedig a Lajta; ez is lehet névromlás, de abban a korban így is hívhatták.

De folytassuk:⁷³ „Több ilyen összecsapás és naponkinti veszteségek következtében (a magyar lovagok által végbevitt öldökléseket mondta el) a sereg a részben elvesztegetett idő és tétlenség miatt zúgolódva, részben élelem fogytán is, egy bizonyos napon, a páncélosok védelme

alatt, egy részük a megerősített hídon átkelve, mások a mocsarakat átgázolva Meseburg vára ellen vakmerő rohamot indítottak. A helyzet jó felismerésével a falakon két helyen is rést ütöttek és a magyarokat igencsak szorongatták. Úgy látszott, hogy az ellenállás egy napnál nem tarthat tovább. Kálmán király és kísérete kora reggel lóra ült, felkészülve, hogy Oroszországba meneküljenek, ha úgy látják, hogy a gall katonasággal szemben a várat tartani nem tudják. Az időtől vásott hidakat is kijavították, hogy azokon a folyókon és mocsarakon átkelve Oroszország felé mehessenek, ha a szükség erre kényszeríti őket.”

Bizony innen is, onnan is veszély leselkedett!

Már azon is joggal csodálkozhat az olvasó, hogy Kálmán király gondolata az Oroszországba történő menekülés volt, amikor az rop-pont távolságra van Mosontól. Ezt mi tévedésnek hisszük. Tudjuk, hogy Kálmánnak Oroszországban rokonsága volt, tehát könnyen hi-hető; kétségbeejtő helyzetében a sorsa ilyen messzeségbe kényszeríti, hogy ott új erőt gyűjtve, az elvetemült ellenséget országából kiűz-hesse. Azonban a Máramarossal határos Oroszországot csak véres veszedelmek árán érhatték volna el a menedéket kereső magyarok . . .

Egyébként Kálmán, és vele Moson, Isten különös kegyéből, nem minden csoda nélkül szabadult meg az ellenségtől. Az eseményt né-hány szóval az urspergi írásból már föntebb említettük, most részle-tesebben idézzük a kiváló Jeruzsálemi Krónikából: „Amikor szinte minden körülmény kedvezőnek látszott lenni a keresztények számára (így nevezi Emichio seregét) és a falakon már hatalmas rések tátong-tak, nem tudni, mi okból, vagy milyen szerencsétlen fordulat miatt, akkora félelem szállta meg a sereget, hogy az egész sokaság megfu-tamodott és mint a farkastól űzött juhok, szétszórva és megtépázva mindenfelé szétrebbentek, nem törődve egymással. A magyarok pe-dig látva, hogy a hős bajnokok ilyen hirtelen megfutamodnak és nagy sietséggel menekülnek, a király vezetésével a kapukon kizúdul-nak és a menekülőket azon nyomban üldözni kezdik; nagy öldök-lést vittek végbe és igen sok foglyot, többnyire az éjszaka is tartó üldözések során, kivégeztek. Mindkét nembeli, gyalogosan menekü-lők között akkora volt a vérengzés, hogy a Duna és Lintax medrében véres hullámok hömpölyögtek. Nagyon sokan — számukat megállá-pítani sem lehet — a vízen keresztül remélték menekülésüket, a le-gyilkolástól való vak félelmükben a Dunába vetették magukat és a sebes ártól elragadva, ott fulladtak. Még kimondani is szörnyű, hogy a menekülők akkora tömege pusztult el, hogy a széles folyó vizét a sokezernyi holttesttől egy ideig nem is lehetett látni.

Emichio, Clareboldi Tamás, Vilmos és még néhányan, kiknek lova még bírta a futást, épségben megmenekültek; néhányan pedig a

mocsári fű és cserjék között rejtőztek, vagy az éji homályban tudtak elmenekülni. Emichio és néhány kísézője azon az úton menekült, amelyen idáig jöttek; Clareboldi Tamás és számos kísézője Karinthia és Itália felé vették menekülésük útját.”

Ki nem látja itt a kézzel fogható isteni segítséget?

De hallgassuk tovább történetírónkat: „Így sújtott le az Úr keze a zarándokokra, akik az Ó színe előtt vétkeztek, amikor a hontalan zsidókat — jöllehet Krisztus ellenségeit — inkább kapzsiságból, mint az Úr igazát keresve, szörnyű kegyetlenséggel legyilkolták; az Úr ugyanis igazságos bíró és akarata ellen senkit nem kényszerít, hogy a katolikus hit igáját magára vegye.

De volt egy másik bűne is ennek az együgyű és eszeveszett könyelműségű gyalogos tömegnek, amely gyűlöletes az Úr előtt és értelmetlen a hívők számára.⁷⁴ Azt állították ugyanis, hogy velük van egy isteni lélektől megszállott gúnár és kecskegida; ezek az ő vezéreik, ezek biztosítják a szerencsés utat Jeruzsálembe; szerfölött tiszteletben részesítették őket és állattá alacsonyodva, minden figyelmükkel ezek irányítását lesték.⁷⁵

Távol legyen a hívő lélektől még csak a gondolata is annak, hogy Urunk Jézus oktalan és érzéketlen állatokra bízna szentséges Teste sírjának felkeresését és azt akarná, hogy ezek legyenek a vezetői a Krisztusban hívő embereknek, akiket a bálványimádás utálatosságától eltérítve, drágalátos vérével megváltani kegyeskedett.”

Eddig a Jeruzsálemi Krónika kegyes és súlyos szavai!

*V. §. A történetírók neheztelése Kálmán királyra
a keresztes hadakkal szemben tanúsított kegyetlenkedése miatt;
személyének védelme*

A történetből látható, hogy a történetírók Moson nevezetes ostromát azért írták meg bővebb terjedelemben, hogy egyrészt elmondják a város csodálatos megszabadulását, másrészt, hogy ismertessék Kálmán királynak parancsát, amely megtagadja a rossz hírek által megelőzött szennyes áradatnak Magyarországon való átvonulását. Ezt olvasom egy későbbi történetírónál az 1096-os évről: „Az egyesült keresztény fejedelmek hadserege követeket küldött Kálmán királyhoz és alázattal kérte, hogy a szent hadjáratnak a fejedelmek által felkínált vezetését, amelyet a nemrég elhunyt László királynak felajánlottak, kegyesen elfogadja, vagy legalább saját csapatait bocsássá rendelkezésre. Reményeikben azonban csalódtak! Ő ugyanis sok gátló körülményre hivatkozva nemcsak a felajánlott vezérést utasította vissza magát megmakacsolva, hanem a hadjáratához semmiféle csa-

patof nem adott, sőt még azt is elvetemülten megtagadta, hogy országán keresztül haladhassanak. Majd amikor a kereszties had erővel akart utat nyitni Magyarországon keresztül — és ezt valóban meg is tette — valameddig ugyan fegyveres ellenállást tanúsított, azután mégis jobb belátásra tért (mert rádöbrent, hogy ezzel a magatartással csak szégyenbélyeget süt magára) és a legnagyobb embe-riességgel és vendégbarátsággal békében hagyta átvonulni őket kelet felé.” Mindez Turóczinál⁷⁶ és Bonfininél⁷⁷ található.

Nem visz rá a lélek, hogy a jóhiszemű krónikásokat csepüljem, de az elől sem térhetek ki, hogy rá ne mutassak az írók tájékozatlansága miatt nem említett tényekre, legfőként azok miatt, akik a törtétekről pontosan tájékozódni akarnak. Kálmán ugyanis az elkövetett jogtalanságok miatt kényszerült a keresztiesek visszaverésére.

Az első, aki e hadjáratok során keresztülvonult Magyarországon, Walther volt. Őt a legszívélyesebben fogadta Kálmán. A Jeruzsálemi Krónika így ír erről:⁷⁸ „Walther — melléknevén Ninctelen — a kiváló katona, nagy sereg francia gyalogossal, de mindössze nyolc lovaggal érkezett Magyarországra. Itt már ismert volt vitézsége, hallottak szándékáról és útjának indító okairól, azért Kálmán úr, a magyarok legkeresztényibb királya kegyesen fogadta és engedélyt adott a békés átvonulásra országa területén, sőt lehetőséget biztosított a szükséges dolgok beszerzésére is.”

Nincs itt szó még sem adott, sem kapott sérelemről!

Őt követte Péter, a Remete.⁷⁹ Az ő átvonulásáról ismét a Krónikát idézem:⁸⁰ „Nem sokkal ezután az említett Péter és hatalmas serege, amely a tenger megszámlálhatatlan fővenyeként különböző országokból csatlakozott hozzá, tudni illik franciák, svábok, bajorok, lotharingiaiak, szintén útra kelt Jeruzsálem felé. Vonultában Magyarország határához ért, ahol Cyperon⁸¹ kapui előtt seregével letáborozott. Amint elhelyezkedtek, azonnal követeket küldött a magyarok uralkodójához, és kérte, hogy ő és társai az országon átvonulhassanak. Erre engedélyt is kaptak azzal a feltétellel, hogy az ország területén semmit ne zsákmányoljanak, hanem amire szükségük lesz, azt zaklatás és viszály-keltés nélkül pénzen megvásárolhatják. Amikor Péter értesült a királynak személye és serege iránt tanúsított jóindulatáról, igen örvendezett és Magyarországon békésen keresztülvonult, megfizetve és megkapva minden szükségeset, ahogyan azt az igazság, a jog és mérték előírta. Így érkeztek minden zavargás nélkül Malevilláig, és seregével elhagyta az országot.”

Tehát nagyon is dicséretes Kálmánnak a keresztiesek iránt tanúsított jóindulata, amiről hallgatnak a magyar írók, sőt kegyetlennek tüntetik őt fel. Az való, hogy amíg Péter huzamosabb ideig a Szerémségben tartózkodott, ellenségeskedés támadt közte és Malevilla

(én úgy vélem, hogy ez Zimony volt) ispánja, Gúz között.⁸² Zavargás támadt, amely sok magyar legyilkolásával és Zimony elfoglalásával végződött.

Bonfini szavait kell idéznem:⁸³ „Miután Zimonyt is elérték, a várost megostromolták és megszállták, hogy biztosítsák magukat Kálmán bosszújától. Zimony elfoglalása után a hatalmas tömeg élelmezése miatt az egész környékre szabad prédálást engedélyeztek.”

Ez volt az eredete és oka a bekövetkezett bosszúnak!

A Krónika szerint: „A fosztogatásnak mintegy négyezer magyar esett áldozatául!”

A harmadik, aki keresztes hadat akart vezetni Magyarországon keresztül, Godeschalk pap volt, akiről — az urspergi szavait idézve — már megemlékeztünk. Hogy milyen volt irányába Kálmán szándéka, a Krónika mindannyiszor csak dicsérőleg említi.

„Kálmán király kegyes engedélyével Meseburg kapui és vára elé érkeztek és tisztességgel beengedték oda őket. Arra is engedélyt kaptak, hogy a szükséges dolgokat maguknak megvásárolhassák; a király mindkét részről a békeséget parancsolta, nehogy valami zavargás támadjon az ilyen nagy sokaság miatt. Néhány nap elteltével azonban a jövevények kezdtek szétszéledni; a bajorok és a svábok, e két heves vérű nép és a többi eszeveszettek ivásnak adván magukat, a parancsolt békét megsértették: a magyaroktól elvették a bort, a gabonát és minden mást, ami a megélhetéshez szükséges. Az ökröket és marhákat a legelőkről elragadták, az ellenállókat és visszaütni akarókat lemészárolták, és más jelentős károkat is okoztak, amint az a paraszti erkölcsű, fegyelmetlen és garázda népségnek szokása... A jelenlévők tanúsága szerint egy magyar ifjút aljas indulatból karóba húztak a város főterén. Ez és a többi jogtalanság panasza fülébe jutott a királynak és főembereinek is.”⁸⁴

Hát ezek történtek ez időben Mosonban!

VI. §. *E hitszegés véres megtorlásának megokolása*

Az ennyi erőszaktól felingerelt Kálmán az egész, mintegy tizenöt-ezer főnyi sereget csellel lefegyverezte, azután a legkönyörtelenebbül megsemmisítette.⁸⁵

De adjuk át a szót ismét a Jeruzsálemi Krónikának: „Az ilyen gyalázatos tettektől felingerelt király — és vele együtt az egész királyi udvar — megparancsolta szolgálóinak, hogy fegyverezzék fel magukat. E gáztettek és más méltánytalanságok megbosszulására mozgósítsák az egész országot és ne kíméljenek egyetlen idegent sem, mivel azok a szerződést megszegték. Godeschalk vezérei is, megértve

a királynak legyilkolásukra adott parancsát, riasztották az egész sereget és a belgrádi síkságon, Szent Márton kápolnája mellett gyülekeztek.”

Hogy mi a véleményünk a gyászos öldöklés színhelyéről, majd alább elmondjuk.

A Krónika folytatása: „A király és egész Magyarország ereje késedelem nélkül fegyvert fogott, hogy a zavart keltő népséget szétszórja. De azok vitézül ellenálltak, és a magyarok kardokkal, lándzsákkal, íjakkal felfegyverkezve találták az életükért aggódó germánokat. Ezért aztán nem is merték őket megtámadni. Amint tehát látták, hogy itt életre-halálra megy a dolog, és a gallokkal csak nagy véráldozatok árán mérkőzhetnek meg, udvarias hangon, ámde csalafinta módon így tárgyaltak velük: Panaszok érkeztek király urunkhoz azokról a méltánytalanságokról, amelyeket országában elkövettek; de azt is tudja, hogy nem mindannyian vagytok e dolgokban vétkesek; többségetekben józan ítéletűek vagytok, akiket nem kevésbé bánt e béke megszegése, mint magát a királyt. Ezért, ha a királynak elégtételt akartok adni és a főemberek jóindulatát meg akarjátok nyerni, szükséges, hogy minden fegyvereteket tegyétek le a király kezébe és tanácsunkra maradjatok békességben. Amikor pedig országába léptek, minden vagyonotok átadásával csillapítsátok haragját, és így kegyelmet nyertek színe előtt. Ha azonban másként cselekednétek, egyikőtök sem maradhat meg az ő és övéi színe előtt, mivel országában gyalázatosságot és szerfölött nagy jogtalanságot követtek el. Ez volt a magyaroknak Godeschalkhoz intézett szózata, telve álnoksággal, amint az később kiderült; csodálni való, hogy ezt a keresztes had vezérei egyáltalán elhitték. Godeschalk tehát és a többi bölcs férfiak ezt hallva és a szavaknak hitelt adva, mert hogy a magyarok is keresztény hiten voltak, a gyűlésben a seregnek azt ajánlották, hogy a szózat szerint törekedjenek a király jóindulatát megnyerni, adják át fegyvereiket és így mindnyájan békében elvonulhatnak. Mindnyájan egyetértettek ezzel az ajánlattal és páncéljaikat, sisakjaikat, minden fegyverüket, minden pénzüket — tudni illik a Jeruzsálemig való út költségeit — a királyi küldöttség kezébe adták. Alázatosan és remegve hajtottak főt a király előtt, bizonyosak lévén irgalmasságában és emberiségében.”

Micsoda képtelenség! Az imént még kegyetlen, most pedig hiszékeny tömeg! Nagyon elszomorító ugyanis, amit a Krónika további soraiban olvashatunk:

„A király szolgálái és katonái az összegyűjtött fegyvereket a király szállására vitték, a pénzt és egyéb drágaságokat, melyeket egy ekora tömegből összegyűjthettek, a királyi kincstárnak adták át. Így minden fegyvert zár alá kerítve, minden kegyesség, amit a király

nevében a népnek ígértek hazugságnak bizonyult; sőt vérengző kegyetlenséggel megrohanták őket és borzalmas mézszárlást vittek végbe oly annyira, hogy — mint a megmenekült kevesek állítják — az egész belgrádi síkságot elborították a holttestek és a kiontott vér, és csak kevesen kerültek el a vértanúságot.”

Valóban! Semmi sem megvetendőbb az álnokságnál!

De vajon hol található ez a vérrel öntözött belgrádi síkság?

Erről azt mondja a Krónika:⁸⁶ „Godofred, a vezér és minden népe átkelt a folyam másik partjára és Belgrád községben, a bolgárok szállásán töltötték az éjszakát, amelyet Péter és serege nem sokkal előbb felpredált.”

Hát persze — így gondolom én —, amikor Godeschalk ártatlan seregét Magyarországon át a határig bántalom és minden sérelmes kilengés nélkül végigvezette, ott vagy csellel, vagy nyílt erőszakkal legyilkolták csapatát. És így mielőtt a szemközti Belgrád mezejére ért volna, el kellett szenvednie fegyvereinek és pénzének elrablását!

VII. §. *Gottfried lotharingiai herceg követsége Kálmánhoz*

Godeschalkot a hadjáratok sorában a már említett Emichio követte, aki súlyos vereséget szenvedett. Ezek pusztulásán okulva Gottfried, Lotharingia hercege és a keresztes had vezére, úgy vélte, hogy az országon való átvonulást előrelátóbban kell megszerveznie.⁸⁷

Amint ugyanis „Ausztriában Tollenburg városához értek, ahol a Lintax folyó képezi Gallia (Germánia) határát, három heti pihenőt tartottak.” A követségbe küldött tizenkét főnemes e szavakkal üdvözölte Kálmánt:⁸⁸ „A magyarok királyának, Kálmánnak Gottfried, Lotharingia hercege és Gallia többi főnemesei, üdvöt és minden jót kívánnak Krisztusban! Csodálattal értesültek Uraink, hogy keresztény hiten lévén, az élő Isten seregét miért semmisítettétek meg olyan kegyetlen vértanúsággal, miért tiltottátok meg országotokon keresztül az átvonulást és miért okoztatok nekik különféle kellemetlenségeket? Ezért most részben félelemből, részben a kétségek miatt úgy határoztak, hogy mindaddig Tollenburgban várakoznak, amíg a király szavaiból meg nem tudják, hogyan követhettek el keresztények — mint keresztények üldözői — ilyen szörnyűségeket?”

Ez volt a követség beszédének lényege.

„A király övéinek jelenlétében ezt válaszolta: mi nem vagyunk a keresztények üldözői, de ha valami kegyetlenség történt vagy elpusztításukra kényszerültünk, azt igen súlyos okból cselekedtük. Amikor ugyanis első seregeteknek, amelyet Péter remete vezetett, minden-

ben kedveztünk, részükre vásárlási jogot biztosítottunk, súlyban és mennyiségben igaz mértéket adtunk, az országon való békés átvonulást számukra lehetővé tettük, a jóért rosszal fizettek vissza: nemcsak aranyat és ezüstöt, lovakat, öszvéreket és az ország egyéb állatállományát rabolták el, hanem városainkat és falvainkat feldúlták, alattvalóink közül mintegy négyezret vagyontárgyaiktól, sőt ruháiktól is megfosztva, legyilkolták. A Péter csapatától ok nélkül elszenvedett oly sok jogtalanság után jött Godeschalk hadserege, amelyet most a minapában vertünk szét, akivel menekülés közben találkozottatok is. Országunkban megszállták Merseburg várát és erődítményeit, dölyfösen és erejükben bízva minket is el akartak fogni, hogy megbüntessenek és megfenyítsenek; Isten segítségével csak nagynehezen tudtunk tőlük megszabadulni.”

Íme: Merseburg, azaz Moson már akkor szerepelt Magyarország várai között, amely, mint az ország kapuja, képes volt az ellenséget feltartóztatni. Az is világosan kitűnik Kálmán válaszából, hogy ez a zarándoksereget különféle jogtalanságok elkövetésére ingerelte. Ami ezután következik, világosan bizonyítja, hogy a királytól távol állt minden ártó szándék.

A Krónika ugyanis így folytatja: „A király, miután ezeket elmondta, megparancsolta, hogy a herceg köveit palotájában szállásolják el (a helyet Pannoniának hívták), ahol nyolc napon át a király asztalánál vendégeskedtek és minden jóval ellátták őket.”

Hogy a Pannonia városnév, amit a krónikás említ, melyik helységnek felel meg, kétséges előttem. Talán a Szent Benedek rendjének kolostoráról híres pannoniai hegyre, Szent Márton hegyére gondol. A magyar királyok gyakran szálltak meg a Szent István által alapított és fényesen felszerelt kolostorban; mindenekelőtt hihető ez Kálmánról, aki nem sokkal előbb váradi püspökből lett királlyá. Vanak, akik inkább azt gondolják, hogy az a helység volt Pannonia, amelynek Komárom alatti romjairól Marsiglius készített feljegyzéseket:⁸⁹ „Ezeket valamikor mi is megtekintettük; azonban felmerülhet a kétely, hogy ez a város létezett-e még a magyarok bejövetelkor, és felhasználták-e egyáltalán lakóhelyül?”

Hogyan bocsátotta el Kálmán Gottfried köveit? — ezt szintén meg kell említenünk: „Kálmán király Gottfried hercegnek és az összes keresztényeknek üdvöt és színelés nélküli szeretetet! Hallottuk Rólad, hogy nagyhatalmú férfi és fejedelem vagy országodban és mindenki megbízhatónak ismer. Ezért Téged híred után eddig is tiszteltünk, most pedig látni és személyesen is megismerni óhajtunk. Azt tanácsolom, hogy jöjj hozzám Cyperon várába, sereged pedig tábo-rozzon le a láp két partján; ne tételezzél fel semmi ártó szándékot

és nyugodtan beszéljünk meg mindent, amit rajtunk keresel, vagy amiben minket hibásnak tartasz.”

Ez bizony igen udvarias válasz!

Hogy hol keressük CYPÉRON várát?⁹⁰ — ezt bizony nem tudom megmondani. Hacsak nem tévedek mindenben, akkor SOPRON eltorzított nevét vélem felismerni; ezt látszik bizonyítani Gottfried seregének elhelyezkedése is, amely Tellenburgban, a Lintax túlsó partján volt; ezt a helységet a Lajta menti Bruck várossal azonosítjuk.⁹¹

Kálmán oklevelei, amelyből több található a soproni levéltárban, a várost mindig SUPRON-ként említik. Ha pedig az U betűt franciáson ejtjük, akkor SYPRON [y=ü], a sziszegő betű C-re változva keletkezik CYPRON [Szüpron]. Tegyük még hozzá, hogy Gottfried olyan ajánlatot kapott, hogy serege a „láp”, azaz a Fertő tó két partján üssön tábor.

Akárhogy is volt, Gottfriedet a király a legnagyobb előzékenységgel fogadta, serege a szerződés megkötése után szabadon átvonulhatott az országon. Gottfried testvérét, Balduint, kezesként átadta Kálmánnak.⁹²

Ezután kiadták az indulási parancsot. Az átvonuló hadat a király erős lovas csapata kísérte: minden zavar nélkül átkeltek a Dráván, majd — az ellenőrzés megszűntével — a Száván is.

*VIII. §. A mezőváros egyéb viszontagságai:
Ottokár feldúlja a várost; kegyetlensége;
a magyaroktól elszenvedett veresége*

Szükségesnek láttuk mindezeket feljegyezni, hogy Kálmán királynak, de az egész nemzetnek is, jó híret megvédjük és a magyar történetírók hallgatását jóvátegyük.

Most pedig lássuk a város további viszontagságait!

Moson említett ostromától 175 év telt el, amikor újabb vész támadt Csehország felől, amely az egész várost tökéletesen elpusztította. E pusztítás okozója Ottokár volt; róla már szoltunk Óvárnál, azaz Altenburgnál, amit azonban itt is meg kell említenünk.

Lazius egy régi krónikából idézi fel a háborút:⁹³ „Egy régi krónikás könyvet találtunk, amely mintegy háromszáz évvel ezelőtt íródott és megemlíti Musenburg mezővárost is: elmondja Ottokár cseh király, Ausztria hercegének az 1274. évben a magyarok ellen vezetett hadjáratát. Csehország királya összegyűjtve szövetségeseit, akik között ott voltak Braunschweig örgrófja, lengyel hercegek és még sokan mások, akik hatalmas fegyveres sokasággal, mintegy 80 000 em-

berrel léptek Magyarország földjére, miután kitűnő hidat vertek a Dunán keresztül. Első támadásukkal Pozsonyt vették be. Ezután Szentgyörgyöt, Bazint, Vöröskő várát és Nagyszombatot foglalták el, majd átkelve a már elkészült hidon Cherfulenburgot, Altenburgot és Musenburgot (Oroszárt, Óvárt és Mosont) dúlták föl. Két hónapig háborítatlanul időztek Mosonban. Eközben István király nagyszámú sereget gyűjtött a kunokból és magyarokból s megindult a cseh király ellen. A Rába folyónál azonban letáborozott és tétlenül ott állt.”

Ezt írják a krónikák Lazius szerint.

Mindenesetre kegyetlenül sújtotta ez a sokáig elhúzódó megszállás Magyarországnak ezt a vidékét!

Nauclerus röviden csak ennyit említ:⁹⁴ „Ő (Ottokárról beszél, aki 1278-ban csatában esett el) néhány évvel ezelőtt megtámadta Magyarországot és nagyon embertelennek mutatkozott: senkinek nem kegyelmezett, sem kornak, sem nemnek; feldúlta a templomokat és családi házakat; a templomba menekülőket onnan kiűzte és legyilkoltatta.”

De legyen elég a kegyetlenkedésből!

Vajon megbosszulatlan maradt-e Ottokár hadjárata?

Lazius szerint igen! A magyar történetírók azonban másként tudják. Bonfini⁹⁵ azt állítja, hogy István, IV. Béla fia fényes győzelmet aratott Ottokár fölött: „Ottokárt, aki atyját Bélát, Morvaországban legyőzte és az ország határait megsértve nagy cseh és osztrák csapatokkal indított támadást — sőt még brandenburgiak is voltak seregében — a Rábcza folyónál véres csatában megverte, megfutamtotta, és így atyjáért fényes elégtételt vett.”

E szavakkal Bonfini nem dicsekszik, csak az igazat írja!

Nauclerus Istvánnak Ottokár ellen vívott e csatájáról így ír:⁹⁶ „Kevéssel ezelőtt, t. i. az Úr 1270. esztendejében István, a magyarok királya az országába hadsereggel törő Ottokárt csatában legyőzte és megfutamtította.” Tévesnek tűnik a Nauclerus által említett évszám, de ezzel most nem foglalkozunk.

A vereséget a cseh történetírók sem merik kétségbe vonni. Joannes Dubravius,⁹⁷ a kiváló hitelű író, miután mindkét félnek, a magyaroknak és cseheknek is, csipkelődéseit megemlítette, így ír: „István Győr városa és a Rába folyó között táborozott le, de a folyón a magas partok és a meder átgázolhatatlansága miatt igen nehéz volt az átkelés. Ottokár mégsem kételkedett, hogy István, mint a háború kezdeményezője, a folyón hidat verve át fog kelni és támadást indít, amire ő is felkészítette seregét, az ellenség mozdulatait pedig figyeltette; a magyarok azonban nem lelkesedtek túlságosan az ösz-

szecsapásért, mivel nem volt nehéz-lovasságuk; ezért cselhez folyamodtak: táborukat a folyótól valamennyire visszavonták, a híd szerkezetét titokban meglazították, hogy a teher alatt leszakadjon, ha a csehek megpróbálnák rajta az átkelést. Azok ezt valóban meg is tették; azonban az előőrsök súlya alatt, akik a sereg átkelését akarták előkészíteni, a híd valóban leszakadt és a csapat egy része a vízbe veszett; másik részüket, akiknek sikerült az átkelés, a magyarok teljességgel megsemmisítették, áldozatul szánva őket a minap megvakított társaikért. Ottokár épen maradt seregével arra várt, hogy ugyanott talán majd új hidat fognak verni, vagy újabb összecsapásra valami okot találnak; amikor azonban azt tapasztalta, hogy István táborával együtt, mint győztes Budára vonult, néhány nap múlva ő is összegyűjtötte Magyarországon levő seregeit. Először Bécsbe vonult, majd onnan dicsőséggel tért vissza Prágába.”

Thomas Jordanus már inkább őszinte:⁹⁸ „István a háborúban szerencsésebb volt, mint atyja; sőt az osztrákokon és cseheken olyan kiváló győzelmet aratott, amellyel az atyja nevén esett csorbát nagyrészt helyrehozta. A Rápcánál akkora győzelmet aratott, amely elégtételnek vehető atyja vereségeért.”

Jóllehet Ottokár vereséget szenvedett a magyaroktól, az elfoglalt területeket mégis hatalmában tartotta, mivel akkor István a bolgár háború miatt nem tudta igazán megszorítani; két évre rá pedig — a magyaroktól is várt — korai halállal elhunyt. Rudolf, akit nemrég választottak császárrá, azon fáradozott, hogy István utódát, Lászlót előbb a békekötésre rávegye, aztán kibékítse Ottokárral.

Nauclerus ezt így örökíti meg: „Rudolf kibékítette Magyarország királyát Csehország királyával; a cseh király visszaadott a magyar királynak minden várost és várat, amelyet attól elvett; megígérte azt is Magyarország királyának, hogy visszaadja mindazokat a kincseket, amelyeket annak nagynénje magával vitt: két arany koronát, királyi jogarokat, egy igaz gyöngyökkel díszített arany korsót és más egyéb ékszereket, amelyek Attila királytól (ha ez egyáltalán hihető; helyesebben Szent Istvánt kellett volna írni) és más utódaitól származtak.”

Való, hogy amilyen ingatag jellemű volt Ottokár, nemcsak hogy ígéretét nem teljesítette, de még újabb háborút is indított, amely azonban számára halált, Rudolfnak és Lászlónak fényes győzelmet jelentett. Bizonyos, hogy László már ezt megelőzően, a kegyetlen háborúskodások alkalmával elrabolt és megtartott területek miatt neheztelve, szövetekezett Rudolffal, hogy háború esetén kölcsönösen egymás segítségére lesznek. Ezt Roo, Ausztria történetének kiváló írója említi:⁹⁹ „A császár követséget küldött a magyarok királyához,

és neki háború esetére szövetséget ajánlott. Ő, miután már előzőleg is háborús indulattal volt Ottokár irányába, mert az Vöröskő várát, Nagyszombatot, Bazint, Óvárt, Oroszvárt, Mosont és más, Magyarországhoz tartozó helységeket Pozsony környékén elfoglalt és birtokában tartott, örömmel vette és meg is ígérte segítségét.”

Ezek történtek ezekben az időkben Moson városával.

IX. §. Újabb csapás III. András idejében

A „velencei”-nek is nevezett III. András idejében ismét csapás érte Mosont. Ennek az újabb szerencsétlenségnek az a háború volt az oka, amelyet III. András egykori bécsi fogsága — amikor is útjában feltartóztatták és valameddig tisztos őrizetben tartották — és Ágnessel kötendő házasságára kivett ígéret megbosszulására indított.

Gerhardus de Roo erről így emlékezik:¹⁰⁰ „A Kőszegi grófok és többek biztatására (András király) figyelmen kívül hagyva azokat az ígéreteket, amelyeket ő és a magyar főurak esküvel is megerősítettek, felmondva a jószomszédi viszonyt, háborút indított és elfoglalta Ausztriának országával szomszédos várait, elpusztítva a termést (Bécs) Újhelyig nyomult. Albert tehát összegyűjtve seregét, elindult ellene.

Amikor azonban András — aki szintén nagyobb erőket mozgósított — azt tapasztalta, hogy ellene az országban lázadás van készülöben, hogy ezt megakadályozza, Alberttel békét kötött és hajlandó volt néhány kisebb várát le is rombolni, köztük Oroszvárt is. Megújította a házassági szerződést és 1296-ban házasságot is kötött Ágnessel.”

Ezeket írja ő.

Nagyon csodálkozom, hogy az egyébként nagyon jó hírű történész a háborút kiváltó, és az azt követő békekötés okait oly könnyen veszi; nem akarom ugyanis azzal vádolni, hogy valamit figyelmen kívül akarna hagyni.

Mindez Laziusnál tárgyilagosabban olvasható.¹⁰¹ Mert nemcsak az történt, hogy a Magyarországra tartó Andrást fogságba vetették, hanem elsősorban arra kell figyelni, hogy abban az időben az osztrákok a magyar határvidéket, nevezetesen Moson, Sopron és Vas vármegyéket már IV. Béla ideje óta megszállva birtokukba tartották. Megfontolandó tehát, hogy vajon csak az indította-e háborúra a királyt, hogy a Kőszegi grófok, akiknek hadai 1291-ben már fő támaszai voltak, valamikor vereséget szenvedtek Alberttől? „A Kőszegi grófok elsősorban Steyerország és Ausztria Magyarországgal határos vidékein Kirschlag, Parnstein várát és a Günstalnak nevezett völgyet erőszakosságaikkal nap mint nap háborgatták.”¹⁰² Ez La-

zius — s az ő nyomán többek — megállapítása, amikor leírja, mint szenvedett vereséget Landbergi Hermann, aki Albert császárrá választása után, annak távollétében Ausztria kormányzója volt. Albert visszatérése után a hadakozás mindkét részről folytatódott.

Ismét Lazius:¹⁰³ „(Albert) egy év elteltével végre visszatért Ausztriába és minden erejét a Magyarország elleni hadjáratra fordította. Összevonva hatalmas seregét, elsősorban az ellen a magyar főúr ellen fordult, aki némely várak elfoglalása után rablásaival állandóan zaklatta Ausztriát. Az ugyanis azzal szépitette eljárását, hogy az Osztrák (Albert) Magyarország néhány határmenti vármegyéjét birtokában tartja és azokat a visszakövetelő magyar királynak nem hajlandó átadni. Ezeket az osztrákok valamikor adományként kapták, amikor a magyaroknak, akiket a tatárok megtámadtak és csaknem megsemmisítettek, segítségére siettek s Pannoniának ezt a részét épségben megőrizték. E vármegyék a Plinius által Piso-nak nevezett tó körül, Pannóniának mindkét országgal határos részén vannak, mégpedig Moson, Sopron és Vas vármegyék, amelyeket az oklevelek tanúsága szerint az osztrák hercegek már hosszú évek óta, mint igazságosan alájuk rendeltetett birtokukban és használatukban tartották, és ezért vonakodnak is visszaadni.”

Íme, a háború igazi oka! Egyszersmind azt is meg kell jegyezni, hogy Moson vármegye abban a korban is az osztrák királyok tulajdonában volt.

Az osztrák fejedelmeknek átadott vármegyéket Bonfini is megemlíti, de úgy, mint amelyeket Frigyes, a tatároktól már legyőzött és nála oltalmat kereső Bélától erőszakkal kizsarolt. De lássuk csak, hogyan szerzett magának területet Frigyes Magyarországból a tatár háború alkalmával.

„Ausztria fejedelme Frigyes, amikor a király segítségül hívta, mint aki a tényekről mit sem tud, csak kis létszámú és valójában fegyvertelen csapattal jött az országba.”¹⁰⁴

Ez aztán ragyogó segítség!

Valójában bele sem avatkozva a csatározásokba, dicstelenül elhagyta az országot.

Ugyanitt mondja Bonfini: „Miután érkezésekor a tábor meglehetősen teli volt csapatokkal, az osztrák fejedelem eltávozott; a király pedig ütközetre kész menetoszlopával elindult az ellenségre.”

Frigyes ezen „érdemeire” hivatkozva ragadta magához Magyarország vármegyéit.

Hallgassuk azonban ismét Bonfini:¹⁰⁵ „A földönfutó Béla megérkezése jelentette a kiindulópontját annak, hogy a fejedelem a lelkében már megfogant gáztettet végrehajtsa. Bélától bizonyos összegű pénzt követelt, amelyet az — mint felpanaszolta — tőle valamikor

jogtalanul kicsikart.¹⁰⁶ A király átlátva vendéglátó házigazdájának szemtelen gonoszságát, hogy a nagyobb kellemetlenségeket elkerülje, átadta neki minden nála levő pénzét, a fennmaradó összegeket pedig arany és ezüst edényekkel fizette meg. És hogy kapzsiságának tetézetten eleget tegyen, hozzátette országának három, Ausztriával határos úgynevezett vármegyéjét; nagyértékű, drágaköves edényeket, mintegy kétezer font súlyú ezüstöt vett át Bélától. A három vármegyét a fejedelem mindjárt sajátjának tekintette és nagyhirtelen megkezdte megerősítését a tatár támadás elhárítására. Ezt a szerződést mindketten esküvel megerősítették.”

Ilyen módon vette birtokába Frigyes Magyarország határszéli területét. A tatárjárás alkalmával bizony súlyos károkat okozott a magyaroknak; a visszatérő és Bécsújhelybe érkező királyt szinte megfosztotta életlehetőségétől és az uralkodástól; akit azután Ottokár is megtámadott valami házassági ürügyre hivatkozva, mindezt azután Habsburg Rudolf, az ausztriai ház legistenfélőbb alapítója, fenségesen birtokába vette.

Mindezt Bonfininél olvashatjuk.

Hallgassuk ismét Laziust:¹⁰⁷ „A főnemesek mindkét részen inkább a békét óhajtották, mint a háborút; azért tekintélyüket latba vetették és így a háborúnak, amely mindkét nemzetnek a legsötétebb jövőt hozta volna, mindjárt kezdetben, mielőtt a lappangó gyűlölet lángra kapott volna, megtalálták csillapító szerét. Ezekkel az érvekkel próbáltak mindkettőjükre hatni. Hosszan elhúzódó tárgyalások után a két király Vízze szigetén — németül a Schüttön, amely Ausztria közelében van — találkoztak egymással; barátságosan megölelték egymást, megegyeztek a házasság megkötésében, és így megállapodásra jutva letették a fegyvereket és jó egyetértésben hazatértek. A szerződés értelmében először az osztrák király vonult ki Moson vármegyéből és a határon levő számos várból; azután a magyar király azokat a várakat, amelyeket ebben a háborúban visszafoglalt és amelyekből Ausztriát fenyegethette volna, úgy mint Wettenburgot,¹⁰⁹ helyesebben Altenburgot, Cherbürgot, Musenbürgot és Herrstaint leromboltatta.”¹¹⁰

Úgy véljük, hogy mikor itt ezeket elsoroltuk, érdemes dolgot műveltünk, mivel honi íróink hallgatnak ezekről az eseményekről.

X. §. Moson jelen állapota

Ezek a fordulatok azt eredményezték, hogy Moson, az egykor híres és erős város pusztasággá változott. Helyesen mondja Lazius:¹¹¹ „A háború kegyetlenségei és viharai mindent a földdel egyenlővé

tettek, csupán egy kicsinyke templom és néhány viskó emlékezteti az arra járókat a régi idők emlékeire.”

Ma sem különb a helyzet. Valóban alig látni itt mutatósabb épületet; minden ház jóformán falusi módra épült. Kivételt képez néhány nemes, kiknek Mosonban díszes házaik vannak, főleg a Bartollettiaknak.

A mezőváros most mindenestül az óvári uradalom része.

Lelkünk minden óhajával azt kívánjuk, hogy Magyarország többi városaival együtt Moson is poraiból új életre támadjon. Napjaink nehéz viszonyai között persze könnyebb ezt remélni, mint szilárdan hinni.

*II. NEZSIDER mezőváros elnevezése; fekvése;
épületeinek jellemzése, lakóinak tulajdonságai;
kicsinyke vára; az óvári uradalom birtoka*

Nezsider élénk forgalmú mezőváros; német neve Neusiedel, és inkább ez az elnevezése ismert. Ha Laziusnak akarunk hinni — aki meglehetősen felületes következtetéseiben —, akkor nevét a germán *szudun* törzsről kapta:¹¹² „A Peisó tavat Plinius is említi III. könyvében, a XXIX. fejezetben, miután felsorolta Felső Pannonia városait. Mi úgy véljük, hogy ez a tó, amely Bécstől Magyarország irányában hat mérföldnyire van, ma is használt nevét a *szidun* germán törzsről kapta, ezért mondja még a mai ember is Neusiedler See-nek.”

Szép is lenne ez a megállapítás, ha bizonyosak lehetnénk abban, hogy a *szudunok* valaha is laktak a tó környékén. Abból, hogy Ptolemaeus a *szudunokat* a markomannok fennhatósága alá helyezi, nem lehet végső és biztos következtetéseket levonni. Mégsem csak mi utasítjuk el ezt az egyeseknek örömet okozó véleményt. Az ő értelmezésük szerint ugyanis Nisider, vagy ha jobban tetszik Neusiedel helyett Neosudenumot, vagy Neosedenumot kellene a feljegyzésekben találnunk. Ez a név azonban azok előtt, akik Magyarország történetét leírták, teljesen ismeretlen, sőt éppen ők említik — kissé talán torzítva is — a mezővárost Nischidernek.

Nekem úgy tűnik, hogy a hely elnevezése az újabb kori telepesektől származik. A régi német szóhasználat szerint *Siedel* lakóhelyet, otthont, házat jelent;¹¹³ ez a német nyelvben járatosak előtt nem vitás. Ezzel összevetve tehát Neusiedel új lakóhelyet, új hazát jelent. Azt sem lehet kétségbe vonni, hogy idővel ez a név a Peiso tóra is kezdett vonatkozni és ma Neusiedler See-nek hívják. Magyar elne-

vezése Fertő, valamikor talán *Fejér tó* lehetett; ezt a nevet a víz színe után kaphatta.

A város a tó lapályos partján fekszik, helyzete olyan, hogy ha magasabb a vízállás, a partokig húzódó vetések és kertek termése szűken csordogál.

A város kiterjedése közepes nagyságú, amit a kijelölt vonalon futó egyetlen utcája is jelez; az utca vonalától félreesően csak kevés ház épült. A város épületei tetszetősek; ebből következtetni lehet polgárainak lelkületére is, amelyben a magánügyek lelkiismeretes intézésével nagyfokú emberiség is párosul. Gabonatermesztés mellett szőlőműveléssel és kertészkedéssel foglalkoznak, kézművességgel csak kis számban. Hetipiaca bő bevételt jelent, mert tömegesen jelennek meg azon a környék lakói is. Az eladásra kerülő áruk elsősorban a mindenfajta gabona, különféle állatok és minden más, ami a parasztember számára jövedelmet jelent.

A város nem egészen védtelen, van egy kicsiny, négyszögű alapon fekvő vára. Őrség azonban csak akkor van benne, amikor az aggodalmas helyzet megkívánja. A feljegyzések azt az időt említik legutóbb, amikor az ellenség 1683-ban Bécs ismételt ostromára lassú mozgással felvonult. Wagner szerint:¹¹⁴ „A Lotharingiai herceg egész éjszaka vonulva, hajnalra Óvárhoz, ugyanazon a napon a Lajta folyóhoz érkezett. Itt, Rohrau községnél egy magasabb ponton, ahonnan könnyen belátható volt az ellenség mozgása, letáborozott. Újhehlyen a Castellíán ezredet helyezte el, Heistert 800 lovassal Neosidlába küldte.” Ezek az állomásozások csak időszakosak voltak, mindannyiszor, amikor a helyzet veszélyesnek mutatkozott.

Tűzvészek többször károsították és pusztították a várost, különösen a polgárháborúk idején.

Most az óvári uradalom része. A minapi — a Rákóczi-csapatoktól okozott — pusztulása után, mintegy a sírből feltámadva, szépen fejlődik. Valamikor a királynék jegyajándéka volt, amint ezt Timon az 1301. év történeténél följegyzi, amikor Ágnes, III. András özvegye valamennyi ideig itt tartózkodott.

III. NYÚLAS MEZŐVÁROS

A mezőváros fekvése; némely kedvező adottságai

Kicsiny mezőváros, amelyet a magyarok Nyúlasanak, a németek Jois-nak hívnak. Tévedek-e? — nem tudom —, amikor úgy vélem, hogy a magyarok e helységről nevezték el Moson vármegye sík vi-

dékét *Nyúlas mezőnek*, ami olyan mezőséget jelent, ahol sok nyúl található.

A városka a tó felé lejtő helyen, a szőlősdombok lábánál fekszik. A földművelési munkák mellett a lakosság a szőlőművelésben szorgoskodik. Az itt termő bor igen kellemes zamatú.

Németek lakják, de a nezsiderieknél sokkal falusiasabbak. Az óvári uradalomhoz tartozik.

IV. GÁLOS MEZŐVÁROS

*Tágas település, szántóföldjei és szőlői vannak;
tűzesetek*

Gálos mezőváros a megye belső területén található, feleúton a tó és a Lajta között. Német lakói Golsnak hívják. Mindenképpen a megye leggazdagabb helységei közé kell sorolni. Mindenekelőtt tágas határa van, amely egyaránt alkalmas gabona és takarmány termesztésére. Első helyen a földművelés a lakosság ősi és nagy hasznú foglalkozása. Bő hasznot nyújtó szőlőskertjei is vannak; ha az időjárás kedvez a szőlőtermésnek, sehol sem lehet olcsóbban bort inni, mint a gálosiaknál. Mivel ugyanis az itt termő bor természeténél fogva nehezen viselné az idő huzamosabb múlását, a szőlősgazdák gondoskodnak róla, hogy hordóik minél előbb kiürüljenek.

A város egyébként védtelen, azért a törökök is, a lázadók is többször feldúlták. Nehéz elmondani, mennyi baj érte Bécs legutóbbi ostroma alkalmával is! Mert azonkívül, hogy kirabolták és felégették, lakói vagy fegyver által hullottak el, vagy rabságra hurcolták őket, ami még a halálnál is keservesebb. Mi is csak hallomásból tudjuk, hogy az ellenséget az ingerelte föl, hogy néhány vakmerő fegyveres férfi a templomba és toronyba menekült, illetve húzódott, ahol magukat és övéiket életre-halálra védelmezték. Nem is távoztak addig a kétlábú szörnyetegek, amíg e védelmi állásból az ott levőket ki nem vetették és utána a várost tűzzel elemésztették. Aligha volt enyhébb a város sorsa a Rákóczi-felkelés idején, sőt talán még keservesebb: a török megszállás csak ideig-óráig tartott, emez minél tovább, annál kellemetlenebb és nagyobb károkat okozó volt.

A dúlások mellett nagy károkat okoztak a városnak a váratlanul kiütő tűzvészek is, amelyek nemegyszer pusztítottak a helységben.

A város az Esterházy örökösök birtoka; valamelyes része a hasonló nevű grófoké; birtokosok a pálos atyák is, akiknek Nezsiderben van házuk. Valamikor Istvánffy Miklós és Rauschár Benedek

birtokolták a várost; erről az oklevélből értesültünk, amelyben ők 1576-ban a város polgárainak adományozták a bíróválasztás jogát.¹⁴⁵

Mindeddig a mezővárosokban bolyongtunk, menjünk most már a falvakba!

MÁSODIK SZAKASZ

A Lajtán túli járás községei

A Lajtán túli járás községeinek bejárásánál Mosonból indulunk a győri határ felé, azután körbejárva a környéket, a Fertő mentén, majd a Lajta partján haladva ismét a mosoni határban pihenünk meg. Útközben ezeket a községeket érintjük:

1. Horváth-Kémle [Kimle] Moson alatt, attól alig egy mérföldre, a Duna közelében fekszik. Nevét horvát lakóitól vette, ezzel különbözteti meg magát Magyar-Kémlétől, amely a folyó átellenes partján, a szigeten van és lakói magyarok. Gróf Illésházy József örökösének birtoka.

2. Mecsér, németül Metschérn, az előbbtől kissé nagyobb távolságra, mint az Mosontól, déli irányban található. A Zichy grófok fennhatósága alá tartozik. Termőföldje jó. Vele szomszédos település

3. Szent-Miklós [Mosonszentmiklós] a Zichy grófok jeles birtokteste. Nevét említettük már, amikor az idősebb Istvánról szóltunk. Talaja kedvező a vetésnek, de trágyázásra szorul. Található itt vendégfogadó, amely úgy épült, hogy nemcsak a bérlőnek, de az erre járó idegeneknek is megfelelő szállást biztosít; a minapában új alapokon, a kor követelményeinek megfelelően építtette újjá Zichy Károly.

4. Lébény, németül Leiden; határos az előbbivel, a birtokos ugyanaz, körülményei is hasonlóan kedvezőek. Régi, szilárd építésű, kéttornyú templomát és a hozzá tartozó, Szent Jakab apostolról nevezett apátságot a XIII. század kezdetén a két testvér: István és Poth nádorok alapították. Most a jezsuita atyák birtokában van. Fácánoskertjéről már fentebb szóltunk.

5. Szent-János [Mosonszentjános], németül Sanct Johannes és a vele határos

6. Szent-Péter [Mosonszentpéter] német nyelven Sanct-Peter, mindkettő az óvári uradalom birtoka.

7. Pusztá-Somorja, a németeknek Wüst-Somerein, elsősorban herceg Esterházy, kis részben a Mednyánszky bárók tulajdona. Mindkét nevű elnevezése a pusztaságot említi. Szokták Wiss-Somoreinként is emlegetni, mintha nevét valami rétségtől, kaszálótól kapta volna;

ez azonban helytelen, mert akkor Rét-Somorja lenne a magyar neve. Amellett a sásos-szittyós rétság mellett fekszik, amely innen egészen a Fertőig terjed. Ugyanezen a vidéken van

8. Tarcsa, a síkságon fekvő határával. A németek Antaunak hívják, mintha azt mondanák: an der Au, ami összefüggésben lehet a szomszédos sás-szittyós területtel, amelynek Hanság a neve. Az óvári uradalom falvai közé tartozik.

9. Tétény, németül Tätten, félreeső, magasabb helyen nyugati irányban települt, amerre a mocsaras vidék húzódik.

10. Valla következik ugyanennek a lának a szélén. A németek Wallernnak hívják. Szántóföldeken kívül szőlőskertek is vannak határában. Az előbbi községgel együtt főként herceg Esterházy tulajdona, kisebb részben a hasonló nevű grófok is birtokosok.

11. Pomogy, a németeknek Pamhacken, az Esterházy-uradalom jeles községe. A Fertő tó közelében, azon a tájon található, ahol a Hanság lánvidéke eléri a megyehatárt. Amikor magasabb a vízállás, halászáttal és nádalással is sokan foglalkoznak és ez nem csekély hasznot biztosít számukra.

12. Szent-András, földművelésre alkalmas, sík vidéken helyezkedik el. Szorgalmas gazdái vannak; az óvári királyi uradalomhoz tartozik.

13. Bánfalu, németül Apetlan, a Fertő partján épült, tudomásunk szerint csekély jövedelmet nyújtó helység. Az Esterházyak falvai közé tartozik.

14. Ilmitz, az előbbi helytől északra, a Fertő partján található. Cluverius a régi Ulmus helységgel azonosítja¹¹⁶ Carnuntumról szólva: „... innen egyenesen délnek haladva, a XXIV. mérföld után egy, a Fertő partján épült helységbe érünk, ma használt nevén Ilmitz-be, amely a régi Ulmus nevét őrzi. A német Ilm név ugyanis megfelel a latin Ulmusnak.” Semmit nem ellenkeznénk, ha Ulmust, mint a Scrabantia felé való átkelés helyét jelölné a szerző. Az egykori leírás szerint ugyanis

Carnuntumtól
Ulmus XXIV,
Scrabantia XXV,
Sabaria XXXIII (méröld)

Márpedig ha Ulmus¹¹⁷ azonos a mi Ilmitzünkkel, akkor hol van a lápos, a vízen bizonytalanul ingó helyen kijelölt átkelés? Hacsak arra nem gondolnánk, hogy akkoriban keskenyebb volt a tó és hidat vertek rajta ...

A közlekedési úton kívül eső község ma nagyobb részt herceg Es-

terházy tulajdona, ezt a részt Alsó-Ilmitznek nevezik. A felső rész a vasvári prépostságé.

Vannak, akik a helységet Sopron vármegyéhez számítják, de erről ne vitatkozzunk.

15. Boldogasszony-Réti, amelyet a németek a Boldogságos Szűz templomáról Frauen-Kirchennek, vagy Frau-Hádnak neveznek; latin neve Prata Mariana. Szép, tágas temploma van, amely igen híres búcsújáró hely. Herceg Esterházy Pál a ferenceseknek kolostort is alapított itt, mivel a helység az ő uradalmához tartozott. Ugyanő hozta ide a Boldogságos Szűz képét is, amelyet a Gilétfyek, Fraknó várának egykori urai, az ottani, Szűz Mária tiszteletére épült kápolnában vallásos kegyelettel őriztek. A tó keleti oldalán van, attól mintegy három római mérföldre.

16. Fél-Torony, németül Halb-Thurn. Szintén a megye belsejében levő, termékeny talajú község; a mi időnkben VI. Károly császár gyakori tartózkodásával tüntette ki e kies helyet. Kastélya is van; ez kényelmes szállást biztosított az itt időző császárnak, amelyet a béke helyreállta után évenként kétszer is felkeresett. Erről mindenkinek tudomása van, de arról a sajnálatos eseményről is, hogy 1740 októberében itt belső szerveiben támadt betegségbe esve, innen Bécsbe vitték, ahol október 20-án, egész Európa számára nagyon rosszkor jött pillanatban meghalt.

Egyébként a vadászat és madarászat császári mulatsága mellett meg kell említenünk a kiváló tenyésztésű lovakból álló ménest is.

Levegője nagyon egészséges, de bő termésnek lakói csak akkor örvendhetnek, ha az ég bőven hullatja az esőt; földje ugyanis magasabb fekvése miatt könnyen kiszárad.

17. Pátfalva, a németeknek Padersdorff, feleúton Ilmitz és Nezsider között, a tó mellett fekszik és Gálossal határos. Gabonából és borból kiváló jövedelme van. Ősi jogon a szentkereszti apátsághoz tartozik.

18. Védeny [Weiden] a tó partján épült. A tó irányában enyhén lejtő dombok szőlővel vannak beültetve. A határ többi részét gabona és takarmány termesztésére használják, de a talaj soványsága miatt gyenge a termése. A Győri Káptalan az urasága.

19. Sásony [Winden] Sopron vármegyével határos község. A tó fölé emelkedik, mivel a Pozsonyból Sopronba vezető út mellett épült. Kőből rakott épületei vannak, ami német lakói igényességét dicséri. A szentkereszti apát nagy jövedelmű birtoka.

20. Kőbánya [Steinbruch],¹⁴⁸ a megye nyugati részén, az Ausztriával határos dombok közé rejtőzik. A német név kőbányát jelent, lakóinak fő jövedelmi forrása a kőfejtés. A szentkereszti apátság birtokolja.

21. Tőle keletre találjuk Pahndorffot, vagy Badendorffot, a Harrach grófok birtokát. Sík földön fekszik, és ez meghatározza jelleget is. A község vendégfogadója el van látva minden kényelemmel. Eredetileg a Féltonyba utazó császár vendéglátására készült. Ezt a szándékot a király váratlan halála megsemmisítette és a pompás épület most az utazók kényelmét szolgálja. Innen

22. Gátára¹¹⁹ — németül Gattendorff — érünk, ahol a Lajta két partját híd köti össze. A község jelentős részének urai az Esterházy grófok. Többi része többek között oszlik meg, akik közül a Babocsai, Somfai, a Schlossberg uraságokat említjük. A malomról, amelyet a Lajta forgatott, csak romok regélnek; nem lenne haszon nélkül, ha helyette a környék nagy javára egy új épülhetne.

Vannak, akik a helység nevét a gótoktól eredeztetik, de én ezt el nem hiszem. Egészen világos, hogy elnevezése magyar eredetű. „Gát”, a mi nyelvünkön a vizek szabályozását jelentő vagy kiáradását megakadályozó földhányást, töltést jelent, ami pontosan megfelel a hely adottságainak.

23. Újfalú, németül Neudorff,¹²⁰ síkságon fekszik és a Harrach nemzetségé.

24. Zurány, Zorndorff déli irányban, termékeny és nagy kiterjedésű község. Népes helység. Mindkét faluban a lakosság földműveléssel foglalkozik. A Lajta közelében fekszik.

25. Barátfalva,¹²¹ mintha „szerzetesek faluját” mondanánk, amint a németek valóban Münchshoffnak is hívják. Földje jó és gazdálkodásra alkalmas.

26. Miklósfalu [Nikelsdorff], a Lajta mellett mind a jelentős számú lakói, mind földjének termékenysége miatt egyaránt híres. Magyar neve Miklósdy.¹²²

27. Hegyes-Halom, németül Strass-Somarein. Ha Laziussal egyetértünk, akkor az ősi település és kisváros „Ad muros”, amit Ammianus *Murocincta*-nak nevez, itt állott. Azt mondja:¹²³ „Nem messze Altenburgtól, azaz Limusa és Gerulata romjai között látható egy kis község, amely még most is a régiség jegyeit mutatja, neve is azonos, habár a barbárok szóhasználatában megromlott. Sumareinnek hívják lakói e helyet, amelyen az ausztriai Bruckból Altenburgba menve kell áthaladni.”

Nem akarunk most annak a városkának a helyéről vitatkozni, amelyet Lazius látott. Azt azonban nem szabad túrnünk, hogy a község nevében — „Sumerein” — barbárságot lásson. Teljességgel köztudott, hogy ez a név vallásos eredetű: Sancta Maria, amiből a Sanmarien és végül az általános használatban Sumarien lett. Tehát a szavak hasonló csengéséből hibásan következtetett Lazius Ad muros városka helyére. Ha pedig a község latin nevét idézzük „Fanum

Sanctae Marias ob iter”, amely ugyanazt jelenti, mint „Somarein an der Srasse” (Szűz Mária útmenti szentélye), akkor valóban jogos a tiltakozásunk. Ugyanezt a nevet viseli a szigeten levő város, amelyet régi királyaink oklevelei mint „Somarein in der Schütt” (Somorja) említenek.

Hogy a magyar elnevezés: Hegyes-Halom, honnan ered, nem tudtam kideríteni, hacsak arra nem gondolunk, hogy ez valami módon összefüggésben van az említett római kori romokkal.

A helységről már az 1042. évben van tudomásunk: itt történt Péter király szerencsétlen esete, amelyet Bonfini elbeszéléséből ismerünk.¹²⁴

Egyébként a helység ma is nevezetes mind lakóinak kitartó szorgalmáról, mind földjeinek termékenységéről. A Lajtától délre találjuk.

Lazius itt egy római emlékkövet is látott:¹²⁵ „Sumarinumban, vagyis Zamurenben, ahol Ad muros város romjai lelhetők fel, a templom falában egy emléktábla látható a következő felirattal: L. VOLVSI IE; VE. MI. Et LEG. XV. APO. XXX. SS. Ennek olvasása: Lucius Volususnak, a XV. Apollinaris legio kipróbált katonájának, a 30 éves altisztnek (emlékére).

28. Levél, németül Kaltenstain. Az előbbi helységgel határos, attól déli irányba található. Nemcsak a település jó hírű, hanem a gabonatermesztésre kiválóan alkalmas talaja is. Lakói szorgalmas földművesek.

29. Szolnok [Mosonszolnok], vagy ahogyan a németek ejtik: Zanak, Óvárral és Mosonnal határos. Igen mutatós község, és virágzó mezőgazdaságán kívül említésre méltó a salétrom- [liúgsó-] főzésből származó jövedelme. Az óvári uradalomhoz tartozik.

Ennyit a Lajtán túli járás községeiről.

* * *

MOSON VÁRMEGYE
távolsági táblázata

I. Pozsony vármegye felé:

1. Óvártól Rajkán és Oroszváron át a dunai átkelőhelyen keresztül POZSONY	4 mf.*
2. Rajkától a nehéz dunai átkelőhelyen át SOMORJA	1 mf.

II. Győr vármegye irányában:

1. Óvártól Mosonon, Öttevényen, Abda Győr megyei községen keresztül, ahol a Rábcán hídon lehet átjutni, GYŐR	4 fm.

III. Sopron vármegyébe:

1. Óvártól Hegyeshalom, Nezsideren, Nyúlason át SZÉLESKÚT, azaz BREITENBRUNN Sopron megyei mezőváros	4,5 mf.
2. Ilmicztől, a tavon csónakkal átkelve, RÁKOS püspöki mezőváros Sopron mellett	2,5 mf.

IV. Ausztriába:

1. Óvártól a Lajtán inneni területen Német-Jándorfon, Körtvéyesen keresztül az ausztriai BRENNKIRCHEN község	4,5 mf.
2. Nezsidertől Nyúlason és Sásonyon át a Lajta menti BRUCK	2 mf.

* Osztrák mérőföldben adja a távolságot. 1 o. mf. = 7587 m.

AZ ELŐFORDULÓ HELYSÉGNEVEK NÉMET, HORVÁT ÉS SZLOVÁK MEGFELELŐI

Arak	= Aracken
Bánfalu	= Apetlon
Barátfalu	= Mönchhof
Bezenye	= Pellersdorf, Bizunja
Csúny	= Sarndord, Cunovo
Feketeerdő	= Schwarzwald
Féltorony	= Halbturn
Gálos	= Gols
Gáta (Lajtakáta)	= Gattendorf, Rauser
Halászi	= Halassen
Hegyeshalom	= Stass-somerein
Horvátjárfalu	= Kroatisch Jahrendorf, Jarovce
	= Kroatisch Kimling, Hravatska Kemlja
Horvátkimle	= Illmitz
Illmic	= Gahling, Golink
Kálnok	= Bruck-Neudorf
Királyhida	= Königshof
Királyudvar	= Steinbruch
Kőbánya	= Kittsee, Gijeca
Köpcsény	= Pama, Bijelo Szelo
Körtvélyes	= Poztneusiedel, Lejtica
Lajtafalu	= Leiden, Lebenj
Lébény	= Kaltenstein
Levél	= Lutschen
Lucsony	= Ungarisch Kimling, Ugarska Kemlja
Magyarkimle	= Ungarisch Altenburg
Magyaróvár	= Metschier
Mecsér	= Wieselburg
Mqson	= Nickelsdorf
Miklósfalu	= Edelsthal
Nemesvölgy	= Deutsch Jahrendorf
Németjárfalu	= Neusiedl am See
Nezsider	= Jois, Geois
Nyulas	= Karlbürg, Rosvar, Rusovce
Oroszvár	= Parndorf
Pándorf	= Podersdorf
Pátfalu	= Pamhagen
Pomogy	= Wüstsomerein
Pusztasomorja	= Ragendorf
Rajka	= Winden
Sásony	

Szentandrás
Szentjános
Szentpéter
Szentmiklós
Szolnok
Tarcsa
Tétény
Újfalu
Valla
Védeny
Zurány

= Sankt Andrā
= Sankt Johann
= Sankt Peter
= Sankt Nickels
= Zanegg
= Andau
= Taden
= Neudorf, Novo Selo
= Wallern
= Weiden
= Zurndorf

E helységnévtárban csak Moson vármegye községeit soroltam föl, amelyeket Bél Mátyás művében említ. A millennium alkalmával több község: Bánfalu, Szentandrás, Szentjános, Szentmiklós, Szentpéter, Szolnok, Tarcsa, Tétény és Újfalu a „Moson” hozzátoldást kapta. Így szerepeltek az elcsatolásig, illetve a közelmúltban történt összevonásokig.

- 1 *Caesiumi* hegyek: Béctől északnyugatra levő hegyek, Kahlenberg.
- 2 A nyári, illetve téli kelet és nyugat tájolás a nap pályájának a nap-*éj* egyenlőségi pályáivhoz viszonyított eltéréséből ered. Ezért a nyári magasabb ívnél a kelet = kelet-északkelet, a nyugat = nyugat-északnyugat iránnyal. A téli alacsonyabb nappálya déli irányba téríti a tájolást: kelet = kelet-délkelet, nyugat = nyugat-délnyugattal.
- 3 Magyar mérföld = 6000 öl = kb. 11 km.
- 4 *Passus* = római lépés = 1479 m.
mille *passus* (ezer lépés) = római mérföld = 1479 m.
- 5 Bécsi öl = 1,8964 m.
- 6 Osztrák mérföld = 7587 m.
- 7 *Stádium* = 192,27 m.
- 8 Magyar nevük: Sásony, Nyulas, Nezsider, Védely, Pátfalv, Illmic, Bánfalv és Pomogy.
- 9 Sopron vármegyénél, Általános Rész, Természetrájk IV. §.
- 10 *Exercitatio* in *Cardanum*, CCXVIII. p. m. 688.
- 11 Az itt említett halak a csíkok (*cobitidinae*) csoportjához tartoznak, azoknak is közönséges ágából (c. *fossilis*). Testük angolnászerű, kb. 30 cm hosszúságúak. Lassú vagy állóvizek iszapjában élnek.
- 12 VII. könyv. Az ásott halakról bővebbet Ludovicus Nonusnál *Diaeteticum* III. könyv, XL. fejezet, 402. skk. old.
- 13 *Meszely* = 0,71 l.
- 14 *Denár* = a magyar forint századrésze.
- 15 *Bibic*.
- 16 A rómaiak a határerődítések (*limes*) kiépítésénél a táborhelyeket és új településeket sokszor a földrajzi vagy természeti jellemző adottságokról nevezték el. Így a nevek szótövének ismeretében következtethetünk a környék viszonyaira is. A felsorolt nevek latin szótövei: *gerulus* 3 = teherhordó, — *gerula*, —ae f = dajka; *flexus*, —us m (Bél Mátyásnál: *flexus*, —i, —m) = kanyar, hajlat; *limus*, —i m = mocsár, láp; *limosus* 3 = mocsaras; *murus*, —i m = fal, sánc, töltés; *quadratus* 3 = négyszögletes, erős.
- 17 *Coment. de Repub. Rom. Lib. XII. Sect. III. cap. VI. dol. 1150.*
- 18 *Lib. X. p. 158. 20.*
- 19 A szerző minden bizonnyal az 1740—1748 közötti örökösödési háborúra gondol, amikor is a magyar Karok és Rendek „életüket és vérüket” ajánlották a trón védelmére.
- 20 Valószínűleg a Csallóköz-szigeti mezőváros után, amit az oklevelek latinul *Fanum S. Mariae* néven említenek, ezt németül *Somareinnak*, magyarul Somorjának mondják; e szó úgy látszik „Szent Máriaéből” származik.

- 21 Decade II. 3. könyv, 217. o. 34.
- 22 Uo. 219. o.
- 23 Epitome Chronologica Rerum Hungar. ad annum MCCLXIV. 35. o., kassai folio kiadás.
- 24 Ily hatalmas tetteket vittek végbe akkor a vitéz férfiak!
- 25 A nádorok névjegyzékében.
- 26 Imago Novae Hungariae V. fej. 39. o.
- 27 Decr. XIV. art. XXX. Hogy jó ideig nem voltak főispánok, kitetszik az 1599. évi országyűlés XXXVIII. tc.-ből.
- 28 Geographia Hungariae 141. o.; a címerek között a 3. tábla 17. jelképe. Mi a címert, ahogyan a pecsétről levettük, e munkánk elején tüntetjük fel. A döntést a jóakarátú Olvasóra bizzuk!
- 29 A megyében valóban voltak köznemesi rangú Zichyek, pl. a rajkai Péter, aki Baczkó András óvári városbíró leányát vette nőül.

JEGYZETEK: MÁSODIK, TÁRSADALMI RÉSZ

- 1 Austria 9. o. A magyar nyelvben járatlan!
- 2 De Republ. Rom. Lib. XII. cap. V. sect. III. 1149. l. Lásd még, amit e tárgyban Georgius Hiss S. J. feljegyzéseiből: Celebriore Pannoniae Urbes-ből az igen szorgalmas Sam. Timon közöl az Imago Hung. Antiquae c. munkájában: Lib. I. cap. IV. 24. o.
- 3 Kotsee magyarázatát I. I. §. IV.
- 5 Adparatus ad Carnioliam Antiq. 146/a o.
- 4 Vendeliciae et Norici Cap. V. 20. o.
- 6 *Bonfini*: Dec. II. 3. könyv végén.
- 7 Én azzal az alkalommal hozom kapcsolatba, amikor a város az uradalommal együtt a királynék örökrésze lett. *Respublica* = szabadváros. — „Óvár Szabadváros Pecsétje.”
- 8 Bizonyítja ezt egy régi töltés, vagy inkább kövezett út maradványa, amely a Hanságnak nevezett lápon vezet keresztül. A lakosság „Eszterhó”-nak hívja. A meglevő nyomok a vármegye térképén feltalálhatók. A Rákóczi-féle háborúban a császáriak saját javukra használták ezt az utat.
- 9 Rerum Hung. Scriptores, Jakob Bongarsius összefoglalása. 607. skk. o.; igen érdekes olvasmány.
- 10 Ottocar II. Dux Styriae V. 99. o. Lásd még a cseh történetírókat, akik többnyire nagyobbítják Ottokár hadi sikereit.
- 11 Uo. 100. o., ahol a háborúnak magyar írók előtt is ismeretlen okairól olvashatunk. Úgy hiszem, hogy Rotenstein Vöröskő várát jelenti, ma németül Bibersburgnak hívják. Még hogy a Duna két partját Rotensteinnél híddal összekötötték?, legalább négy mérföldre van a folyam e helytől délre. A szerző járatlan a földrajzban, csak így magyarázható a várnál vert Duna-híd.
- 12 *Historiae Austriae* II. könyv 52. o. — Innsbrucki folio kiadás. Ugyanaz olvasható a *Historia Ducum Styriae* c. könyvben, az I. Albertre vonatkozó részben, a 127. oldalon. Albert ezen hadjáratáról bővebben értekezünk „Vas vármegye története” című munkánkban, ahol a Kőszegi grófokról és tetteikről megemlékezünk.
- 13 X. könyv 158. o.

- 14 I. rész 56. o.
- 15 L. Boregk: Chronica Bohemiae; idézi Zeiler.
- 16 Liber Hist. XXVIII. 284. o.
- 17 XXVI. könyv 563. o. Szinte évenként előfordul ilyesmi ezen a tájon, ahol a szurkos talaj salétrommal elegeys.
- 18 Ortelius Pars II. 81. a. o.
- 19 Status Particularis Regiminis S. S. M. Ferdinandi II. c. könyvben olvasható, hogy 1638-ban még Harrach birtokában volt.
Hogy az uradalom meddig volt pontosan a Harrach grófok zálogában, adatok hiányában valóban nem tudható; de hogy 1648-ban III. Ferdinándtól gróf trakostyáni Draskovits János kapta zálogba és utódai voltak zálogbirtokosok 1671-ig, ez oklevélileg igazolható. L. fordító tanulmányát a Tanulmányok Mosonmagyaróvár és vidéke történetéhez c. kötet 74. o.
- 20 1743-ban szóba került egy katonai Lovassági Akadémia alapítása, amelynek helyül a jószágos királynő, Mária Terézia, a várat jelölte ki; a terv azonban a háborús nehézségek miatt nem valósult meg. Ezután Győrt jelölték ki ez intézmény székhelyül, de ez sem valósult meg mostanáig.
- 21 Január 6.; május 5.; október 28.
- 22 Valaha gyümölcsöző üzlet volt az állatkereskedés; az elmúlt 1744. esztendőben azonban erősen lecsökkent a haszna.
- 23 XXIII. könyv 476. o. Ezen állításunkat Győr történetében bővebben kifejttük.
- 24 Historia Leopoldi M. VII. könyv 619. o.
- 25 L. Spatens; Lexicon Germanicum 943. o.
- 26 XVI. könyv 273. o.
- 27 IV. kötet 1440. o. Nagy Oroszi mezőváros leírásánál.
- 28 Historiae Austriacae 62. o.
- 29 Zich-ről 1. Menandros Ecclogiáinak I. kötetében a 99—147. oldalakon írtakat.
- 30 Akkoriban még műveltebb nemzeteknél sem volt szokásban a címerhasználat; ebből vélemény alkotható: vajon a hunok és magyarok viseltek-e?
- 31 Chronici Hungarici I. rész, IV. fej. 6. o. IX. fej. 12. o.
- 32 Az okleveleket egy ismeretlen szerző által szerkesztett és 1693. április 20-án, id. Zichy István oroszvári temetésén elmondott (és bizonyára nyomtatásban is megjelent) gyászbeszéd idézi; ebben találhatóak az oklevelek sorszámai.
- 33 1. sz. oklevél.
- 34 2. sz. oklevél.
- 35 3., 5., 11. sz. oklevelek.
- 36 14. sz. oklevél.
- 37 XXXIII. könyv 473. o.
- 38 L. a vásony-keői családfát.
- 39 Ezek között volt az a tisztsége, hogy felkészítse Mária Teréziát Magyarország királynőjévé való koronázás szertartására.
- 40 Érdekelheti az olvasót, hogy megismerje e hivatal adományozásának módját, és a beiktatás szertartását.
- 41 Így áll az oklevélben. A koronaőr választásának joga a Karok és Rendek gyűlését illeti. L. II. kötetünkben a pozsonyi vár történetét. (IX. §. 152. o.) Ha a szükség mégis úgy hozta, hogy a koronaőrt a közgyűlésen kívül kellett kinevezni, a királyok ezt — szokásjog alap-

- ján — megtehették, de csak ideiglenesen. Szükséges volt, hogy a Karok és Rendek későbbi gyűlésükben ezt a királyi intézkedést megerősítsék. L. 1652. 49. tc.; 1681. 35. tc.
- 42 Az 1715. 38. tc. által előírt eskümintát az i betű alatt idézett munkánk 153. skk. oldalain. A régebbi szöveget, amelynek az előírásai a korona visegrádi őrzésének idejében szabályozták a koronaőrök kötelességeit, a III. köt. Különleges Rész III. fejezetében a XVIII. §. Pílisi járás várai cím alatt a 493. oldalon lehet megtalálni és napjainkra alkalmazni.
- 43 *Stephanus — görögösen Stephanos — koronát, koszorút jelent. E szóból keletkezett a magyar István név.*
- 44 A halott fölött mondott gyászbeszéd a várak és uradalmak hosszú sorát közli. A várak között említi: Daró, Gorbóva, Vásony, Komárom, Ó-Buda, Palota, Adony, Zsámbék és Dévény várát; uradalmak: Szentmiklós, Lébény, Vedrőd, Csicsó, Traszburg és Oroszvár. Rokonok, sógorok közt említi az Esterházy, Homonnay, Csáky, Batthyány, Nádasdy, Forgách, Amade, Mily, Morótz, Bezerédy és Thury családokat.
- 45 1693. március 15.
- 46 Commentar. Reipub. Rom. loco cit. p. 1151. B.
- 47 Hogy Lazius hasztalan keresi itt „Flexust”, már Óvárnál megemlítettük.
- 48 Diarium, azaz Napló Miksa császár megbeszéléséről Ulászlóval és Zsigmonddal, Lengyelország királyával. Megtalálható Adparatus ad Histor. Hung. (bevezetés Magyarország történetébe) c. munkánk I. Decad. VI. rész Megemlékezés VII. §. 488. o. g) jegyzet és az I. kötet 178—186. oldalain.
- 49 Hist. Austriacae VI. könyv 201. skk. o. Figyeljen arra az olvasó, hogy a város Coche néven szerepel; ez az író nyelvének kimondása szerint „Kosé”. Így mindjárt érthető, hogy ez csak Kotsee, vagy Kotsee lehet.
- 50 A Bonfinit követő szerző így írja: Coche, Kotsee helyett.
- 51 III. Decad VII. könyv 484. o. végén és a következő oldalakon.
- 52 Historia Leopoldi M. VIII. könyv 582. o.
- 53 Uo. 586. o.
- 54 Ilyen négyszögletes tornyokkal erősítették meg a Lajta vonalát az osztrák—magyar háborúk idején.
- 55 IX. könyv 138. o.
- 56 Július 25.
- 57 E szilárd építmény még ma is megvan.
- 58 Jób 19,25—27:
*„Tudom jól, él ügyem szószólója,
 Ő lép majd föl utoljára a földön.
 Hogyha jelébredek, maga mellé állít
 és meglátom még testemből az Istent.
 Látni fogom, s ő pártomon lesz:
 Kit látni fog szemem, nem lesz idegen.”*
- 59 2. Tim. 4,7—8:
„A jó harcot megharcoltam, a pályát végigfutottam, hitemet megtartottam. Készen vár az igazság győzelmi koszorúja, amelyet azon a napon megad nekem az Úr, de nemcsak nekem, hanem mindenkinek, aki örömmel várja eljövetelét.”
- 60 De Repub. Rom. XII. könyv III. rész V. fej. 1149. o.
- 61 Vindeliciae et Norici V. fej. 20. o.

- 62 Topograph. Hung. 75. o.
- 63 Antoninus Itinerariuma szerint „Quadrata” a Barátföld-pusztán talált római tábor (castra) 100×100 m-es (tehát valóban „négyzet”) romjaival azonos. Ezen a helyen talált kelta eredetű régészeti leletek tanúsága szerint Stai Luco megelőző település volt. — Pusztai Rezső múzeumigazgató közlése.
- 64 A már idézett helyen. A magyar íróknál Moson első említése I. András történeténél található. Thuróczy Chron. Hungaror. II. rész XLV. fej.: „András királyt Musim közelében fogták el.” A második hibájából torzulhatott el így Mosony. Vö. Bonfini Dec. II. Lib. III. 202. o., ahol „ad portas Musienses” olvasható, ami már közelít a mai magyar—latin kiejtéshez; ma ugyanis „Porta Musoniensis” vagy „Mosoniensisj”-t mondunk.
- 65 Decadis II. Lib. III. 206. o. 48.
- 66 Chronico 232. skk. o. Bázeli folio kiadás, 1569.
- 67 I. könyv XXIV. fej. 14a. Nyomatott Helmstadtban, 1584-ben negyed-rét alakban; kiadója Reiner Reineccio Steinheim.
- 68 Fehérvárról van szó, amelynek latin neve Alba Regia, vagy Regalis, németül Weissenburg, majd később — ma is — Stuhlweissenburg.
- 69 II. rész 8. o.
- 70 I. könyv XXIX. fej. 16a. o. Dodechinus a Marianus Scotus Chroniconjához írt függelékében (633. o.) Mersebúrgnak nevezi; Mutius: Germanor. Chronico 148. o. Zabortanak mondja, amivel nem tudok egyetérteni.
- 71 A szerző úgy véli, hogy a magyaroknak Godeschalkra mért csapásáról van szó. Chronicon XXV. fej.
- 72 Nyilvánvaló tévedés! Az Urspergi 12 000-et említ, de mindenképpen szedett-vedett volt a tömeg, ami kitűnik az alábbi szerzőknél.
- 73 I. könyv XXX. fej. 16b. o. Vö.: Tyrius II. könyv IX. fej.
- 74 XXXI. fej.
A német történetírók is egyetértenek a sereg embertelen tetteiben és bűneiben. L.: Pistorius: Collectio, Struvius kiadásában; és ebben függelék: Ad Lambertum Schafnaburgensen ad annum 1096. I. köt. 426. o.; Dodechinus Függeleke Marianus Scotus Chron. 663. o.; Sigbert Gemblacensis: Chronographia 850. o.; Huldericus Mutius: Germanic. Chronicon, II. köt. XV. könyv 748. o. Továbbá Magnum Chron. Belgicum III. köt. 140. o. Mindezekkel vö.: Aventinus Annales Boiorum V. könyv XVI. fej. 12. §. 563. o. Gundlingeni kiadás.
Az újabb szerzők közül csaknem mindenki: P. Ludovicus Maimbourg S. J. Histoir des Croisades, Paris 1625. nagy negyedréti alakban. Szerző I. könyvében az 1096. év eseményeit az 50. skk. o. tárgyalja. Bővebben kifejti a keresztiesek gaztetteit, amelyeket útjukban elkövettek és leírja Kálmán király, valamint a magyarok elleni garázdaságaikat is.
- 75 Amit a továbbiakban a kecskegidáról elmond a krónika, abból azt gyanítom, hogy az esztelen tömeg a zsidók vándorlását utánozta, amikor azok Egyiptomból kivonultak; a papok a gidával félrevezették őket: mintha az emberi hangon szólna hozzájuk, megmutatta nekik Szent József csontjait, hogy azokat magukkal vigyék. L.: Gobelinus: Personae Cosmodromi, III. korszak 340, 20. Micsoda eltévelyedés!, milyen bárgyú és szentségtörő cselekedet, aminek még vallásos köntöst is adtak.
- 76 Chronico Hung. II. rész LX. fej.
- 77 Decad. II. könyv V. fej., 234. skk. o.

- 78 I. könyv VIII. fejj., 5a. o.
- 79 *Amiensi Péter, a kereszties hadjárat lelkes szervezője volt.*
- 80 I. könyv VIII. fejj. 5a. o.
- 81 Hogy Cyperon azonos Sopronnal, a maga helyén bizonyítjuk.
- 82 Hogy így vélekedjem, arra a Chronico IX. fejj. szavai vezettek: Malevilla egy mérföldre van Belgrauetól, azaz Belgrádtól, ez megfelel Zimony helyének; Bonfini kimondottan Zimonyt említi. A franciák szívesebben mondták így Zimony helyett, a rajtuk esett szomorú dolgok miatt. Malevillát mondtak, mintegy rossznak (mala) nevezve a helyet (villa), ahol ez történt velük.
- 83 Már idézett helyen 235. o. 33. elbeszélése hézagos és sértő Kálmánnal szemben.
- 84 I. könyv XXIV. fejj., 14. o. 2.
- 85 Ugyanitt XXV. fejj., 14. o. 6. és 15a. o.
- 86 VII. könyv VII. fejj., 23a. o.
- 87 Chron. Hierosol. II. könyv. I. fejj., 20b. o.
- 88 II. fejj., 21a. o.
- 89 Op. Danubialis II. köt. 3. o. I. tábla 3. és 4. kép. Az egyszerű magyar nép ezt a híres rommezőt napjainkban valóban „Pannoniá”-nak nevezi.
- 90 Ez az elnevezés gyakran előfordul. Így pl. az I. könyv VIII. fejj.: „Péter, Magyarországra érkezve, CYPERON vára előtt letáborozott.” És a II. könyv V. fejj.: „A herceg megparancsolta, hogy az egész sereg sietve vonuljon CYPERON várához.”
- 91 Tyrius COLLENBURG-nak nevezi, ami jobban megfelel a mi értelmezésünknek.
- 92 Chron. Hierosolymit. II. könyv VII. fejj.
- 93 Comment. de Repob. Rom. XII. könyv III. rész, V. fejj., 1149. oldal.
- 94 In Chronico, Generat. XLII. 967. o.
- 95 Dec. II. könyv VIII. fejj., 303. o. Vö.: Thuróczy: Chron. Hung. II. rész. LXXVII. fejj., 79. o.
- 96 Idézett helyen 966. o.
- 97 Csehország története XVII. könyv, 140. o. Részt vett a csatában Rudolf, Habsburg grófja is, akkor még Ottokár udvartartásának palotagrófja, később császár.
- 98 Ugyanezen könyv jegyzetében a 144. o. d betű alatt.
- 99 I. könyv 23. o.
- 100 Annal. Austr. II. könyv 56. o.; Bonfini Dec. II. könyv 307. o.
- 101 Commentar. in Genealog. Austriacam II. könyv 198. skk. o.
- 102 Roo I. könyv elején. Albert osztrák hercegnek a Kőszegi grófok elleni hadjárataról bővebben írunk Vas vármegyénel.
- 103 Idézett helyen 201. o.
- 104 Decad. II. könyv VIII. fejj., 294. o. 4.
- 105 Ugyanott 297. o. 13. Frigyes jogtalan eljárását nem tagadja „Historia Ducum Styriae”; Frigyesről a 67. o.
- 106 Vö.: mint előbb. Frigyes Ausztriának a Babenbergi házból származó utolsó fejedelme volt.
- 107 Ugyanott 212. o.
- 109 Azt hiszem, hogy a keverék Veteriburgum szó nyomán írta így Lazius.
- 110 Óvár, Oroszvár, Moson és Szarvkő helységek.
- 111 Comment. de Repub. Rom. XII. könyv, III. rész., V. fejj., 1149. o.
- 112 Vienna Austriae II. könyv, II. fejj., 42. o.
- 113 L. Spateus Lexiconát, ugyanezen szó alatt.

- 114 VIII. könyv 586. o.
- 115 Ezt az okiratot megerősítette III. Ferdinánd 1655-ben kiadott német nyelvű oklevele, amely közli Esterházy Dánielnek hasonló tárgyban 1654-ben kiadott iratát is. A város birtokosai között találjuk az Esterházyakon kívül a három Lippait: Gáspárt, Jánost és Györgyöt, valamint csicseri Orosz Lászlót és Bátsmegyei Györgyöt.
- 116 Vendiliciae et Norici V. fej., 26. o.
- 117 Helyesebben Ruszt; a régi Ulmról e város történetének I. §-ában szólunk. L.: Sopron vármegye történetét.
- 118 Említés történik róla az 1618. évi országgyűlés XXIII. art.
- 119 A határjelek miatt a pándorfiakkal folyó vitát említi az 1617. évi országgyűlés XLV. art.
- 120 Nem tévesztendő össze azzal a Neudorffal, amelynek megvásárlását a Lajta menti Bruck polgáraitól a Karok és Rendek engedélyezték. (XLIV. art.); ez egy puszta a brucki határban.
- 121 A községben levő Draskovich-kúria vitás ügyét l. 1659. é. országgyűlés CXX. art.
- 122 *Valami tévedésről lehet szó: Nickelsdorf-Miklósfalu soha nem szerepelt „Miklósdj” néven!*
- 123 Comment. de Repub. Rom. XII. könyv, III. rész, V. fej., 1150. o.
- 124 L.: jelen könyvünk Ált. rész, II. fej., IV. §.
- 125 Uo. 1151b. o.

TARTALOMJEGYZÉK

Bevezető	3
Első, általános rész; előszó	32
Első, természetrajzi fejezet	32
1. A megye elnevezése, határai, terjedelme. 2. A sík vidék és a Lajta-hegység. 3. Berkek és ligetek. 4. A megye vizei. 5. Egészséges levegője. 6. A megye természeti tulajdonságai. 7. Szőlőművelés. 8. Házi- és vadállatok. 9. Halak és madarak. 10. Az aranymosásról	
Második, társadalmi fejezet	42
A megye lakóiról és hatóságairól: 1. A vidék őslakói; a magyarok. 2. A németek. 3. Horvátok és más nemzetiségek. 4. Magyar királyok a megyében; mai boldogulása. 5. A főispánok királyi kitüntetései. 6. Moson megyei családok és uradalmak.	
Második, különleges rész	51
Első fejezet	51
Lajtán inneni járás; előszó	
Várak és mezővárosok	52
Ó V Á R	52
1. A vár és a mezőváros. 2. Óvár a magyar történelem kezde- tein. 3. Óvár első pusztulása. 4. Egyéb események a vár és a város történetében. 5. Óvár mai állapota	

OROSZVÁR	60
1. Oroszvár fekvése és régi volta. 2. Miért hívják Oroszvárnak? 3. A város mai állapota. 4. Zichy ősök. 5. Zichy Pál és idősebb István: a családi hírnév szerzői. 6. Károly Engelbert koronaőr. 7. A mezőváros közbirtokosai; sírfeliratok	
RAJKA	70
KÖPCSÉNY	71
1. Hol van Köpcsény? — nevének magyarázata. 2. Hunyadi János elleni cselszövés. 3. A mezőváros mostoha sorsa; épületei, urai. 5. A csonkatorony; I. Ferdinánd királlyá választása. 6. Köpcsény a hontalanok menedéke	
A Lajtán inneni járás községei	78
Második fejezet; a Lajtán túli járásról	80
A Lajtán túli járás mezővárosai	80
MOSONY	80
1. Limusa vagy Mutenum volt-e az ősi település? 2. Moson ma- gyar és német elnevezése. 3. Moson első viszontagságai. 4. Kál- mán király és a mosoniak végveszélye. 5. Kálmán király és a keresztes hadak. 6. A véres megtorlás megokolása. 7. Gottfried lotharingiai herceg követsége. 8. Ottokár cseh király hadjárata. 9. Újabb csapás III. András idejében. 10. Moson jelen állapota.	
NEZSIDER	99
NYULAS	100
GÁLOS	101
A Lajtán túli járás községei	102
Távolsági táblázat	107
A megye helységeinek német, horvát és szlovák nevei	108
Jegyzetek	111

Bél Mátyás arképe

Moson vármegye térképe az 1740-es évekből

Illustriissimi Reverendissimi Spectabilis ac Magni
Iustres item ac quies Domini Vobis Obsecramus

Persony residens Matthias Del in Continuatione ea
sua Magestatis. nuntiū Operis sui de Regno Hungariae
vici qualemnam inter alios Comitatus quod hujus
suis circa situm et Contingentia faciat Descriptionem
adnexo Corpore uberius intellectura sunt proutulata Do
minationes Vesica.

Quod ipsum cum in finem dicto hujus Comitatus communicat,
quatenus Contenta ejus uberius revideri facere, Obsecratio
nes et Reflexionis suas superinde, quae in quibus locis de sa
ragraphis erronea, aut cuiquam pro judiciora esse viderint,
ac arbitrentur, quae item ubi, qualiter addenda, aut modifi
canda, vel plane omittenda fore existimaverint, ex pone
ac taliter Opus hoc, quod communicatur, modificatum, et
correctum Consilio hujus rursus, et quidem quocitius reme
tate velint, et non intermittant proutulata In nationes Pra.
Datum ex Consilio Regio Locumten: Persony Die Trigesima
primo Januarij, Anno Milleesimo Septingentesimo Trigesimo

Sexto Celebrato
proutulatarum In nationum
Vrarum.

Genevolus

et respectu ad officium proutulati

Comes Carolus Dithy
C. H.

Károly.

Post verba. p[er] Curia. Gabus p[er] f[er]o. p[er] f[er]o. p[er] f[er]o.
Carine cum v[er]itate legaliter v[er]itatem.

Wolff. Jandross

Quia forma p[er]sonae v[er]itatis p[er]sonae p[er]sonae
v[er]itatis p[er]sonae p[er]sonae p[er]sonae p[er]sonae p[er]sonae
Ite[m] p[er]sonae p[er]sonae p[er]sonae p[er]sonae p[er]sonae
v[er]itatis p[er]sonae p[er]sonae p[er]sonae p[er]sonae

De jure.

Post verba p[er]sonae p[er]sonae. V[er]itatis p[er]sonae p[er]sonae
si leges v[er]itatis, v[er]itatis v[er]itatis p[er]sonae.

Ite[m] post verba. p[er]sonae p[er]sonae p[er]sonae p[er]sonae
Ite[m] p[er]sonae p[er]sonae p[er]sonae p[er]sonae

Abolitionis

Leis v[er]itatis p[er]sonae p[er]sonae ab v[er]itatis

Kalok.

Ite[m] p[er]sonae p[er]sonae p[er]sonae p[er]sonae p[er]sonae
v[er]itatis p[er]sonae p[er]sonae p[er]sonae p[er]sonae

Arak.

Quod p[er]sonae p[er]sonae p[er]sonae p[er]sonae p[er]sonae
a Magyar v[er]itatis p[er]sonae p[er]sonae p[er]sonae
v[er]itatis p[er]sonae p[er]sonae p[er]sonae p[er]sonae

Stoffen.

D 4. ante p[er]sonae p[er]sonae p[er]sonae p[er]sonae p[er]sonae
Ite[m] p[er]sonae p[er]sonae p[er]sonae p[er]sonae p[er]sonae
Ite[m] p[er]sonae p[er]sonae p[er]sonae p[er]sonae p[er]sonae
Ite[m] p[er]sonae p[er]sonae p[er]sonae p[er]sonae p[er]sonae
Ite[m] p[er]sonae p[er]sonae p[er]sonae p[er]sonae p[er]sonae

Részlet a megyei véleményezésből

Mosonvármegye címere
1647. Megújított: 1837.

Moson vármegye címere

Moson vármegye pecsétje

Signūm Oppidi Nostri Óvár

Magyaróvár címere

Magyaróvár pecsétje

Amit unokáink már nem fognak látni . . . Óvár egykori várának
körbástya-maradványa

Sammarus:

Es folgen Erstliche die
Amte so den Ersten Januarej dieses Jars
wie Preussens Erwoelt vmd Confirmiert;

Statt Richter:

Sei fällig Secunam

Funer Rath

Jambert v. Uvagner	Johann George
Christian Schwaen	Heinrich Lemmer
Christian Mollerberger	Sebastian Schartzhamel
Joachim Berger	Heinrich Stuanm
Hanns Ockenare	Hans George
Hanns Wenus	Gregor Dye

Am 8ten January 1749 H. Abtmeistern von Kayser Joseph
 Frey Schinnere John von Amber Rath. und gesammte
 von der A. und im Reichthum wegen der Katholiken. von ge
 weislichen, Ambten geschickten, und sal von Kayser im
 von von, die von Amber durchgehelt aber im Wissen
 der Kayser wie folgt

Innere Rath

Dünge Nation

Teütsche Nation.

- Herr Johann von S. S. S.
- Herr Johann in S. S. S.
- Herr Jacob S. S. S.
- Herr Georg S. S. S.
- Herr Joh. Michael S. S. S.
- Herr Martin S. S. S.

- Herr Georg S. S. S.
- Herr Johann S. S. S.
- Herr Georg S. S. S.
- Herr Joh. S. S. S.
- Herr Joh. Georg S. S. S.
- Herr Antoni S. S. S.

Außere Rath

Dünge Nation

Teütsche Nation

- Herr Johann S. S. S.
- Herr Jacob S. S. S.
- Herr Joh. S. S. S.

- Herr Joh. S. S. S.
- Herr Martin S. S. S.
- Herr S. S. S.

Magyaróvár belső tanácsa 1749-ben

Rövid Mőton ad Dominiunm 2. ad

Lithon Bona Vini Equi pendi Octi Ingers. In Feniit. Hone

Johann Bawke	1/2	6	4	2	2	-	9	3 1/2	25	-
Michael Taxer	1/2	4	2	2	-	-	9	3 1/2	25	-
Paulus Martin hof	1/2	4	3	2	-	-	9	3 1/2	25	-
Michael Roka	1	10	13	4	10	-	18	63	50	-
Gregor, Sity	1	9	8	5	2	-	18	63	50	-
Johannes Bona	1	8	6	6	2	-	18	63	50	-
Johannes Inkerer	1	12	6	4	4	82	18	63	50	-
Comit von Haas	1	-	-	-	-	-	18	63	50	-
W. Draxator	1	-	-	-	-	-	18	63	50	-
Johannes Dyshkizy	1	10	6	4	5	-	18	63	50	-
Johannes Dold	1	8	6	3	2	38	18	63	50	-
Paulus & Eulke	1	8	-	6	-	-	18	63	50	-
Johann Moskos	1	8	5	3	3	-	18	63	50	-
Comit von Haas integ	2	30	8	42	-	-	36	126	100	-
Paulus Kimer	1	6	7	4	7	-	18	63	50	-
Johannes Salay	1	10	6	4	6	-	18	63	50	-
Franciscus Dagal	1/2	8	10	4	8	37	9	3 1/2	25	-
Georgius Dagal	1/2	6	4	2	1	-	9	3 1/2	25	-
Gregor Dagal	1	12	12	5	4	-	18	63	25	-
Michael Larga	1	8	5	5	2	50	18	63	50	-
Sigism. Vitnyedy	1	6	3	2	-	100	18	63	50	-
Styhan Peter	1	10	11	7	11	-	18	63	50	-
20 = 189 126 116 69 307 369 1291 1000 -										

Moson mezőváros adózóinak összeírása 1700-ból

Királyhida, országhatár

Nezsider

Nezsider. — Neusiedl a/See.

A féltoronyi kastély képe a XVIII. századból

Zichy-kastély Oroszvárott

Illmicz, templom

Üdvözlét ILLMICZRŐL

Jegyzőház

Illmicz

Mecsér, községháza

Üdvözlét Mecserről.

Mecsér, iskola

Lébényi templom

Lébény

Feketeerdő

Lajta

